

ALEXANDER TOMSKÝ / Kruté milosrdenství liberalismu

RÉMI BRAGUE / Který islám je „pravý“?

V jádru historikova úsilí je imaginace. Rozhovor
s NIALLEM FERGUSONEM

FRANTIŠEK MIKŠ / Otto Dix: výstřelky vášně
a německé neřesti

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

PETR KRÁL / Z nových básní

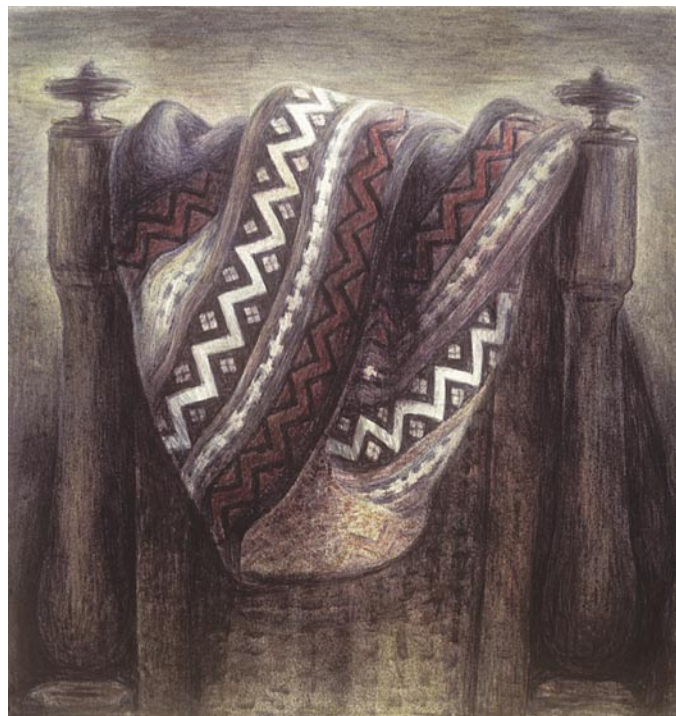
Průvodci Brnem nacistickým i stalinistickým. Rozhovor
s ALEXANDREM BRUMMEREM a MICHALEM KONEČNÝM

Judita pozdě v noci. Z poezie MICHALA MARŠÁLKA

Bylo by těžké nedostat se k malování.
Rozhovor s MIROSLAVOU ZYCHOVOU

Ročník VII. (XXVI.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

5/2015

SVĚTOVÍ AUTOŘI, TÉMA STRACH A VY?

25. Festival spisovatelů Praha
6.–9. listopadu 2015

Abderrahim El Allam **Maroko**

Mahmoud Dowlatabadi **Írán**

James Gabbe **USA**

Arnon Grunberg **Nizozemí**

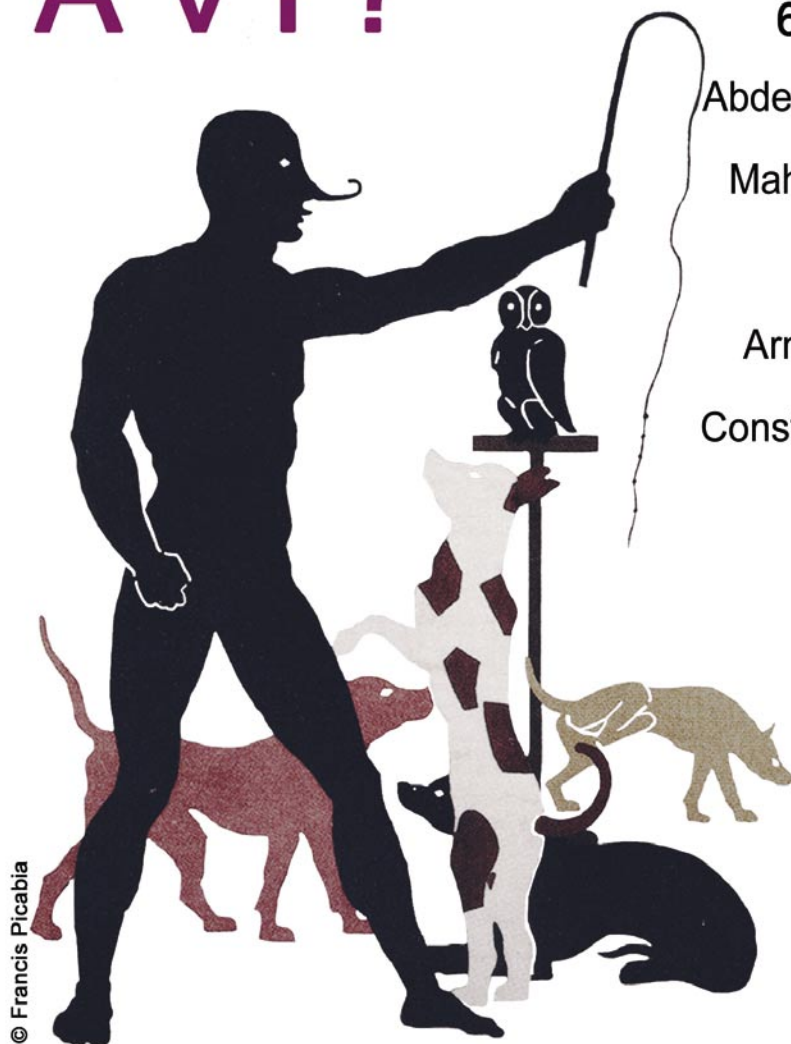
Constantine Kokossis **Řecko**

Yishai Sarid **Izrael**

Samuel Shimon **Irák**

Marek Šindelka **ČR**

Miloslav Topinka **ČR**

© Francis Picabia

Více informací na
www.pwf.cz
www.literarni.cz

Rezervace míst na pwf@pwf.cz

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

MINISTERSTVO
KULTURY

Kingdom of the Netherlands

Editorial: Ad Polemika ke kulturní politice

Do *Kontextů* č. 4 přispěl bývalý prezident Václav Klaus se svými kolegy polemikou se dvěma texty o kultuře a kulturní politice (2/2015). Je deklarována v přátelském duchu, ale názorově velmi vyhrocená, jak jsme u něj zvyklí. Nechci zneužívat své pozice šéfredaktora a napadat její jednotlivá tvrzení, nechť čtenář sám pečlivě zváží argumentaci obou stran. Přičiním jen poznámku o tom, kde vidím jádro našeho vzájemného nepochopení. Rovněž přátelskou, podotýkám.

Americký filosof a psycholog William James ve své knize *Pragmatismus* z roku 1907 popisuje, jak během jednoho výletu do hor zastihl své přátele uprostřed ostrého teoretického sporu ohledně „obíhání veverka“. Představme si následující situaci: člověk rychle obíhá kmen stromu, na kterém je veverka pohybující se stejným směrem. I když ale běží ze všech sil, veverka se vždy stejně rychle přesune na opačnou stranu kmenu, takže ji vlastně nikdy nezahledne, a tak obíhají strom stále dokola a dokola. Jádrem sporu byla zdánlivě prostá otázka: *Obíhá ten člověk veverku, nebo ne? Zcela jistě obíhá strom, ale obíhá také veverku?* Každá ze stran zaujala protichůdné stanovisko a tvrdošijně je obhajovala. Výsledkem byla vzrušivá, ale ve výsledku neplodná debata. William James nabídl řešení problému na základě své pragmatické metody: Podstatné je, co prakticky myslíte výrazem „obíhat veverku“, řekl znesvářeným stranám. Pokud myslíte to, že člověk je vůči veverce nejprve severně, pak východně, pak jižně a potom západně a pak zase severně, pak veverku skutečně obíhá. Ale pokud tím myslíte, že člověk je nejprve před veverkou, pak napravo od ní, pak za ní, pak nalevo a konečně zase před ní, pak veverku určitě neobíhá, neboť je za kmenem v důsledku krouživého pohybu neustále břichem k člověku a zády od něj. Obě strany mohou mít pravdu a zároveň nemusejí, v závislosti na tom, zda přidělují slovesu „obíhat“ jeden či druhý praktický význam.

Zmiňuji tuto filosofickou anekdotu, neboť mám pocit, že naše dlouhodobá polemika s Václavem Klausem o kultuře se začíná podobat onomu neplodnému

sporu o „obíhání veverka“, kdy každý témuž pojmu očividně přisuzujeme jiné významy. Když píšete ve svých textech o kultuře, mám na mysli především *vysokou kulturu*, z níž vzešla a na které stojí západní civilizace – a odpovědnou *kulturní politiku* státu chápu jako její podporu a obranu nejen před silicí tlaky globální popkultury, ale i před nároky různých agresivních subkultur, například genderové a homosexuální, v evropském kontextu i etnické. Václav Klaus je ekonom a bývalý významný politik, který musel po většinu kariéry čelit antisystémovým útokům havlovské „nepolitické politiky“, kde vůdčí roli často sehráli nejruznější levicoví umělci a kumštýři. Prostředí *kultury* tedy vnímá jako cosi „od ďábla“, podobně jako „občanskou společnost“, jako nebezpečný svět samozvaných elitářů snažících se obejít demokratická a tržní pravidla. „Obě strany mohou mít pravdu a zároveň nemusejí,“ řekl by William James, v závislosti na tom, zda přidělují pojmu *kultura* a *kulturní politika* jeden či druhý praktický význam. Lze si potom vzájemně porozumět?

Možná ano, pokud budeme hledat styčné body, nikoli rozpory. Nedávno mě zaujala věta z článku Václava Klause o hrozbách migrace: „*Určitá míra kulturní (a civilizační) koheze je pro zajištění funkčnosti stability jakéhokoli lidského společenství naprosto nezbytná.*“ Souhlasím a jsem přesvědčen, že politická reprezentace má *povinnost* kulturní kohezi naší země uchovávat a posilovat. Musí zaujmout odpovídající přistěhovaleckou a vzdělávací politiku, ale *rovněž* dobrou politiku v oblasti kultury. Stát jistě nesmí kulturu řídit, jak tomu bylo v době komunismu, o tom není sporu, ale má *povinnost* v této oblasti efektivně vynakládat energii a prostředky v souladu s jeho *zájmy*, mezi něž v první řadě patří zachování *kulturní koheze* (abych použil oblíbené termíny Václava Klause). A ta zdaleka není ohrožena pouze migranty. Právě to je jedním z *klíčových* úkolů státní kulturní politiky, na kterém bychom se mohli shodnout – a určitě bychom našli řadu dalších, kdybychom debatu vedli správným směrem.

FRANTIŠEK MIKŠ

Texty

- ALEXANDER TOMSKÝ
Kruté milosrdenství liberalismu. 3
- RÉMI BRAGUE
Který islám je „pravý“? 6
V jádru historikova úsilí je imaginace.
Rozhovor s NIALLEM FERGUSONEM 15
- MACIEJ SZYMANOWSKI
Polsko: na východ od Západu, na západ
od Východu. Abeceda slabin polské
inteligentní diplomacie 23
- STANISLAV BALÍK
Problematické institucionální stránky
české místní samosprávy 28
- PAVEL ŠVANDA
Na co se ptáme? 35

Portrét

- FRANTIŠEK MIKŠ
Otto Dix: výstřelky vášně
a německé neřesti. 39

Polemika

- TOMÁŠ DROBNÝ
Naše demokracie se bez kulturní
politiky neobejde 56

Literatura

- Průvodci Brnem nacistickým i stalinistickým.
Rozhovor s ALEXANDREM BRUMMEREM
a MICHALEM KONEČNÝM 59
- JOSEF MLEJNEK JR.
Nelituj kořalky pro pravoslavné křesťany!
Gogolův Taras Bulba a stíny i světla
kozácké svobody na Ukrajině 64
- PETR KRÁL
Z nových básní 76

Rozhovor

- JOSEF MLEJNEK
Bylo by těžké nedostat se k malování.
Rozhovor s MIROSLAVOU ZYCHOVOU 80

Básníci čtou básníky /

- MICHAL MARŠÁLEK
Básníci čtou básníky 87
- Judita pozdě v noci. Z poezie
MICHALA MARŠÁLKA 90

Nad knihami /

- ZDENĚK VOLF
Zde, však zároveň i tam. Josef Suchý:
Slzy věcí, Ivo Harák: Básník Josef Suchý . . . 93

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**

Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník VII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXVI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803-6988 • **Na obálce** Miroslava Zychová: Zmije, tempera, 1996 • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Kruté milosrdenství liberalismu

ALEXANDER TOMSKÝ

Už několik měsíců se nekontrolovaně valí do Evropy statisíce uprchlíků/migrantů, největší poválečná migrace, tentokrát převážně muslimů z Iráku, Sýrie, Afghánistánu a Libye zmítaných válkou, a v evropských médiích probíhá neméně masivní, vzrušená diskuse mezi hlasateli otevřených dveří a obránci soudržné společnosti národního státu. Ti první vyznávají lidský kult humanismu, čili jednotného lidstva, byť jejich slzy, soucit a charita nad ubožáky většinou jejich liberální internacionalismus vědomě či nevědomě skrývají. Se soucitem nelze diskutovat a upozorňovat na civilizační a společenský rozvrat nemá smysl, globální milosrdenství totiž neuznává žádné hranice, právě tak jako je nemá unijní politika vůči azylantům. A protože na světě žijí stamiliony lidí ve špatných poměrech, spor s pokrokovými vizionáři budoucího jednotného lidstva, kteří chtějí zničit už dnes oslabený národní stát, je divoký. Proto ta uražená zuřivost západních europolitiků vůči (reakčnímu) maďarskému premiérovi Viktoru Orbánovi, který se ostnatým drátem snaží chránit svůj malý národ a marně argumentoval, že de iure brání vnější hranici Schengenské unie. Porušil nevyčtené dogma Unie bez hranic a vyvolal proti sobě stejnou nevraživost, jaká existuje vůči Izraeli, který má tu drzost, že dokonce válčí. A aby toho nebylo málo, Orbán mluví o obraně křesťanské kultury. Každá zmínka o křesťanství v osvícenské Unii hraničí s blasfemií. Ani katastrofální zkušenost s dosavadní islámskou populací, ani nynější reálné ohrožení stabilní, snášenlivé, demokratické a prosperující společnosti liberální fanatiky neumlčí. Podivuhodné je, že se nebojí svých voličů.

V diskusích se většinou mluví o aktuálních, často absurdních sporech, o neudržitelném přerozdělování uprchlíků a diktátu Unie, o vymírající společnosti nebo německém komplexu viny či psychické labilitě

německé kancléřky. V pozadí často zástupného sporu se však diskutéri dělí na dva politické tábory, na liberály a konzervativce. Protože jde o razantní a nezvratný průlom do složení obyvatelstva a v hlavním politickém proudu se konzervativci cudně skrývají na obou pólech nepřilíš vyhraněných stran, neběží o klasický spor levice a pravice o hospodářskou, legislativní či pečovatelskou roli státu. Jako existují liberální konzervativci, existují i konzervativní liberálové.

Představitelé jednotného lidstva argumentují z pozice morální nadřazenosti – solidarity, humanismu, lidských práv, a podporování často křesťanskými kazateli milosrdenství vidí v konzervativní kritice buď nostalgii po zaniklé společnosti, nebo jen přízemní účetnickou krátkozrakost a malování čerta na zeď. Napadají své kritiky za šíření nenávisti a nepřímou podporu šovinistických, antiimigračních extremistů, házejí je do jednoho pytle s xenofoby, rasisty či teroristy, ačkoli dobře vědí, že se velká většina lidí děsí muslimského přívalu a považuje útoky na přistěhovalce za důsledek otevřených hranic. V německé snaze politického establishmentu omezit publikovatelnou debatu je nazývají aber-náciky, čili jakousi mentální úchylnou inteligence, která říká, ano pomáhejme, ale v rozumné míře, ne za cenu rozvratu, nemůžeme tady a teď přijmout miliony lidí, náklady a rostoucí sociální napětí budou brzy neúnosné. Konzervativní katolické Bavorsko se dostalo, jako za časů Bismarckova kulturkampfu, do izolace vůči státní ideologii – tentokrát ovšem anti-nacionální. Jak může pozvat bavorský premiér (zločince) Orbána do Mnichova, ptá se rozčileně *Der Spiegel*. Odpověď je implicitní – v zápase mezi dobrem a zlem přece nesmí, zná přece hranici korektnosti. Podobná konsternace se odehrála i na summitu Evropské rady (23. 9.), když její prezident Donald Tusk varoval, že největší nápor běženců západní Evropu teprve čeká a je zapotřebí

změnit politiku otevřených oken a dveří. Odpovědi se nedočkal, předně se nepřímou dotkl Angely Merkelové, která se proslavila výrokem, že azylová politika nemá hranici a syrské válečné uprchlíky (celý národ!) pozvala do Německa (4. 9.), což ovšem znamená i Iráčany, Afghánce a Libyjce. Nápor běženců se okamžitě zdvojnásobil a Německo jich v září evidovalo 170 000, přičemž registrace je zhruba o třetinu zpožděná. Polák Tusk zřejmě nechápe nejvyšší evropskou hodnotu otevřené společnosti. Na Orbánovu poznámku, že Řecko stejně jako Maďarsko nával běženců nezvládají, podrážděně reagoval rakouský premiér, „ať tedy strhne plot a pošle uprchlíky k nám“. V Rakousku ale kvůli nižší sociální podpoře žádá o azyl jen 5–7 %, ostatní pádí do Německa.

Ozval se i německý ministr vnitra Thomas de Maizière, že je zapotřebí stanovit limit, a také hned dostal za porušení dogmatu na frak od svého kolegy vicekancléře Sigmaru Gabriela: „Omezení odporuje německému azylovému právu.“ Jsem zvědav, jak dlouho bude opakovat, že Německo zvládne na dlouhá léta půl milionu muslimských uprchlíků ročně. Padlo už nemálo pravidel, a jen zima zachrání zemi před uzavřením hranice. Ještě než ministerstvo imigrace přehodnotilo svůj letošní odhad z 800 000 na 1 200 000, rezignoval na funkci jeho ministr. Z násobíme-li převážný počet mladých Syřanů průměrným počtem jejich rodinných příslušníků (na sloučení mají právo), vycházejí nám miliony.

Cui bono?

Odkud se vzalo u západoevropských politiků tak neochvějně přesvědčení o dobrodiní otevřené hranice, ačkoli je s výjimkou německé veřejnosti (50:50) odmítá až osmdesát procent obyvatel Evropy? Dokonce ani desetiletý růst antiimigračních a antiunijních stran, které ve Švédsku, Rakousku a Francii dosahují třiceti procent, politiky neodradil? Zřejmě jsou přesvědčení, že stačí postavit proti nim tak jako ve Švédsku velkou koalici. Nesignalizuje propast mezi občany a jejich reprezentanty blížící se kolizi? Důvěřují si, že zvládnou i tuto politickou krizi, tak jako věří, že zvládl krizi společné měny a ekonomickou stagnaci

integrační Unie, anebo žijí v uzavřeném ideologickém světě na rozdíl od politiků střední Evropy?

Zdravý rozum si s takovým fanatismem neporadí, a proto si jej vysvětluje spikleneckou teorií, že se za politikou neomezeného přistěhovalectví skrývá plutokracie velkého průmyslu, zájem o levnou pracovní sílu. Kosmopolitní management nadnárodních firem (a organizací) skutečně neuznává hranice ani státní daně a sociální náklady na začlenění muslimských přistěhovalců hradit nebude. V situaci saturovaného trhu nepochybně nižší náklady na práci a spotřeba nových konzumentů zisky zvýší. Tak jako kdysi zednářské lóže prosazovaly své kandidáty do republikánských proticírkevních vlád, pokouší se o to i neformální skupina Bilderberg, jejímž členem byl předseda Evropské rady Herman Van Rompuy nebo exkomisař EU, zmocněnec OSN pro migraci a předseda Goldman Sachs Peter Sutherland, jenž letos prohlásil, „že nic na světě, ani obchod, ani toky kapitálu, neovlivní tak pozitivně udržitelný rozvoj života jako masivní imigrace“. Bývalý britský ministr Denis Healey přiznal, že „teprve na setkání Bilderbergu poznal, jak dobrou věcí by byla světovláda“.

Nejčtenější globální týdeník *The Economist* hlásá internacionální liberalismus bez obalu, tvrdí, že přistěhovalci bez ohledu na množství přispívají k růstu ekonomiky (Evropanům doplní ubývající pracovní sílu). Odmítá i dávno prokázané výpočty německého Ifo institutu a mnoha dalších, že ani ve třetí generaci převážně nevzdělaní muslimové ekonomickým přínosem v době čím dál automatizovanější výroby nejsou a sociální náklady zvláště na vězeňskou ochranu vysoce převyšují jejich příspěvek. Rozlišovat lidstvo na muslimy a ty ostatní se ovšem nesmí! Tak vypadá abstraktní ekonomismus, který nechápe ani hospodářský, natož společenský význam kultury. Nepochybně všechny nadnárodní organizace, nejen ty obchodní, věří v kosmopolitní lidstvo a mají nějaký vliv. To ovšem neznamená konspiraci.

Politické náboženství

Odkazy na otevřenou společnost nalezneme v každém ideologickém dokumentu Unie a lidskoprávní aktivisté jsou podporováni z unijních fondů. Všechny

západoevropské vlády od šedesátých let podporovaly přistěhovalectví, byť často zakamuflovaně.

Ztráta politického realismu je výrazem fanatické víry, ukrutného kultu kosmopolitního lidstva. Liberalismus kdysi skoncoval s aristokracií, monarchií, státní církví a zasloužil se o přeměnu poddaného v občana i o spontánní, výkonné tržní hospodářství právního řádu. Od svého začátku byl však abstraktní, univerzální, antropocentrickou náhražkou transcendentálního křesťanství. Pravda, vázal se kdysi na nacionalismus, jak je tomu dosud v Americe, zbožštil Člověka a obdařil jej absolutními právy i svobodou. Veškeré kolektivní hodnoty považuje za iluze. Jedinec vyzutý ze zvyků, tradice, náboženství, předsudků i z národního společenství se stal modlou. Dnes má i svou ekonomicky neliberální egalitářskou mutaci, důstojnost člověka totiž vyžaduje sociální péči státu. Paradoxně tak rozšiřuje moc státu a zdánlivě liberalistická ochrana proti diskriminaci vede k omezení svobody projevu i chování.

Pokud má mít konzervatismus v debatě o migrantech šanci, musí vyhrát morální argumentaci s utopisty. Musí především odmítnout jazyk práv a vrátit se k privilegiu občanství. Na světě existují různá společenství a různé politické řády. Že se náš řád pod univerzalistickou ideologií hroutí, dokazuje neexistenci světského pokroku. Je naše materiálně bohatší společnost snad šťastnější než byla před tisíci lety? Nelze také uzákonit mystickou a téměř iracionální lásku k bližnímu ve světě omezených možností (nejen materiálních), a pokud se nepodaří zastavit tsunami migrantů, začnou se rozpadat evropské státy a nastane di-

voké násilí, za něž budou odpovědni dnešní pachatelé dobra. Každý extremismus vede k extrémní reakci.

Miluj bližního svého (hebrejsky souseďa) neznamená více než sám sebe, neznamená zrušit povinnost chránit rodinu, veřejné dobro, čili soudržnost svého společenství. Jen z nadbytku lze určit něco potřebným, vzdáleným a cizím. Samaritán z evangelia jednal za sebe a zaplatil ze svého. Dnešní samaritáni se neptají voličů na hranici obětavosti (vědí, že je bídná), proto je chtějí k charitě přinutit násilím a považují omezení své bezbřehé víry za nemorální.

Vraťme se k plurálu a zdůrazňujme nesmírný duchovní (i ekonomický) význam občanského souročenství. Lidský život není abstraktum a odehrává se v hranicích. Je krásné, že má každý pozemšťan svou vlastní zahrádku. Uznejme velkou ctnost patriotismu, která je prodloužením vděčnosti a úcty k rodičům.

Lidé se někdy ptají, proč ty statisíce mladých mužů, kteří prchají ze Sýrie, Iráku a Afghánistánu, nebojují za svou vlast? Jednoduchá odpověď, žádnou nemají, islám nevytvořil národní stát, a proto se nemají kam vracet.

Nedokáží-li se evropské národy probudit, čeká je stejný osud.

Alexander Tomský (1947), pracoval jako politolog v ústavu Keston College v Londýně, založil a vedl exilový konzervativní časopis a nakladatelství *Rozmluvy* (1981–1990). Po návratu do Prahy pokračuje jako nakladatel *Rozmluv* a později jako ředitel nakladatelství Academia a nakladatelství Národního divadla.

Který islám je „pravý“?

RÉMI BRAGUE

V posledních desetiletích se hodně hovoří o islámu, a nikoli v dobrém: nějací zločinci šíří v jeho jménu teror. Říká se jim „islamisté“. Při každém z těchto zločinů na sebe odpověď nenechává dlouho čekat: „Nesmíme všechny házet do jednoho pytle!“ Zcela nezpochybnitelná je jedna věc: zločinci tvoří pouze menšinu, většina obyvatel islámských zemí a muslimů, kteří se přistěhovali do nemuslimských zemí, je umírněná. Z toho se rychle dospívá k závěru: „Nic z toho není ten pravý islám.“ Ale toto tvrzení lze obhájit již mnohem obtížněji.

Papež František napsal 26. listopadu 2013: „Tváří v tvář projevům násilného fundamentalismu, které nás tak znepokojují, úcta a obdiv ke skutečným věřícím islámu povedou nutně k tomu, že se uvarujeme všech nesnesitelných generalizací, neboť *opravdový islám a odpovídající výklad Koránu se staví proti jakémukoli násilí*.“¹ Jde o skvělý úmysl a všechny strany také tento text přijaly velice dobře. Otázkou zůstává, v jaké míře je odpovídající samotný tento text.

Rozlišujme zde faktický moment (*de facto*) a moment formální (*de iure*). Pokud jde o faktickou stránku, nárok představovat ten „pravý“ islám si činí každý. Včetně samotných teroristů odvolávajících se na islám nesmiřitelný a obviňujících ty, kdo je nenásledují, z vlačnosti, nebo dokonce ze zrady jejich náboženství. Otázka formální je širší: Jak to udělat, abychom odlišili pravý islám od islámu, který pravý není? Bylo by nutné mít kritérium, které by umožnilo rozlišit mezi tím, co je pravé, a tím, co je padělkem. Ale kdo je kompetentní, a má tedy i právo ono rozlišení provést? Určitě ne papež. Jaká by asi vznikla reakce, kdyby si dalajláma osoboval právo odlišit „pravé křesťanství“ od jeho plagiátů?

Nejsem pochopitelně schopen takové kritérium poskytnout, nebo dokonce jmenovat kompetentního soudce, popřípadě více soudců. Chtěl bych zde zcela jednoduše přispět k tomu, aby se bralo na vědomí celé rozpětí sémantického spektra kryjícího se s výrazem „pravý islám“, a zároveň zdůraznit, že je nutné si dávat pozor právě na víceznačnost tohoto pojmu.

Slovo „islám“ má více významů

Navrhuji, abychom u slova „islám“ rozlišovali tři základní významy: islám jako náboženství, islám jako civilizaci (historie, geografie) a islám jako populaci.

„Islám“ znamená především náboženství. Charakterizuje je jeho základní duchovní postoj: odevzdanost celé osoby beze zbytku do Božích rukou. Přesně toto znamená arabské slovo *islám*. Pro příslušníky Západu je islám náboženství hláсанé v Arábii Mohamedem v sedmém století naší epochy. Ale podle muslimů, jak dále uvidíme, je islám mnohem starší.

Ve druhém významu označuje slovo „islám“ civilizaci jako historický fakt, který měl počátek v čase a který se vpisoval do prostoru. To, co historikové a zeměpisce zaznamenávají zvenčí, odpovídá koncům cítění prožívanému zevnitř. Tato civilizace také sebe samu vnímá jako odlišnou od toho, čím není: v čase se liší od období, jež ji předcházelo, od toho, co označujeme jako pohanství s jeho polyteismem a co islám raději nazývá „nevědomostí“, „dobou nevědomosti“ (*džabilija*). Islám má svůj vlastní kalendář počínající rokem 622, což je datum Hidžry, tradičně vykládané jako datum Mohamedova odchodu z Mekky do města, jež se později bude jmenovat Medina.

V prostoru tato civilizace tvoří „oblast usmířenou“ (*dar es-salam*), odlišnou od „oblasti boje“ (*dar al-harb*), jíž je obklopena. Poslední pojmenování, tradičně označující země nepodrobené islámu, není dnes

již užíváno tak běžně a často, s výjimkou přiznaných islamistů. Umírnění muslimové místo něj používají jiné, méně nápadné výrazy jako „svět misie“ nebo „svět výzvy“ (*dava*), či „svět svědectví“.

K islámské civilizaci přísluší rovněž osoby nevyznávající muslimské náboženství. Například velký lékař al-Razi (zemřel v roce 925) byl volnomyšlenkářem, jenž se pustil do tvrdé kritiky idey proroctví.² Velký astronom Thabit ibn Kura (zemřel v roce 900) pocházel z malé tolerované skupiny Sabejců. A to nehovořím o překladatelích, kteří v devátém století v Bagdádu převedli odkaz Řecka do arabštiny a kteří byli téměř všichni křesťany.

Třetí smysl, v jakém je dnes chápán „islám“, je celek, společenství národů, jež byly zásadně ovlivněny islámem jako náboženstvím a jež žily v islámské civilizaci. Hovoří se tak o „probuzení islámu“ a v této souvislosti slyšíme o osvobozeneckých bojích proti koloniálním mocnostem. Ale ani zde nešlo jen o samotné muslimy. Například vůdci nacionalistických arabských hnutí byli často křesťané chovající naději, že jim národnostní princip umožní dosáhnout právního statutu rovnocenného se statutem muslimů.

Vlivem křesťanství rozlišují evropské jazyky náboženství od civilizace spadající do oboru historie a geografie. Románské jazyky tak hovoří o „křesťanství“ a o „křesťanstvu“: *christianisme* a *chrétienté*, *cristianismo* a *cristiandad*, *cristianesimo* a *cristianità*; angličtina rozlišuje mezi *christianity* a *christendom*; němčina mezi *Christentum* a *Christenheit*. V případě islámu vzniká obtíž, neboť pro označení obou skutečností máme k dispozici jedno slovo.

Francouzi mohou, alespoň v psané podobě, sáhnout k pohodlnému prostředku: ve správné gramatice se obecná jména píší s malým, ale vlastní jména s velkým písmenem. Někteří vědci tak píší „islám“ s malým písmenem v případě, že slovo označuje náboženství, a „Islám“ s velkým písmenem, jde-li o civilizaci a o lidi, kteří tvoří její součást. Arabština v případě islámu neoddělila oba dva významy, jak to učinily evropské jazyky, hovoří-li se o tom, co je křesťanské. Toto neoddělování ostatně nemá čistě lingvistický původ, ale odráží se v něm patrně hlubší obtíž.

Po odlišení obou základních významů u substantiva „islám“ by nebylo od věci učinit podobnou operaci i u s ním spojeného adjektiva. Adjektivum „pravý“ není totiž o nic méně dvojnásobné než samotné substantivum. Spojíme-li substantivum „islám“, jež je samo o sobě dvojnásobné, s adjektivem „pravý“, jež je dvojnásobné v ještě větší míře, nabobtná smysl slovního spojení „pravý islám“ do té míry, že se vymkne jakékoli kontrole. Navrhují proto vnést do tohoto chaosu trochu pořádku, byť zcela provizorním způsobem. Rozdělil bych základní významy adjektiva „pravý“ do tří základních skupin: integrita, počátek, realita. Každá z nich sama o sobě obsahuje tři kategorie. Získáme tak celkem devět ne vždy slučitelných významů.

Integrita

Autentický islám je islám nahlížející sám sebe prostřednictvím auto-interpretace, již rozvíjejí intelektuálové, kteří se na něj odvolávají. Je tedy třeba použít adjektivum „pravý“ k označení skupiny osob tvořících muslimský „národ“ (*umma*), které se mohou vyjadřovat stejně dobře o jejich náboženství i o jiných tématech, například o tématech politických, týkajících se jejich společenství.

Nejenže se tato optika liší od teorií západních badatelů, ale představuje jejich protiklad. Tito badatelé aplikují na islám historické a filologické metody vytvořené původně pro zkoumání jiných objektů, jež tvoří v prvé řadě součást jejich vlastního dědictví, tj. klasické řecké a latinské literatury a Bible. Všeobecně se o nich hovoří jako o „orientalistech“. Toto slovo má špatný zvuk po vydání knihy Edwarda Saída, jejíž hlavní tezi, hojně propíranou v médiích, považují za naprosto falešnou.³ Odhalování „předsudků“ muslimů, evidentně nepříznivých vůči islámu, se stalo povinným cvičením. Podobná nedůvěra není vlastní pouze islámu: kultury mají za to, že je nelze pochopit jinak než zevnitř.

A naopak, auto-interpretace není vždycky zárukou objektivnosti, natož pravdy. Nikdo žádnou osobu nesoudí podle mínění, které má o sobě ona sama. Historikům je například velice dobře známo, že s paměťmi velkých aktérů politického života lze pokaždé

pracovat jen s velkou obezřelostí. Problém nespočívá v jejich případné neupřímnosti, neboť mylit se lze i při veškeré dobré víře. Zásadní obtíž tkví hlavně v nedostatečném odstupu, který je nezbytný při globálním pohledu na věci.

Adjektivum **autorizované** označuje zvláštní případ uvnitř autentického. Autentické je mínění, které pronášejí muslimové, ať už jsou jacíkoli, o vlastním náboženství a o vlastní kultuře. Kvalifikované naproti tomu není takové mínění, které zastávají všechny osoby odvolávající se na islám, nebo některé z těchto osob, ale právě mínění formulované reprezentativními instancemi.

Tady narážíme na složitý problém. V islámu neexistuje něco jako instituce papežství, církevní synody atd. Jako nejhlubší základ legitimacy je zmiňován konsensus, „jednohlasný souhlas“ (*ijma*) společenství. Ale ten není uspořádán a zafixován v instituci; nikdo neví, kdo má zrovna právo onu „jednohlasnost“ formulovat. Význam tohoto slova se koneckonců vyvíjel: nejprve označoval souhlas společenství, ale postupně vyjadřoval spíš souhlas „učenců“, tj. učitelů Zákona.

Mnohé poučky vznikly proto, aby mohly poskytnout vnější podobu souhlasu, jako například poučka o obnově kalifátu, jež se stala čistě nominální záležitostí a již Atatürk nakonec zrušil.⁴ Žádnou poučku nebylo možné vnucovat. V dnešní době jde o čistě faktickou autoritu. Autorita kalifátu vyhlášeného Islámským státem v Iráku a Sýrii (ISIS) spočívá na teroru. Jinak autorita spočívá na tom, že určité vzdělávací instituce jsou fakticky respektovány a těší se velké vážnosti, což je případ univerzity al-Azhar v Káhiře.

Navíc v určitém smyslu je jediným dokumentem zasluhujícím z muslimského hlediska adjektivum „autorizovaný“ pouze a jedinečně Korán. A to v nejširším a etymologickém smyslu slova „autor“. Korán je totiž skutečně považovaný za něco, co představuje dílo nikoli Mohamedovo, ale dílo samotného Boha osobně. Prorok v něm měl shromáždit to, co mu bylo nadiktováno a co on sám pouze reprodukoval, aniž na tom cokoli pozměňoval nebo měnil.

Pravý islám může být islám **čistý**, od kontaktů a vnějších vlivů. Kontakty a vnější vlivy se týkají pouze civilizace a nemohou platit pro náboženství, jež je

považováno za ochraňované samotným Bohem, a jež se proto *nemůže* porušit. Právě tento moment zajišťuje islámu nadřazenost nad dvěma náboženstvími, která zčásti zahrnuje do své genealogie, židovským a křesťanským. Obě náboženství však fakticky umožnila, že se původní poselství, které v sobě nesla, ztratilo, a zfalšovala rovněž písemně zaznamenané dokumenty.⁵

Příznačným způsobem tradiční historie opakuje scénář postupných očišťování, která se nacházejí v různých rovinách. Sám Prorok tak měl být „očišťován“ Bohem – to je také smysl participia *mustafa*, z něhož se stalo běžné jméno – takovým způsobem, aby jeho život představoval „krásný příklad“ (*Korán*, XXXIII, 21). [Citáty z Koránu v překladu Ivana Hrbka, viz *Korán*, Odeon, 1972.] Země původu islámu, Arábie, byla „očištěna“ kalifem Umarem (zemřel 644), který z poloostrova vyhnal židy a křesťany. Islám měl být také jednou provždy očištěn od židovských legend (*Israiljiát*). Kolující vyprávění o Mohamedových činech a chování se stala terčem kritiky a do svazků označených za „autentické“ (*sahíh*) byla zahrnuta pouze ta líčení, jejichž ručitelé byli hodni víry. U šíitů dosáhl pojem čistoty téměř metafyzické dimenze: sedm nebo dvanáct imámů, kteří se poddali prorockému světlu, a podle některých výstředních sekt ti zsvěcení, tvoří elitu označovanou pojmem „čistota“ (*safwa*). V každodenním životě nabývá zkoumání čistoty často obsedantních podob, které byly terčem posměchu už od devátého století.⁶

Počátek

Původní, originální. Slovu můžeme rozumět v pozitivním smyslu, jako prvotnímu proudu vytrysknuvšímu přímo z pramene, jako něčemu, co předcházelo následnému usazování, které může být dílem i příčinou deformací.

Podíváme-li se však na věc zblízka, neznamená „původní“ nezbytně totéž co nejpravdivější. Může se stát, že nějaký kulturní jev potřebuje určitý čas na to, aby se v něm rozvinuly jeho potenciální složky. Stává se, že nějaká význačná osobnost je skutečně pochopena až po smrti. Prvotní (*originel*) a původní (*original*) často vzájemně fungují v obráceném poměru: prodleva pochopení může být s původností přínosu oné osobnosti

v obráceném poměru. To platí ve všech oblastech, nejenom v náboženství, ale také v literatuře, v umění a ve filosofii. „Pravý“ Sokrates není více Sokratem svého současníka Aristofana než Sokratem Platona, který byl o generaci mladší. „Pravý“ Ježíš není nutně ve větší míře Ježíšem Markova evangelia než Ježíšem evangelia Janova – vycházíme-li z relativně obecně přijímané chronologie, která staví čtvrté evangelium na poslední místo. Někteří lidé si jsou vědomi této nepatřičné povahy věcí a můžeme u nich zaznamenat výroky typu: „Budu pochopen až za padesát let.“ Podobná prohlášení se obecně přisuzují Stendhalovi, Nietzscheovi, Heideggerovi nebo Wittgensteinovi.

Primitivní. Primitivní, prapůvodní, může být hrubá, dosud nezpracovaná látka. Adjektivum v takovém případě často přijímá pejorativní konotaci. Pustit se do jejího zkoumání vyžaduje úsilí, které nemá daleko k odříkání, neboť to, co odhalíme, je nutně neuspokojivé. Legendy, které se nabalily kolem prapůvodního faktického jádra, jsou často zajímavější než ono jádro samo.

Muslimská dogmatika se vytvořila až několik století po Hidžře. Reálné počátky svaté knihy islámu jsou nejasné, temné. Dějiny Koránu nastínil Theodor Nöldecke v devatenáctém století a jeho žáci v jeho práci pokračovali.⁷ Ale kritické vydání, jímž mělo jejich bádání vyústit, nikdy nevyšlo. Další zkoumání v tomto směru se znovu započalo v posledních zhruba třiceti letech a může se prokázat řadou docela převratných prací. Semitologický badatel Christoph Luxenberg přišel v roce 2000 s odvážnou, ale zároveň lákavou hypotézou, podle níž tvoří část Koránu parafráze biblických textů přeložených do jazyka představujícího směs hidžázského dialektu a syrštiny, která je formou aramejštiny, jíž tehdy užívali vzdělání křesťané.⁸

Původní (initial). Toto adjektivum mohou na islám vztahovat pouze nemuslimové, neboť ve vší vážnosti toto náboženství nezačíná podle tradiční dogmatiky kázáními Mohameda někdy kolem roku 610, ale právě Abrahámem, o němž se tvrdí, že nebyl žid ani křesťan, ale právě muslim (*Korán*, III, 67 a II, 135), nebo dokonce Adamem.

Islám se dokonce považuje za ukotvený ve scéně, již zaznamenává Korán a jež se měla odehrát ještě před

dějiny, ba dokonce před stvořením světa: „A hle, Pán tvůj vzal potomstvo všechno ze synů Adamových, jež vzešlo z ledví jejich, a dal jim svědčit o nich samých a řekl: ‚Což nejsem Já Pánem vaším?‘ I odpověděli: ‚Ano, dosvědčujeme to!‘ A to proto, abyste neřekli v den zmrtvýchvstání, že jsme k tomu byli lhostejní, či abyste neřekli: ‚Otcové naši věru již před námi k Bohu přidružovali a my jsme jen potomky jejich pozdějšími. Což nás chceš zahubit za to, co dělali ti, kdož nicotného se přidržovali?‘“ (*Korán* VII, 172–173)⁹ V tomto smyslu je s odvoláním na toto jediné prapůvodní vyznání víry každý nemuslim odpadlík a zrádce.

Z tohoto důvodu nechce mít islám počátek v dějinách. Posláním Mohameda je „připomínat“ dřívější poselství, jež bylo před ním zapomenuto, nebo dokonce zdeformováno těmi, kdož měli být jeho strážci. S islámem se toto poselství stalo definitivním, protože nyní už neriskuje, že bude zfalšováno. Po islámu tak už nemůže následovat žádné jiné náboženství.

Realita

Islám **reálný** je ten islám, jehož obraz nám poskytují dějiny. Obraz muslimského světa přináší stejně jako v případě ostatních civilizací světlé stránky i temná období. Stejně jako všude jinde se v něm setkáváme s moudrými a tolerantními panovníky i s krvavými fanatiky, s génii i s hlupáky. Objevujeme v něm také lidské skupiny a kulturní jevy neislámského původu.

Vytáhnout z poněkud vyfabulovaných líčení to, „co se skutečně stalo“ (Ranke), nemusí být vždy snadné, a to ani zdaleka ne. Vlastní dějiny psané muslimy tvoří blok, ze kterého jsou západní historikové často nuceni vycházet a opírat se o něj. Počátky islámu, obzvláště Mohamedův život, jsou známy pouze na základě prakticky jediného zdroje, *Života Proroka Mohameda* od Ibn Izáka, vydaného Ibn Hišamem.¹⁰ Čtené Mohamedovy životopisy, na které dnes narazíme v knihkupectvích, většinou jen opakují tento původní životopis a vyšperkovávají ho různými styly – od mravoličného po marxistický (M. Robinson). Z jeho používání vyplývá velice delikátní otázka metody. Vznik díla spadá do doby o půldruhé století pozdější než

v něm vylíčené události, ale především bylo vydáno v Iráku, tedy v prostředí, jež nemělo s děním v Hidžázu sedmého století nic společného.¹¹ Moderní historikové narážejí na velice konkrétní obtíže; nemohou například provádět v Mekce nebo v Medíně archeologický výzkum.

Následkem toho jsou skutečné počátky islámu nejasné, a jak to vypadá, bude tomu tak ještě nadlouho. Podobně jako v případě Koránu, poslední práce přinášejí i zde často pozoruhodné hypotézy – ty je však třeba ověřit a potvrdit.¹² Díky obezřelé syntéze Françoise Micheauové se lze v celém tom houští orientovat teprve odněkud a lze učinit bilanci toho, co je ve špičkovém výzkumu skutečně jisté.¹³

Islám **faktický** je islám nesoucí stopy účinků a vlivů, které v něm a na něm zanechaly tisíce vnějších tlaků a různých instancí, s nimiž musel v průběhu svých dějin vycházet a žít. Islám podal důkaz o tom, že má skutečný talent nejen pro přejímání, ale i pro zakrývání původu toho, co převzal. Takto si přivlastnil právní praktiky starého Středního východu a spojil je rovnou s Mohamedem jako hlavním zdrojem nejvyšší legitimace těchto praktik. Přesně tuto roli sehrála líčená Mohamedových činů a skutků (*hadís*).¹⁴

To, čemu říkáme islámská civilizace, je výsledkem onoho vzájemného působení. Není vždy v souladu s tím, co si přejí učitelé Zákona. Napětí mezi islámem jako náboženstvím a islámem jako civilizací může dosáhnout mezní podoby a vyústit v jistou schizofrenii. Skutečně používané legislativní systémy velice dlouho – a nepochybně tomu tak bylo v podstatě vždy – nepocházejí z Koránu a z Tradice (*Sunna*), ale představují kompromis. Vládcové a lidé reprezentující náboženství nakonec nastolili určitý *modus vivendi*. Ti první ctili druhé a tvářili se, že se s nimi radí, ti druhí přimhuřovali oči nad legislativními nebo morálními vytáčkami těch prvních.

Oblíbeným sloganem dnešních fundamentalistů je nutnost zavést právo *šarija*. Slogan vychází z potrojného vidění dějin: původně islámské právo svými předpisy regulovalo život společnosti a zároveň zajišťovalo vojenskou a kulturní moc. Následovně se od *šariji* upustilo, a nikdo přitom pořádně neví, na základě jakých temných spiknutí se tak stalo: následkem

byl úpadek islámu. Obnovení práva *šarija* by mělo zajistit jeho renesanci. Toto schéma v ničem neodpovídá skutečnosti.

Islám **hluboký** je duchovní, je protikladem k islámu materiálnímu. Protiklad mezi zjevným vnějším (*zahir*) a skrytým vnitřním (*batin*) existuje klasickým způsobem uvnitř samotného islámu, obzvláště tam, kde jde o otázku výkladu Koránu. Velkou oblibu tento protiklad zažil v šíitismu, odpůrci přezdívali jeho stoupencům slovem *bátinité*, „esoterici“. Na základě této nutnosti rozlišovat dospěli k nezbytnosti osoby imáma, jediného držitele správného výkladu, Bohem chráněného před omylem. Je zajímavé, že se tentýž protiklad zopakoval i mimo šíitismus, a to dokonce i mezi nemuslimy, ale zjevně se to obešlo bez myšlenky neomylného duchovního vůdce. Někteří muslimové by si přáli, aby se dnešní islám znovu soustředil na svoji duchovní dimenzi, jak to prohlásil specialista na sůfismus, jenž je sám muslimským konvertitou, v knize, která nese programový název.¹⁵

Učinit islám „pravějším“?

Snaha vydobýt „pravý“ islám z islámu, jenž „pravý“ není, ale mohl by se jím stát, si neklade za cíl uspokojení choutek intelektuálů libujících si ve škatulkování. A nejde ani o snahu oddělit chemicky čistou „esenci“ islámu, což je podnik riskantní už z toho důvodu, že se aplikuje na skutečnosti zaznamenané v historickém čase a v geografickém prostoru. Zkoumání „pravého“ islámu je také a především zkoumáním muslimů, kteří uvažují o svém náboženství a kteří se je snaží uchránit před případnými deformacemi, zkostnatělostí atd., a přivést je k něčemu navíc, případně dokonce i k tomu, aby se vyrovnalo s výzvami moderní civilizace.

V této souvislosti můžeme odlišit tři základní typy pokusů. První, „horizontální“, usiluje o návrat k tomu, co bylo dříve, druhý, „vertikální“, hledá pravdu v něčem, co je vyšší, nebo, což paradoxně vychází nastejno, v něčem, co je hluboké, a ten třetí se vrací od společnosti zpět k jednotlivci.

Chtěl bych zde varovat před naivními představami těchto tří pohybů. Nemuslimové v Evropě mají totiž

velkou potíž zbavit se židovských a/nebo křesťanských „brýlí“, s jejichž pomocí si jejich kultura uvykla nahlížet skutečnost.

Návrat k počátkům?

Nebylo by zapotřebí provést „reformu“ islámu? Ti, kdo běžně tohoto slova užívají, tak činí nepochybně s těmi nejlepšími úmysly. Je pravda, že slovo „refurma“ vyvolává v duchu Evropanů konkrétní představu. Neoznačuje pouze události z počátku šestnáctého století, pojmenované přesněji slovem „reformace“. Latinská církev nikdy ve svých dějinách nepřestala procházet reformami, a to již před svým rozdělením, před Lutherem. V jedenáctém století zažila gregoriánskou reformu, ve století dvanáctém vzestup žebravých řádů, nemluvě o návratu k přísným pravidlům uvnitř mnišských řeholí. A podobně tomu bylo i v případě katolické reformy spojené s tridentským koncilem, která byla v obecném povědomí nespravedlivě zredukována na pouhou reakci, na *proti*-reformaci. A dokonce uvnitř protestantských církví můžeme chápat jako reformu více hnutí než jedno: například metodismus. Západní vědomí chápe tedy reformu spontánně jako návrat k nezkaženým pramenům: čistý počátek byl pokažen zradami, horlivost vyhasla ve změšťáčtění atd.

Ale v případě islámu obsahují nejvíce zneklidňujících prvků právě jeho prameny. Arabské dobytí Blízkého východu mělo vojenský charakter. Nezdá se, že by bylo více nebo méně krvavé než dobytí stejných oblastí Alexandrem Makedonským nebo Římany. Ale určitě nebylo „bojem za osvobození“, jak fantazírují někteří propagandisté. Současní historikové je střízlivě představují jako kolonizační dílo uvedené do pohybu hledáním kořisti. Ale když byla jednou arabská nadvláda nastolena, mohla se vytvořit civilizace, jež se vybavila trvalými institucemi. Aby se tato civilizace dále rozvíjela, musela se vyrovnávat s nezbytnostmi spojenými s dominancí a rozumně nakládat se svými poddanými. Výsledky, jichž tímto způsobem dosáhla, určitě nejsou dokonale uspokojivé; k situaci, jež by po všech stránkách uspokojovala, koneckonců nikdo nikdy nedospěje. Ale civilizace, již bylo dosaženo, byla

přinejmenším z definice životaschopná. A ona byla často velice úctyhodná, ne-li dokonce brilantní.

Dnešní teroristé se odvolávají na nejtemnější aspekty islámu z doby jeho počátků. Jeho dějiny v té podobě, v jaké jsou líčeny muslimy, zaznamenávají ta nejhorší ukrutenství, k nimž dal Mohamed příkaz nebo která zaplatil: nechal zavraždit některé své odpůrce obojího pohlaví i všech věkových kategorií, zejména básníky, novináře své doby, vězně nechával vraždit po stovkách, nechal mučit pokladníka jednoho poraženého kmene, aby jej přinutil prozradit, kde má ukryto stříbro, atd.¹⁷ Tyto prvky nejsou samozřejmě izolované: Mohamed dokázal rovněž projevit shovívavost vůči poraženým, kteří se mu podrobili. Ale scény obsahující násilí jsou krásné a dobře prezentované. Oficiální životopisci je s hagiografickým účelem líčí bez mrknutí oka.

Ti, kdo se odvolávají na tyto scény, vycházejí ze zásady, kterou přijímají všichni muslimové, a jež, jak jsem připomněl výše, se objevuje v Koránu: Mohamed je pro věřícího „krásný příklad“. V důsledku toho je možné se dovolávat skutků a činů Proroka, člověka vyvoleného Bohem a učiněného dokonalým, abychom ospravedlnili různá chování. Samozřejmě, citovat tento příklad spíše než jiný znamená *zvolit*, podle zásad, jež lze zpochybnit, ale neznamená to *zradit*. Ibn Tajmija, právník ze čtrnáctého století, kterého přivedlo znovu do módy wahabitské hnutí, uvádí například scénu s mučením, kterou jsem zmínil výše, aby ukázal, že je přípustné použít této metody v případě přechováváců věcí z trestného činu.¹⁸ A pokud jde o pachatele sebevražedných atentátů, ti se mohou odvolávat na krátkou historku, již *Život Prorokův* líčí s uznáním a souhlasem: mladý muž jménem Umair bin al Humam právě pojídal datle, když uslyšel Mohameda slibovat ráj těm, kdo zemřou v boji. Zvolal: „To je skvělé, skvělé! Mezi mnou a mým vejítím do Ráje je pouze tato jediná podmínka: být zabit! A vrhl se sám proti nepřátelským liniím a nedlouho poté také padl.“¹⁹

Je docela možné, že to, co nazýváme „fundamentalismem“ nebo „integristem“, je nemocí islámu, a že to tedy představuje ve vztahu k němu pouze nahodilý jev, který se nedotýká jeho podstaty. To tvrdí

například název knihy tuniského básníka a univerzitního učitele Abdelwahhaba Meddeba.²⁰ Je však nutné říci, že je v něm přítomen od počátku. Představuje-li integrismus nemoc, jde o nemoc dětskou. V roce 2004 byl z Francie vypovězen imám Abdelkade Buriane za to, že vysvětloval, v jakých případech a jakým způsobem může muž bít svou ženu. Jak je možné mu něco vyčítat, když komentuje pasáž v *Koránu* (IV, 34), v níž je tato rada doslovně uvedena?

Spiritualizace?

Není třeba v islámu odlišovat různé úrovně a uvítat přítomnost dimenze vyšší, niternější a hlubší? Nepochybně existuje muslimská mystika, jež byla ve svých počátcích různorodá a jež se nakonec soustředila v sufismu. Jeho dějiny jsou dlouhé a pestré, od prostého asketismu, svého druhu theosofie proscené novoplatonismem, od výstředních praktik po vytváření vlivných bratrstev, ba dokonce až po počátky dynastií. Sufismus hluboce ovlivnil literaturu všech jazyků světa islámu.²¹ Mohli bychom zde citovat úsudky o jeho psychologické a teologické hodnotě, ale ty se netýkají našeho tématu.

Ale nejde ani o otázku existence spirituálního islámu, neboť ten je zjevný. Otázka spočívá v tom, mželi tento islám představovat něco *pravdivěji* islámského než jiné dimenze islámu, které by tak byly méně „pravé“. U lidí ze Západu se ujal zvyk stavět proti islámu duchovnímu islám charakterizovaný jako islám „juridický“, přičemž toto slovo nabralo, aniž kdo v podstatě ví proč, pejorativní zabarvení. Pokud jde o muslimy, mají daleko k tomu, aby všichni souhlasili s nárokem mystiky představovat „pravý“ islám. Naopak existuje tradice krajní nedůvěry k sufismu. Poprava slavného al-Haládže (922) je jedním z prvních příkladů tohoto rozporu, který není zdaleka jediný.

Situace, v níž poslušnost Zákona a mystické praktiky stály proti sobě, možná existovala pouze v představách nepřátel sufismu. Za předpokladu, že podobná situace nikdy neodpovídala skutečnosti, existovala století, v nichž se jako faktor určující směřování islámu vytratila a přežívala pouze v okrajových skupinách. Muslimští spisovatelé, kteří píší o názorech he-

terodoxních sekt, opakovaně odhalují u jistých skupin laxismus (*ibaha*) vůči příkazům Zákona.²² Společným znakem hereziografií, s nímž se setkáváme skoro všude, je obviňování protivníků z nemravných praktik jako sexuální promiskuita, nebo dokonce z praktik zločinných jako obětování dětí; u diskreditovaných skupin se přitom nic podobného nedělo. Tento postup byl ve středověku používán vůči Židům a už ve starověku posloužil proti křesťanům, jak to zaznamenal Žid z patnáctého století Elia del Medigo.²³

Na každý pád sufismus dospěl počínaje jedenáctým stoletím k umírněné prezentaci, především ve slavném traktátu Kušajrího (zemřel 1073).²⁴ A byl to znalec Zákona z povolání Al-Ghazzálí (zemřel 1111), který ve struktuře islámského vědění poskytl místo mystice. Ukázal, jak mystika může, podle názvu jeho hlavního díla, „vrátit život vědám o náboženství“, jimž by jinak hrozilo zkostnatění. Spiritualita má za úkol oživovat zevnitř praktikování příkazů: „povinnosti srdce“ mají doplňovat plnění „povinností údů“ jejich prohlubováním. Ale nikdy nejde o to, že by poslušnost příkazům byla *nahrazena* mysticismem. A rozlišujeme-li esoterismus a exoterismus, potom se dá říci, že praktikování esoterismu předpokládá předchozí velice přísné naplňování exoterismu.

A pokud jde o súfítům často připisovanou „toleranci“, je třeba rozlišovat. Mystikové mohli básnický pět o všeobecné lásce překračující bariéry rozličných náboženství, ale v takovém případě by se jejich praktikování stávalo něčím podružným.²⁵ Avšak stejné osoby se mohly zároveň vyslovovat ve prospěch toho nejskrupulóznějšího použití předpisů určených k udržování heterodoxních společenství v ponižujícím postavení. Což byl případ „monistického“ súfího Ibn Arabího.²⁶

Soukromá záležitost?

Zastánci „laicismu“ na francouzský způsob obhajují výklad věcí, podle kterého má být náboženství vyloučeno z veřejného prostoru a odkázáno do soukromé oblasti svědomí. Odlišení náboženské a politické sféry je v Evropě skutečností stejně starou jako samo křesťanství, a je tak vykládáno jako oddělení obou dvou termínů, nebo dokonce jako vzájemné ignorování.

Křesťanské církve, které přijaly myšlenku odlišnosti náboženského faktoru od faktoru politického, přistoupily ve své většině na kompromis se státem, ve věci náboženství neutrálním, ale zároveň vyjednávaly v každé zemi způsob, jakým formulovat spolupráci mezi oběma instancemi. Laicisté nyní navrhuje muslimům svého druhu „privatizaci“, soukromost náboženství; ti nejextrémnější z nich jsou dokonce pro to, aby byla tato „privatizace“ muslimům uložena zákonou cestou.

Zjišťujeme, že islám v podobě, v jaké je praktikován v Evropě, ale i ve světě tradičně islámském, projevuje silnou tendenci k individualizaci náboženství, která ho přivádí k paralelnímu vývoji podobnému tomu, který probíhá v evropských náboženstvích.²⁷ Takže by se mohla rýsovat určitá konvergence.

Obtíž plyne z toho, že islám v té podobě, v jaké byl dlouho prožíván a chápán, se neprezentuje tak, jako kdyby byl pouze náboženstvím. Nečiním zde narážku na nejnovější slogan, podle kterého by islám měl být „náboženstvím a politickým režimem“ (*dín va-davla*). Mám na mysli hlubší věc, způsob, jakým obsah zjevení – „zjeveného objektu“, chcete-li – zahrnuje právní dispozice, jež z islámu činí také legislativu, právní řád. Takže když islám vstupuje jako náboženství do Evropy, nedělá to pouze jako náboženství, podobně jako buddhismus. Přichází z titulu určité civilizace, která tvoří organický celek.

Některá z těchto právních pravidel se nacházejí v Koránu. Jejich počet je dosti malý. Ale týkají se problémů, které považujeme za důležité: pravidla o manželství, rozdělování dědictví, trestání zločinců atd. Týkají se rovněž bodů, které my považujeme za silně druhotné, ale které Korán, jenž nemá naše kritéria pro soudní rozhodnutí, považuje za dostatečně důležité k tomu, aby se jimi zabýval. To je případ tolik diskutovaného nošení závoje. Mezi muslimy nechybějí otevření duchové, ochotní se přizpůsobit mravům a obyčejům západních společností, a dokonce i v zemích s islámskou tradicí přejmout z těchto mravů a obyčejů to, co je v nich nejlepší, a zůstat přitom věrni svému náboženství. Ale je třeba se obávat, že se ještě dlouho budou na jejich cestě objevovat různí „vousatci“, kteří jim budou tvrdit, že je nepřijatelné nebyť poslušen

jasných a výslovných Božích příkazů a že rozhodnutí zákonodárců, zcela jednoduše proto, že jsou jen pouhými lidmi, nemohou získat převahu nad Zákonem Boha, který je věčný a vševedoucí.

Poznámky:

- ¹ „Frente a episodios de fundamentalismo violento que nos inquietan et afeto dacia *los verdaderos creyentes* del Islam debe llevarnos a evitar odiosas generalizaciones, porque el verdadero Islam y una adecuada interpretación del Corán se oponen a toda violencia.“ (Apoštolská exhortace *Evangelii Gaudium*, § 253)
- ² Viz můj překlad: Razi: *La Médecine spirituelle*, Garnier-Flammarion, 2003, Úvod, s. 34–37.
- ³ E. W. Said: *Orientalism*, New York, Vintage, 1979.
- ⁴ Viz H. Laoust: *Le Califat dans la doctrine de Rashid Ridá. Traduction annotée d'al-Hiláfa au al-Imâma al-'uzmâ* (Le Califat ou l'imamat suprême), Beyrouth, Institut français de Damas, 1938.
- ⁵ Viz H. Lazarus-Yafeh: *Intertwined Worlds. Medieval Islam and Bible Criticism*, Princeton University Press, 1992.
- ⁶ Razi: *La Médecine spirituelle*, kap. 16, s. 158–159.
- ⁷ Th. Nöldeke, F. Schwally, G. Bergsträsser, O. Pretzl: *Geschichte des Qorans*, 3 sv., Leipzig, 1919 a 1938.
- ⁸ C. Luxenberg: *Die syro-aramäische lesart des Koran. Ein Beitrag zur Entschlüsselung der Koransprache*, Berlin, Schiller, 2004, 2., přešlédnuté a rozšířené vydání; viz kritickou recenzi prvního vydání, *Critique*, 671, 2003, s. 232–251.
- ⁹ Překlad Denise Masona: *Essai d'interprétation du Coran inimitable*, přešlédnuto S. al-Salehem, Bejrút, Dâr al-Kitâb al-Lubnânî, 1977.
- ¹⁰ Ibn Hisham/Ibn Ishaq: *al-Sira al-Nabawiyya*, vyd. M. al-Saqá a kol., Bejrút, Dâr Ihyâ al-Turath al-'Arabî, s.d., 4 sv.; anglický překlad: *The Life of Muhammad. A translation of Ibn Ishâq's Sirat Rasûl Allâh, with introduction and notes by A. Guillaume*, Oxford University Press, 1955; franc. překlad Ibn Ishâq: *La Vie du prophète Muhammad, l'envoyé d'Allah* [...] Přeložil, úvodem a poznámkami opatřil Abdurrahmân Badawî, Bejrút, Albouraq, 2001, 2 sv. Badawîho překladu je hodně kostrbatý, ale je pořád lepší než řada uhlazených adaptací.
- ¹¹ Viz vystřízlivělé úvahy P. Croneho o metodě, *Slaves on Horses: the Evolution of the Islamic polity*, Cambridge University Press, 1980, s. 3–15.
- ¹² Viz například v angličtině: Jehuda D. Nevo a Judith Koren: *Crossroads to Islam. The Origins of the Arab Religion and the Arab State*, Amherst, Prometheus Books, 2003. Skupina založená v Saarbrückenu a soustředěná kolem profesora Karla Heinze Ohlga vydala (v němčině) od roku 2006 v nakladatelství Schiller v Berlíně sedm obsáhlých sborníků.
- ¹³ F. Micheau: *Les Débuts de l'islam. Jalons pour une nouvelle histoire*, Teraèdre, 2012.
- ¹⁴ Průkopníkem zde byl I. Goldziher: *Muhammedanische Studien*, sv. 2, Halle, 1889, s. 3–274; po něm J. Schacht: *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, Oxford, Clarendon Press, 1950.

- ¹⁵ E. Geoffroy: *L'islam sera spirituel ou ne sera plus*, Seuil, 1970.
- ¹⁶ Viz například H. Djait: *La Grande Discorde. Religion et politique dans l'islam des origines*, Gallimard, 1989, s. 39, 41, 47, 59, 65–66, 80, 377; Ali Abderraziq hovořil už o kolonizaci a vykořisťování, viz *L'islam et les fondements du pouvoir*, přel. A. Filali-Ansary, La Découverte, 1994, III, 8, 3, s. 145.
- ¹⁷ Ibn Hisham/Ibn Ishaq: *al-Sira, al-Nabawiyya*, cit. místo: vraždy: sv. 2, s. 255 [458], přel. A. Guillaume [=G.], s. 308; sv. 3, s. 300–302 [714n.], G., s. 428n.; sv. 4, s. 292–294 [995–996], G., s. 675n.; masové popravy: sv. 3, s. 265 [689n.], G., s. 464; mučení: sv. 3, s. 366 [763], G., s. 515. Tyto scény nalezneme rovněž v útlé knížce od A.-M. Delcambreové *L'islam des interdits, Desclée De Brouwer*, 2004. Nemusí nám vyhovovat příkrý tón knihy, ale údaje, které přináší, jsou přesné.
- ¹⁸ H. Laoust: *Le Traité de droit public d'Ibn Taymiyya. Traduction annotée de la Siyása sar'ia*, Bejrút, Institut français de Damas, 1948, s. 40.
- ¹⁹ Ibn Hisham/Ibn Ishaq: *al-Sira, al-Nabawiyya*, sv. 2, s. 239 [300], G., s. 445.
- ²⁰ A. Meddeb: *La Maladie de l'islam*, Seuil, 2002.
- ²¹ Za nejhlubší syntézu jak v čase, tak v prostoru považují dílo A. Schimmela: *Mystische Dimensionen des Islam. Die Geschichte des Sufismus*, Kolín, Diederichs, 1985.

- ²² Al-Ghazali: *Le Critère de distinction entre l'islam et l'incroyance. Interprétation et divergence en islam*, vydal, přeložil, představil a anotoval M. Hogga, Vrin, 2010, kap. IX, s. 80–81 a doplňující poznámka XVIII, s. 125–126.
- ²³ Elia del Medigo: *Behinal ha-Dat*, II, 3; J. Ros (ed.), Telavivská univerzita, 1984, s. 98 a n.
- ²⁴ R. Gramlich: *Das Sendschreiben al-Qushayris über das Sufitum*, Wiesbaden, Steiner, 1969.
- ²⁵ Příklady podle I. Goldzihera: *Le Dogme et la loi de l'islam*, kap. IV, § 13, franc. překlad F. Arin, Geuthner, 1920, d. 140–145.
- ²⁶ Viz M. Asín Palacios: *L'islam christianisé. Étude sur le soufisme à travers les oeuvres d'ibn Arabi de Nurcie*, franc. překlad B. Dubaut, Trédaniel, 1982, s. 73.
- ²⁷ Viz O. Roy: *L'islam mondialisé*, Seuil, 2002.

Commentaire, 149, jaro 2015, s. 5–13. Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek.

Rémi Brague (1947) je filosof, specialista na středověkou arabskou, židovskou a křesťanskou filosofii.

**Otto
von Bismarck**

200 let od narození

Jiří Weigl
Martin Kovář
Jaroslav Vostatek
Vít Hloušek
Robert Kvaček
Jakub Rákosník
František Stellner
Jindřich Dejmeke
Václav Junek

Publikace č. 20/2015

**institut
VÁCLAVA
KLAUSE**

institut

VÁCLAVA
KLAUSE

Jan Hus

600 let od smrti

Jiří Svoboda
Jan Blahoslav Lášek
Jiří Hanuš
Jiří Weigl
Václav Klaus
František Šmahel
Petr Čornej
Ladislav Chateau
Stanislav Příbyl
Zdeněk Uhlíř
Ivo Strejček

Publikace č. 21/2015

**institut
VÁCLAVA
KLAUSE**

Institut Václava Klause nabízí sborník „**Otto von Bismarck – 200 let od narození**“, do něhož přispěli **Jiří Weigl, Martin Kovář, Jaroslav Vostatek, Vít Hloušek, Robert Kvaček, Jakub Rákosník, František Stellner, Jindřich Dejmeke a Václav Junek**. V přílohách jsou projevy Otto von Bismarcka: o zákonu proti socialistům, o kulturním boji a o sjednocení Německa. Předmluvu napsal **Václav Klaus**.

158 stran, 100 Kč.

IVK nabízí sborník č. 21/2015 „**Jan Hus – 600 let od smrti**“, do něhož přispěli **Jiří Svoboda, Jan Blahoslav Lášek, Jiří Hanuš, Jiří Weigl, Václav Klaus, František Šmahel, Petr Čornej, Ladislav Chateau, Stanislav Příbyl, Zdeněk Uhlíř a Ivo Strejček**. V přílohách jsou výňatky z díla Jana Husa: první kapitola latinského spisu „O Církví“, dvě kapitoly z „Knížek o svatokupectví“ a dva dopisy z Kostnice. Předmluvu napsal **Václav Klaus**.

118 stran, 100 Kč.

objednávky na: www.institutvk.cz

V jádru historikova úsilí je imaginace

Rozhovor s Niallem Fergusonem

Historik skotského původu NIALL FERGUSON (nar. 1964) je v současné době jedním z nejpobulárnějších komentátorů nejen minulých, ale i přítomných událostí. Jeho knihy patří k bestsellerům, a to nejen v USA, ale i v západní a střední Evropě. V češtině již vyšlo několik jeho publikací, naposledy hojně diskutovaný titul *Západ a zbytek světa* (Argo/Dokořán, Praha 2014), který vznikl právě v době publikování tohoto rozhovoru v internetové podobě. Ferguson v něm přesvědčivě vysvětluje své pojetí historikovy práce, ale i základní teze své knihy a světovou politickou a ekonomickou situaci.

Jak vypadalo vaše rané historické vzdělání?

Vzpomínám si, že když jsem byl školákem v Glasgow, dostával jsem obvyklý předkrm historických témat, který studuje většina školou povinných britských dětí. Několik týdnů antického Říma, několik týdnů starověké Británie, něco ze skotské historie, ale pak to začalo být trochu vážnější. Válka růží, období panování Jakuba VI. a I., kterému se tehdy říkalo anglická občanská válka nebo revoluce, ale dnes se nazývá mnohem honosněji „Britské občanské války“. Ve škole jsem rovněž studoval devatenácté a dvacáté století. Nejsem si jist, zda všechny tyto věci byly podávány v nějaké pevné souvislosti, ale čím jsem byl starší, tím víc mne historická témata přitahovala. Myslím, že zlomovým bodem se stal rok – odhaduji, že mi bylo tak kolem patnácti nebo šestnácti –, kdy jsem v anglické literatuře studoval *Hamleta* a v historii třicetiletou válku. Studium této hry, *Hamleta*, je něčím, do čeho by se měl pustit každý, a já stále rád vzpomínám na esej, kterou jsem napsal na téma smrti v *Hamletovi*.

Ale když jsem studoval třicetiletou válku, poradil mi můj učitel dějepisu Bonnie Woods, abych zašel do skvělé Mitchellovy knihovny v Glasgow. Šel jsem tam, abych si půjčil něco o třicetileté válce, a naprosto mě ohromilo, že jsem k tomuto tématu našel celou polici knih; první z nich byla od Friedricha Schillera, velkého německého dramatika a historika hnutí *Sturm und Drang*. A právě toto poznání, že existuje tolik různých

přístupů k třicetileté válce – na rozdíl od jedné Shakespearovy hry nazvané *Hamlet* –, obrátilo mou pozornost od anglické literatury k historii.

Jaká je hodnota historické perspektivy?

Studium historie se odlišuje od studia mnoha jiných věcí, řekněme od celé oblasti sociálních věd, ze dvou důvodů. Za prvé, nezabýváme se tvorbou modelů. Nepokoušíme se zjednodušit lidský svět do nějakého matematického modelu. Historikové žijí a dýchají ve složité minulosti a uznávají, že ve skutečnosti existuje jen jeden její vzorek. Existuje jen jedna lidská historie, kterou nemůžeme vrátit v žádné laboratoři, takže nemůže být předmětem nějakého vědeckého úsilí. Druhým důvodem je to, že historie povzbuzuje tu menšinu lidí, kteří žijí právě nyní, to je, domnívám se, jen 7 procent těch, kteří kdy žili, aby se snažili pochopit, co ve své době zakoušelo zbývajících 93 procent.

Historikové tedy budují most zpět skrze generace a v jádru tohoto úsilí je imaginace. Musíme si představit, co bylo v jiné době, v jiné situaci. A tato aktivní imaginace je jádrem procesu historického bádání. Velký filosof R. G. Collingwood řekl: „Snažíme se rekonstruovat minulé myšlení na základě těch zbytků, které po sobě zanechaly jiné civilizace; dopisů, dokumentů.“ Právě to je ve skutečnosti historie.

Tato kombinace chápání složitosti minulého života a schopnosti si ho znovu představit je podle mne

ohromně hodnotnou kombinací dovedností. Podle mého názoru je mnohem spolehlivější než formálnější podoby sociální vědy jako způsob nazírání budoucností (plurál) – neboť neexistuje nic takového jako budoucnost v singuláru. Existují jen početné budoucnosti a my všichni si kolektivně vybíráme, nebo se přinejmenším snažíme vybírat, a kombinace našich rozhodnutí pak vytváří tu budoucnost, která se stane skutečností.

S každým uplynulým rokem jsem víc a více přesvědčen, že mám-li si představit věrohodné budoucnosti, jsem jako historik ve výhodnější pozici než někdo, kdo je vyškolen v jiné disciplíně. Přinejmenším něco z toho, co se stalo zemřelým – mrtvým 93 procentům lidstva –, mi poskytuje více scénářů, z nichž mohu čerpat. Pokoušet se přemýšlet o budoucnostech vyžaduje určitou míru myšlení pomocí analogie. Jestliže vše, co máte k dispozici, je vaše vlastní životní zkušenost plus nějaký model, pravděpodobně se budete mýlit, kdežto s historickým chápáním minulých scénářů si při vizualizaci budoucnosti povedete lépe než konkurence. A to je, myslím, zcela přesvědčivý důvod pro studium historie, a to nejen pro lidi, kteří chtějí být profesionálními historiky, ale rovněž pro ty, kdo chtějí být dobrými občany, kdo se chtějí dobře rozhodovat nebo umět předvídat budoucí scénáře.

Co je nebezpečného na rčení: „Dnes je jiná doba?“

Můj kolega na Harvardu Ken Rogoff a jeho spoluautorka Carmen Reinhartová označili rčení „Dnes je jiná doba“ za čtyři nejnebezpečnější slova v anglickém jazyce. Ve své knize se stejným názvem, která má podtitul „Osm století finančního šílenství“, ukazují, jak často lidé přesvědčí sami sebe, že žijí ve zvláštní době a že pravidla minulosti už neplatí, a proto ceny bydlení, ceny akcií nebo třeba ceny tulipánů mohou růst donekonečna. Tato iluze finančního světa má rozmanité analogie v jiných sférách. Existují lidé, kteří vás budou ujišťovat, že žijeme v jedinečné době, pokud jde například o komunikaci nebo o vojenskou sílu.

Nyní jsem pevně přesvědčen o tom, že přes veškeré technologické změny, k nimž došlo přibližně během posledních dvou století, a zejména technologické změny z nedávné minulosti a ze současnosti, se naše

doba neliší od dob předcházejících natolik, abychom se z minulosti nemohli nic naučit. Abych uvedl jen jeden příklad, tento rozhovor vedu s anonymním, pro mě neidentifikovatelným posluchačem prostřednictvím zázraku digitální kamery a Internetu. To se tedy nepochybně velmi liší od toho, jak sděloval své představy o křesťanství německému publiku na počátku šestnáctého století Martin Luther. Tehdy to bylo prostřednictvím kázání, která samozřejmě mohly slyšet jen stovky lidí, ale pak se šířila pomocí tisku a přepisů k mnohem širšímu publiku. Reformace nastala v šestnáctém století díky účinku sítě, která umožnila její nekontrolované a lavinovité šíření. Tisk byl pro reformaci tím, čím je pro naši dobu Internet.

Pochopit, jak fungují sítě, je pro práci historiků ohromně užitečné. Ale musíte si uvědomit, že na síti není důležitá rychlost, již informace cestují, zda to zabere dny nebo nanosekundy. Důležitou věcí je to, zda bude existovat síť, zda bude mít vlastnosti sítě, zda bude mít pozitivní externality a jestli obsáhne dost lidí; nezáleží na tom, zda může změnit svět během dnů nebo nanosekund. Pro mne je nejdůležitější poznání, že ačkoli technologie mohou svět urychlit a vytvořit sítě mnohem větší, než byly v minulosti, nezměnily základní vlastnosti sítě.

Jak ovlivnily vaši práci představy času?

Když jsem byl chlapec, a vlastně až dodnes, nebyl mým oblíbeným televizním superhrdinou Superman nebo Batman nebo Spiderman, nebo někdo z těch lidí s úžasnou fyzickou silou; byl to džentlmen jménem Dr. Who. Tato postava vytvořená BBC je podle mého jedinečná, má snad něco z Sherlocka Holmese – protože je intelektuálním hrdinou, který se nevyznačuje nějakou fyzickou zdatností, ale intelektuální převahou.

Dr. Who je a navždy zůstane Pánem času – to je jeho označení. Má schopnost cestovat časem a mým hrdinou se stal proto, že se mi zdálo, že schopnost cestovat časem byla něčím mnohem úžasnějším než schopnost zastavit lokomotivu nebo zadržet padající věž nebo cokoli z toho, co byl schopen dělat Superman, třeba chytit vystřelenou kulku. Dr. Who na mě zapůsobil proto, že mi připadalo skutečně zajímavé mít moc nad časem.

Studium historie se týká času. Například v projektu, na němž v současné době pracuji – který jsem provizorně nazval „Historie Západu a zbytku světa“ a v němž jde o vzestup Západu a získávání převahy asi po roce 1500 –, hraje čas klíčovou roli. Číňané měli hodiny, složité hydraulické vodní hodiny, dávno předtím, než měli něco podobného Západoevropané. Ale když Západoevropané začali vyrábět mechanické hodiny, které původně potřebovali k správnému načasování bohoslužeb, začala revoluce charakterizovaná rychlým šířením menších a menších hodin. Číňané měli ty obrovské, které ukazovaly dosti přesně, ale nikdy neměli hodinky. Nikdy neměli hodiny, které si můžete pověsit v obývacím pokoji. A tak jsem byl fascinován technologickou revolucí ve výrobě hodin a hodinek, protože samozřejmě změnila přesnost, s níž mohli obyvatelé Západu žít své životy.

David Landes, význačný ekonomický historik z Harvardu, o tom napsal krásnou knížku. Ale je to stále přehlížená klasika. Neřekl bych, že je pro studium historie absolutně podstatná, ale pro mě jsou hodiny zásadní. Před několika týdny jsem strávil nějaký čas v obchodě v centru Londýna, který se specializuje na pendlovky, hodiny našich prarodičů, ty velké, které můžete vidět ve starých venkovských domech a v některých starobyle zařízených pokojích, a pěkně si popovídal s nadšencem pro hodiny o různých stylech hodin, které pocházejí z různých oblastí Britských ostrovů ze sedmáctého, osmnáctého a devátáctého století.

Čas je tedy něco, čím jsem už dlouho posedlý. A předpokládám, že jsem začal chápat, jak se síla času stala jedním z faktorů, které vedly k vzestupu Západu a k jeho dominanci nad zbytkem světa v posledním půltisíciletí.

Co tedy umožnilo vzestup Západu?

Kdybyste byl Dr. Who a podnikl výlet ve vašem stroji času do roku 1500 nebo 1400, někde kolem patnáctého století, učinil by na vás velký dojem Peking, v té době pravděpodobně největší město světa, se svými čistými, širokými ulicemi a honosnými paláci. Mohl byste se plavit po Velkém kanálu spojujícím ho s Nankingem, dřívějším hlavním městem říše. Velmi by vás

udivilo, co byste mohl vidět v Mughalské říši v Indii, oslnily by vás stavby Osmanské říše v dnešním Turecku. Tyto velké orientální říše by vám skutečně vyrazily dech. A kdybyste měl čas podívat se do Peru, pomyslel byste si, že Inkové mají něco stejně působivého. A také Aztékové v Mexiku. Pak byste jel do Londýna a toto město by vás nijak nenadchlo – Londýn nebyl ani městem, byl docela malý. A byl velmi zapáchající a špinavý, protože hygienické standardy zde byly mnohem nižší než v asijských městech. Neudělala by na vás dojem ani architektura, protože kromě Toweru byla většinou dost primitivní. Nejpůsobivější stavbou zde byl londýnský most.

Určitě byste nevsadil na to, že Londýn a ostatní západoevropská města se stanou na příštích 500 let dominantními středisky. Stalo se něco, co posílilo zchátralé malé monarchie západní Evropy tak, že se staly pány světa; ekonomickými pány, technologickými pány, politickými pány. Něco se s těmito malými zeměmi stalo – byly to opravdu malé země: Portugalsko, Anglie, Nizozemsko, nebo jen o trochu větší Španělsko a Francie –, něco je posílilo a umožnilo, aby za nějakou dobu ustavily panství nad mnohem většími říšemi východu a nad celým Novým světem, který byl nazván Amerikami.

A tak jsem se v posledních několika letech sám sebe často ptal, co to bylo. Kurz, který v poslední době vedu na Harvardu, se jmenuje „Západní nadvláda, hnací síla globální moci“, což je poněkud bombastický název, ale jde k jádru věci. Co způsobilo dominanci Západu nad zbytkem světa? Proč jsou Západané nadřazení „Ostatňanům“ (prominete-li mi ten výraz)? Dospěl jsem k závěru, že ve skutečnosti existovalo šest zázračných prostředků, které měly původ na Západě, a že zabralo věky, než je převzal zbytek světa. Těmito šesti prostředkům říkám také zabijácké aplikace.

Takže, číslo jedna byla konkurence, jak politická, tak ekonomická. Když hovoříme o kapitalismu, zapomínáme na to, že v západní Evropě existovala značná konkurence rovněž mezi různými institucemi v politické sféře. Ve velkých asijských říších byste ve skutečnosti nenašel autonomní města. Ve středověké Anglii byl Londýn vlastně poloautonomním městem a v samotném Londýně bylo mnoho korporací a cechů

reprezentujících různá řemesla. To bylo velmi příznačným rysem tehdejší společnosti. Částečně to bylo důsledkem slabosti širší autority, protože v Evropě neexistoval císař stejně mocný jako císaři dynastie Ming v Číně. Mocenský monopol se snažil získat Karel V., ale to se mu nepodařilo, takže konkurence zůstala nepochybnitelnou součástí příběhu.

Druhým zázračným prostředkem byla vědecká revoluce, k níž došlo v sedmnáctém století. Newton neměl ve východním světě žádnou obdobu, žádného konkurenta, tím méně v Amerikách, ačkoli i asijské říše měly matematiku na velmi vysoké úrovni a astronomii, která někdy prosakovala do astrologie. Neprovedly však vědeckou revoluci, a když vědecká revoluce probíhala v západní Evropě s určitými styky se Severní Amerikou, vlastně se nezapojovaly.

Zázračnému prostředku číslo tři bychom docela dobře mohli říkat demokracie, ale domnívám se, že by to nebylo přesné, protože většina západních politických institucí se stala v přísném smyslu demokratickými až relativně nedávno, v devatenáctém a na začátku dvacátého století. Šlo spíše o ideu občanství založeného na vlastnictví majetku a reprezentaci. Ta se objevila nejprve v anglicky hovořícím světě a pak se šířila dále. Největším teoretikem tohoto vztahu mezi vlastnictvím a reprezentací byl v mnoha ohledech John Locke. Idea nějaké vlády zastupující vlastníky se pak rozšířila z Anglie do Severní Ameriky a svoji nejdokonalejší podobu našla ve Spojených státech. Když se prosadila demokracie, když bylo volební právo rozšířeno na nemajetné třídy, fungovala s mnohem větší pravděpodobností tam, kde už tyto základy existovaly. Byla to vláda zákona v systému, kde zákon vytvářeli majetkoví vlastníci prostřednictvím nějakého zastupitelského sboru. Tak to byl ten zázračný prostředek číslo tři.

Číslo čtyři je moderní medicína. Jakmile Západ pochopil, co je příčinou epidemií cholery, proč se šíří mor a co je to tuberkulóza, získal nad zbytkem světa obrovskou výhodu. A tak koncem devatenáctého a na začátku dvacátého století došlo k revoluci v průměrné délce života, která byla zcela důsledkem pokroku v oblasti medicíny. A velké říše toto poznání úspěšně využívaly, i když poněkud brutálním způsobem, protože tyto medicínské pokroky spojovaly s pseudo-

vědou o rase, která v podstatě legitimizovala západní imperiální moc tvrzením, že nezápadní národy představují podřadné formy lidství. To je odvrácená strana příběhu, který vyprávím. Chci ji zdůraznit, protože to není triumfalistické vyprávění, ale také cvičení ve srovnávací historii.

Zázračný prostředek číslo pět je konzumní společnost. Představa, že každý by měl mít víc než jedny šaty. To vypadá jako banalita, pokud nejste teenager, kterému je hned jasné, o co jde. Ale je to ohromně důležité – jakmile jsou šaty jádrem ekonomiky, textilního průmyslu, textilních továren, které byly klíčem k průmyslové revoluci v Anglii a kdekoli jinde, potřebujete také konzumenty. A velký rozdíl mezi kořením a šaty – koření bylo základem obchodování Holandské východoindické společnosti a šaty, textilní výrobky, byly základem obchodování Britské východoindické společnosti – je prostý. Poptávka po koření, jako je muškátový oříšek, je konečná. Je zcela nepružná. Chcete ho jen tolik, kolik ho můžete za rok spotřebovat. Poptávka po oblečení je nekonečně pružná. Ve vaší skříni ho nikdy není dost, a jak zdá se, tak je tomu u většiny lidí. Takže textilní průmysl a průmyslová revoluce, která provázela šíření konzumní společnosti, skutečně představuje zázračný prostředek číslo pět.

A konečně, před sto nebo o něco více lety přišel Max Weber s brilantní myšlenkou, že protestantská etika vytvořila ducha kapitalismu. Domnívám se, že v tom měl napůl pravdu, protože pracovní etika jasně odlišovala Západ od zbytku světa během většiny období, o němž hovořím. Mýlil se však pravděpodobně v tom, že ji připisoval výhradně protestantismu, neboť se ukázalo, že tuto pracovní etiku může mít i mnoho odlišných náboženských kultur. Židé ji měli zhruba ve stejné době jako kalvinisté a dnes samozřejmě vidíme, jak se tato pracovní etika šíří v různých odlišných civilizacích, zejména v konfuciánské civilizaci Číny.

Tato argumentace má tedy šest částí. Existuje šest zázračných či zabijáckých prostředků, které během posledních asi 500 let poskytly Západu převahu nad zbytkem světa. A poslední otázka samozřejmě zní: Je to pryč? Je západní nadvláda u konce? A zdá se, že je zcela na místě myslet si, že tomu tak skutečně je, pro-

tože tyto zázračné prostředky si Západ už konec konců nemůže déle monopolizovat. Zbytek světa si je v zásadě všechny přivlastnil – v různé míře, ale docela úspěšně. A to znamená, že je nepravděpodobné, že Západ bude i nadále zaujímat postavení mimořádné převahy, které měl, řekněme, před sto lety, kdy asi dvacetí procentům světové populace žijícím v západních říších, v západních společnostech, plynulo více než 50 procent veškerých globálních příjmů. Domnívám se, že nyní se to už chýlí ke konci.

Jaké faktory budou determinovat další fázi naší kolektivní kulturní evoluce?

Zdá se mi pravděpodobné, že ty prostředky, které jsem právě popsal, budou i nadále rozhodovat o úspěchu a neúspěchu, alespoň v oblasti ekonomického růstu a politické stability. Zajímavé je to, že nejrychleji rostoucí nezápadní mocnost naší doby, Čínská lidová republika, převzala většinu těchto zázračných receptů, ale ne všechny. Číňané určitě převzali konkurenci. Čína má sice v jádru plánovanou ekonomiku, ale zabalenou do tržního hospodářství.

Samozřejmě převzali vědu a pro nezápadní společnosti už neexistuje žádná bariéra, která by jim bránila podílet se na vědeckém výzkumu. Pokud jde o moderní medicínu, je nepochybně zajímavé, že komunistické režimy si vedly docela dobře při využití moderní medicíny pro zlepšení blahobytu velkých populací.

Dostává se tam i konzumní společnost. Až donedávna to byla spořivá společnost, ale nyní politika Pekingu povzbuzuje mezi řadovými Číňany spotřebu, aby Čína snížila svou závislost na exportech. Co se týče pracovní etiky, je tam přímo ukázková. Je nad slunce jasné, že lidé, kteří dnes pracují nejdéle na světě, nežijí na Západě, ale ve východní Asii.

Jediný zázračný prostředek, který Číňané nepřevzali, je samozřejmě náš politický model s jeho důrazem na soukromovlastnická práva a zastoupení jednotlivců. A nemyslím si, že to udělají. Politika Pekingu zcela jasně usiluje o pět z šesti nabídek našeho menu, ale ne o zásadní třetí prostředek, který nakonec vytváří demokracii.

A tak jsme svědky zajímavého experimentu, který ukáže, zda demokracie je či není skutečně postrada-

telná. Kdybyste pocházel ze Singapuru, řekl byste, že postradatelná je. Podle dnešního ortodoxního názoru ve východní Asii můžete mít všechny tyto různé aspekty modernity, můžete mít všechny západní instituce, ale nepotřebujete politické. Všechno můžete mít na základě osvětleného autoritářství. Ale já trochu pochybuji o tom, že se tento názor ukáže pravdivý, protože jsme na Západě takový experiment už provedli. Měli jsme svobodné společnosti a měli jsme i nesvobodné společnosti. Západ vytvořil sám k sobě řadu alternativ. Jednou z nich byl komunismus, další národní socialismus. Tyto alternativy selhaly, a to docela deprimujícím způsobem.

Mně se zdá – a v tom vlastně navazuji na práci významného nositele Nobelovy ceny Douga Northa –, že pro inovativní společnost jsou instituce svobody, politické svobody i ekonomické svobody, nepostradatelné, že můžete mít vědu bez svobody, ale pravděpodobně vám nepřinese vědecké inovace. Můžete opakovat to, co se dělá v západních laboratořích, ale dospějete k nějakému skutečnému vědeckému průlomu? A myslím si, že musíte mít úplnou škálu svobod, abyste byl tak inovativní, jako byly řekněme Spojené státy během posledních 100 let.

Může Čína pokračovat bez těchto demokratických institucí? Udělejme si ještě jeden výlet v čase. Píše se rok 1936 a vy se rozhodnete podniknout výlet do Sovětského svazu. Vaši hostitelé vás uvítají a vezmou na prohlídku některých velkolepě vybudovaných míst. Snad navštívíte Magnitogorsk, v němž došlo k náhlé erupci průmyslové architektury uprostřed pustiny. A co spatříte, na vás hluboce zapůsobí. Uvidíte mrakodrapy v proměňující se Moskvě, a když se vrátíte zpět do New Yorku, řeknete: Viděl jsem budoucnost a její díla. V té době kapitalistický demokratický model samozřejmě vypadal, že je těsně před zhroutilím. Uplynuly tři roky od vypuknutí velké krize a v roce 1936 ještě zdaleka nebylo jasné, že se Spojené státy dostaly z hospodářských potíží.

Způsob, jak fungovaly západní demokracie, byl velmi nejistý. Demokratické režimy se v celé Evropě, především v Německu, hroutilily v důsledku malé víry v demokratický model.

Pak se přesunete daleko kupředu do dnešní doby a uděláte si podobný výlet; pojedete do Šanghaje, možná nahoru po řece Jang-č-tiang až do města Čchung-čching, uvidíte místa s nejvelkolepějšími stavbami. A když se vrátíte zpět, řeknete: Viděl jsem budoucnost a její díla. Je jen několik let od úpadku banky Lehman Brothers a od kolapsu západního finančního modelu a kamkoli se podíváte, panují obavy ohledně způsobu, jak funguje demokratický proces. Ty jsou nejpálčivěji cítit v zemích, jako je Řecko, ale jen proto, že Řecko dnes zapadlo hlouběji do finanční krize než ostatní západní země.

I dnes tedy existují důvody, proč můžete udělat stejnou chybu, jaké se dopustili George Bernard Shaw i Sydney a Beatrice Webbovi, když navštívili Sovětský svaz. Ti chybovali v tom, že míru, v níž byl ustaven nějaký opravdu alternativní model, posuzovali podle povrchu. Neviděli, nebo nechtěli vidět odvrácenou stranu stalinského systému, který samozřejmě zahrnoval rozsáhlou síť vězeňských táborů, Gulag, a atmosféru teroru, v níž se nikdo, včetně členů Staliny vlastní rodiny, nemohl cítit bezpečně.

Dnešní Čína není v žádném případě Stalinův Sovětský svaz; úroveň nátlaku a teroru jsou mnohem nižší a míra ekonomické svobody je mnohem vyšší. Ale v podstatě je to stále plánovaná ekonomika. Čchung-čching jakožto největší a nejrychleji rostoucí město v Asii nestavějí tržní síly, je to důsledek příkazové ekonomiky řízené z Pekingu. A v Číně je stále absence politické svobody, kterou velmi reálně pocítují kritici systému.

Měli bychom tedy pečlivě vážit, co chceme, když začínáme aplaudovat asijskému modelu a očerňovat náš vlastní. Já sám jsem mezi prvními, kdo kritizují způsob, jak Spojené státy v posledních desetiletích zacházely s veřejnými financemi. A zdá se mi, že nastala naléhavá potřeba radikální reformy v této oblasti, než skončíme v nějaké šlamastyce v řeckém stylu.

Ale musíme také opravdu pečlivě rozlišovat mezi epifenomémem, způsobem, jak se vybírají daně a jak se vynakládají veřejné prostředky, a základním fenoménem našeho ústavního řádu, který je založen na svobodě jednotlivce a svobodě vyjadřování. Tento ústavní řád je mnohem, mnohem důležitější než něja-

ké okrajové problémy fiskální reformy. A je to ústavní řád lepší než cokoli jiného, co dnes ve světě existuje. A já jsem stále přesvědčen, že experiment s organizací nějaké industriální společnosti bez zastupitelské formy vlády nemůže být úspěšný, protože nebyl úspěšný nikde, kde se o něco takového pokusili, protože, jak jsem už řekl, Číňané nejsou první, kdo se snaží o krkolomnou industrializaci bez politické svobody.

Jak se projeví základní slabosti čínského systému?

Analogie, kterou jsem nedávno uvedl – a která nemusí být každému po chuti –, je analogií mezi dnešní Čínou a Německem před sto lety. Dovolte mi zdůraznit, před sto lety, tedy nikoli Německem ve třicátých letech, ale na začátku dvacátého století. Před sto lety bylo Německo jednou z nejdynamičtějších společností na světě. Mělo rychle rostoucí ekonomiku; předstihovalo Británii v průmyslových inovacích; už v roce 1910 mělo nejlepší univerzity na světě, mimochodem mnohem lepší, než byly v té době univerzity americké; a bylo rovněž zemí naplněnou sebedůvěrou, která přecházela v aroganci. S růstem Německa se samozřejmě stále více zpochybňovalo hegemonní postavení anglicky hovořící Britské říše, což bylo něco, k čemu se Němci vyjadřovali stále otevřeněji.

Císař Vilém II. měl neskutečnou schopnost nedávat si pozor na to, co říká, ale většina z toho, co vypustil z úst o německých ambicích získat místo na slunci, o snaze dělat světovou politiku, globální politiku, mít říši a loďstvo velikostí srovnatelné s tím, co měla Británie, to byly věci, kterým věřili také obyčejní Němci. Ne všichni, ale mnozí.

Když se dnes dívám na Čínu, vidím podobnou kombinaci rychlého ekonomického růstu, působivých inovací, sociální transformace, ale rovněž politického systému, který se nechce změnit. Chce si zachovat instituce z doby před čtyřiceti lety, jak to chtěl v podstatě také německý císař. Skutečnou podobnost zjišťuji rovněž v poněkud křiklavém nacionalismu, který vyznačuje z některých částí čínské společnosti a projevuje se zejména mezi relativně mladými Číňany. Číňané v univerzitním věku natáčejí trochu děsivá vlastenecká videa, kdykoli cítí, že je Čína urážena, ať už jde o problém Tibetu, Googlu nebo o cokoli jiného.

Čína má tedy jakousi vilémovskou stránku, která ke svému objasnění potřebuje historika. Číňané dnes představují obdobu vilémovské tematiky. Velice se zajímají o přírodní zdroje v Africe, kolonka odškrtnuta. Stavějí mnohem větší loďstvo než kdy dříve, kolonka odškrtnuta. Poněkud ostře zpochybňují právo anglicky hovořící říše prosazovat své záměry po celém světě, kolonka odškrtnuta. A tak dále. Připadá mi, že velká výzva, před níž stojí Spojené státy, je velmi podobná té, které musela čelit Británie před sto lety. Je to dynamický soupeř; je to rychle rostoucí soupeř. Začíná je porážet v řadě různých věcí, produkuje mnohem kvalifikovanější inženýry. A Spojené státy si nechtějí připustit, že tento pohodlný symbiotický vztah nemůže trvat donekonečna. Německo mělo nepochybně v sedmdesátých a osmdesátých letech devatenáctého století podobný vztah s Británií – obchod mezi Británií a Německem kvetl, probíhala mezi nimi bohatá kulturní výměna –, ale nebyl to stabilní svazek.

Jestliže jeden partner roste rychleji než druhý, je to rival, nikoli partner. My dnes, domnívám se, žijeme právě v takovém přechodném období. Není to úplně přesné, historikové pracují jen s hrubými analogiemi, nikoli s dokonalými obdobími. Existují zde všemožné rozdíly, z nichž je snad nejdůležitější kulturní odlišnost. Kulturní odlišnost Spojených států a Číny je nekonečně větší, než byla před sto lety kulturní odlišnost mezi Británií a Německem. Jejich monarchové byli příslušníky stejné královské rodiny. Ale když se podíváte na klíčové prvky, jejich vztahy mají mnoho společného. Ekonomický prvek, strategický prvek. Ale především si myslím, že vztahy mezi Čínou a Spojenými státy se budou stále více vyznačovat škodlivým nacionalismem.

Jak se tedy bude vyvíjet vztah mezi USA a Čínou?

Při posuzování vztahů mezi Čínou a Spojenými státy musíme mít na paměti dvě věci. Jednou je to, že demografické údaje se už brzy zcela ostře obrátí proti Číně. Číňané mají v důsledku politiky jednoho dítěte v Maově době i poté skutečně vážnou generační nerovnováhu. Ta se stane velkým problémem, až v příštích dvou desetiletích vyskočí podíl Číňanů starších 65 let. Mají rovněž velkou genderovou nerovnováhu.

V Číně existují provincie, kde jsou děti mužského pohlaví o 20 procent početnější než dívky v důsledku selektivní infanticidy a jiných faktorů.

Druhou věcí, kterou musíme vzít v úvahu, je to, že finanční poměr mezi Čínou a Spojenými státy je zcela nestabilní. S mým přítelem Moritzem Schularickem už tři roky hovoříme o Číně, propojení Číny a Ameriky v ekonomické sféře. A jádrem tohoto propojení byl finanční automat, jehož prostřednictvím nám Číňané půjčovali peníze na nákup jejich zboží. To dělali ve svém vlastním zájmu. Ale zároveň Čína akumulovala obrovské objemy amerických dolarových aktiv v cenných papírech, aby bránila svou měnu před zhodnocením. A tato měnová politika vytvořila obrovskou horu nároků na zbytek světa. Mezinárodní rezervy přesahují 2,4 trilionu dolarů, z nichž nějakých 70 procent je ve formě amerických dolarů. To není udržitelné, protože Číňané už nechtějí tuto horu zvětšovat. Smířili se s faktem, že jejich měna bude v příštích letech nevyhnutelně posilovat a hledají alternativní cesty, jak ji oslabit. Protože kdyby pokračovali v tom, co dělali posledních deset let, je nasnadě, co by se stalo. Jejich nominální dolarové nároky by v nějakém bodě začaly ztrácet hodnotu. Pro USA je totiž nejsnadnějším způsobem, jak vybědnout ze svých finančních potíží, oslabení dolaru, a tedy zmenšení hodnoty zahraničních pohledávek.

Jsmo tedy na rozcestí: právě teď. Před dvěma týdny jsem slyšel jednoho čínského ekonoma, jak říká: „Naší politikou už není nakupovat vládní cenné papíry USA a zároveň už nebudeme prodávat vše, co máme.“ Když se zamyslíte, tak konec rezervní akumulace Čínou, možná postupné snižování čínské orientace na americké cenné papíry, znamená ukončení půjček Spojeným státům, které měly pro americké konzumenty a americké investory ohromnou hodnotu. Znamená to, že končí čínská podpora cen amerických vládních dluhopisů. To znamená, že jejich cena klesne, což povede k závažnému růstu amerických úrokových sazeb, což zase, až k tomu skutečně dojde, bude samozřejmě působit jako skutečná brzda vyhlídek na ozdravení ekonomiky USA. A jsem přesvědčen, že se to už děje.

Pro USA je velkým problémem uvědomit si, že tento vztah je nerozpletitelný. Když o tom mluví

američtí politikové, slyším stále stejné řečnické obraty, jaké jsem slyšel před dvěma či třemi lety. „Oni nás potřebují stejně, jako my potřebujeme je.“ „Nemohou se obejít bez našeho exportního trhu, takže nebudou riskovat destabilizaci tohoto vztahu.“ To jsem slyšel před několika dny na harvardské Kennedyho škole. Ale je to hluboce samolibé a mylné. Číňané tímto způsobem neuvažují a tento vztah pokládají za manželství, které ztroskotalo, a aktivně se snaží ne-li najít si jiného partnera, tedy určitě dosáhnout rozvodu se svým poněkud nespolehlivým a marnotratným chotěm.

Jaké bude místo USA ve světě za dalších dvacet let?

Jak jsem už řekl dříve, existuje mnoho budoucností a my nevíme, která z nich nastane. Ale nepochybně je v horizontu deseti nebo dvaceti let zcela pravděpodobná budoucnost Spojených států jako slábnoucího impéria drceného břemenem dluhu nahromaděného v poměrně krátkém období. Nebudou už tak dynamické, jako byly v minulosti; a možná budou také zamořeny vnitřními sváry.

Na druhé straně se zdá, že Čína našla magickou formuli, jak dosahovat rok co rok desetiprocentního růstu. A Čína se nespokojuje jen s hospodářskou nadvládou, ale začíná požadovat strategickou moc, přinejmenším v asijsko-pacifickém regionu, která nabývá podoby podmořské flotily, letadlových lodí a oceánských přístavů. Tato budoucnost je představitelná, protože podobné věci se staly už v minulosti. A naprosto by nás nemělo překvapit, jestliže anglicky hovořící impérium, trpící ekonomickou nevykonností a oslabované konkurenčním impériem na východě, které trvale dosahuje vyšších měr růstu, začne upadat.

To je jedna budoucnost, ale já vám chci předestřít ještě jinou budoucnost, která je trochu veselejší. V této jiné budoucnosti Spojené státy díky tomu, že si stále zachovávají svou politickou institucionální výhodu, vyřeší své vlastní vnitřní problémy, provedou naprosto radikální fiskální reformu, zmodernizují svůj

daňový systém, seškrtnou finanční nároky, které je málem přivedly k bankrotu, omladí svou politiku a začnou novou éru optimismu, poháněnou kupředu technologickými inovacemi a podnikatelskou kulturou, což jsou věci, které se ve Spojených státech stále ještě výrazně uplatňují.

Jestliže Spojené státy využijí své výhody, jak politické, tak technologické – a vlastně výhody své podnikatelské kultury –, k tomu, aby vybědly z krize, v níž se nyní nacházejí, pak bude budoucnost západní civilizace růzovější. V této alternativní budoucnosti zároveň začne Čína narážet na podobné slabosti, které postihly i vilémovské Německo. Sociální spory byly ve vilémovském Německu ve skutečnosti jednou z jeho definujících charakteristik. Sociálnědemokratická strana se stala v roce 1912 největší stranou v německém parlamentu. A to byla marxistická strana vysloveně nepřátelská k téměř každému aspektu německého režimu.

V určitém smyslu si tedy můžeme představit, že věci půjdou v Číně k horšímu a ve Spojených státech k lepšímu. Historie není jediným prostým, předpověditelným příběhem. Není ovládána fyzikálními zákony nebo něčím, co by se jim podobalo. Máme jen obrovskou nejistotu, co se stane v obou těchto zemích, nemluvě už o zbytku světa, ale právě to činí ze studia historie něco tak fascinujícího. Neexistuje žádná lineární, žádná snadno předvídatelná křivka, která by nám sdělovala, zda moc Ameriky bude upadat a moc Číny stoupat. Historie je velmi nelineární, chaotický, složitý proces, který jako historikové musíme studovat. A to je důvod, proč, když mluvíme o budoucnosti, bychom se měli opravit a říkat „o budoucnostech“ (v plurále) – a uvědomit si, že zde máme budoucnosti, z nichž si musíme vybrat.

Rozhovor z 24. dubna 2012, převzatý z <https://www.youtube.com/watch?v=z03Q1WjbbKk>, *Big Think Interview* (založeno Victorií Brownovou a Peterem Hopkinsem). Přeložil Jiří Ogrocký.

Polsko: na východ od Západu, na západ od Východu

Abeceda slabin polské inteligentní diplomacie¹

MACIEJ SZYMANOWSKI

Účinná zahraniční politika státu je jako stůl o třech nohách. První nohou je konsenzus ve společnosti – nezbytný hlavně v případě demokratické země. To on zaručuje realizaci dlouhodobých strategických cílů, nezávisle na tom, kdo je v důsledku voleb zrovna u moci. Druhou nohou stolu je faktor zájmů. Pokud jsou zájmy USA spojeny více s Německem než například s některou africkou zemí, je logické, že se více lidí a prostředků bude angažovat v jednání orientovaném na našeho západního souseda, aby se právě tam zaručily větší šance na uplatnění národních zájmů. Třetí nohou – tedy srovnatelně důležitým prvkem zahraniční politiky každé suverénní země – je tzv. faktor hodnot, který tuto politiku legitimizuje. Právě on potvrzuje – nebo nepotvrzuje –, že to, co říkáme a činíme na mezinárodní aréně, má svou logiku a váhu. Tento třetí faktor účinné zahraniční politiky je nejčastěji spojen s historickou argumentací. Závisí tedy na kvalitě historické politiky, která je klíčovou složkou obrazu dané země.

Dějiny jako CV státu

Historickou politiku někteří charakterizují termínem z oblasti ekonomie – mluví o *propagaci dějin*. Jiní ji nazývají *historickou osvětou* a další ji zase definují pojmem převzatým z němčiny – *politika paměti*. Patří k vnitřní politice každé země (například pokud jde o obsah učebnic, výběr a pojmenování ulic, narace existujících nebo vytvářených muzeí atd.) a současně je integrální částí zahraniční politiky.

Historickou politiku vedou všechny země, které na mezinárodní aréně chtějí hrát aktivní roli, a ne pouze vedlejší (ačkoliv ne všechny země to přiznávají). Polsko bylo v tomto ohledu po roce 1989 dlouho kategorií sama pro sebe – k vlastní historické politice se ani nepřiznávalo, ani ji nevedlo. Přinejmenším v takovém pojetí slova „politika“, jak je definuje profesor Kazimierz Opałek, čili jako formalizované působení státních institucí, které má pomocí určitých prostředků dosáhnout daných cílů.²

Mělo to v podstatě dva důvody. Jednak komunismus, jehož ideologická propaganda a manipulace fakty

byly zpětně připisovány na vrub výlučně historické politice. Ačkoliv se ve skutečnosti jednalo o snahu legitimizovat diktátorskou moc – zcela podle zásad Maxe Webera –, půl století ztotožňování historické politiky s propagandou způsobilo, že po roce 1989 se mnozí politici a historici jejímu provozování vyhýbali. Ba co víc, na sám pojem historická politika reagovali doslova alergicky.

Druhým neméně podstatným důvodem absence polské historické politiky po roce 1989 byla jistá euforie, ať už vědomá nebo mimovolná. Plynula z pocitu zadostiučinění, že po nesmírně dramatickém 20. století zavládl klid, že jsme dospěli do stavu normálnosti. Ve společnosti převládla radost, že dějiny s velkým D se o nás přestávají „zajímat“. Dějiny, které se u násahnízily na většinu 20. století a vyžádaly si za to nesmírně vysokou cenu – blízkou překročení hranice zvané exterminace celého národa.

Dlouhá léta jsme coby Poláci s radostí poslouchali poklony cizinců, že jsme se po roce 1989 změnili, že se na ulici více usmíváme, že nám jako mávnutím kouzelného proutku z tváří zmizela zasmušilost, tak

typická pro časy komunismu. Tato proměna měla samozřejmě více příčin, například větší pocit bezpečí, který existence vlastního státu vždy dává, anebo lepší majetkové poměry v zemi, která od roku 1992 prochází nepřetržitým hospodářským růstem. Zmíněnou změnu však v podstatné míře vyvolalo také přesvědčení, že Dějiny – ty, s nimiž se naši otcové a dědové potýkali o nejvyšší cenu: o přežití, o existenci, o bytí a nebytí národa – si našly nové „oblíbence“ – někde daleko v Iráku, v Afghánistánu, na Kavkaze či v severní Africe ovládnuté arabským jarem.

Stejně jako se bez historické politiky těžko obejde vnitrostátní život (viz už zmíněný obsah učebnic či názvy ulic), je trvale přítomná také na mezinárodním poli. Právě k ní se státy často uchylují na podporu své argumentace vůči jiným zemím, a zmírňují tak odpor vůči vlastním přáním a zájmům. Když volíme prezidenta, hlasujeme ve skutečnosti pro jeho životopis (jeho dosavadní činy), protože právě ten dokládá pravdivost slov a budoucích činů hlavy státu. Podobně je tomu v případě státního celku, jehož CV v mezinárodní politice představují právě jeho dějiny. To díky nim si cizinci mohou spojit danou zemi s událostmi, hodnotami či symboly, které znají a k nimž mají úctu. Oživují povědomí o zemi v zahraničí a často jsou pro ně určující. Přirozeným způsobem pomáhají prezentovat zemi jako solidního partnera v politice, obchodě či v investicích.

Každý, kdo někdy jednal se zahraničními investory, ví dobře, oč tu běží. K obchodnímu jednání totiž dříve či později patří návštěva nejbližšího hřbitova. To, jak vypadá, jak upravené jsou hroby a stezky kolem nich, je totiž velmi zásadní argument pro seriózní investory, kteří neoperují spekulativním kapitálem – chtějí mít jistotu, jak daný národ ve skutečnosti smýšlí. Převládá v myšlení jeho příslušníků kategorie „tady a teď“? Anebo žijí a jednají v rámci delších časových intervalů, které překračují obzor jedné generace?

Čisté a upravené polské hřbitovy budí ten nejlepší dojem, nezaostávají například za americkými nekropolemi. Polské univerzity umísťují katedry dějin většinou ve svých nejreprezentativnějších budovách, v nejlepších místech kampusů. Výmluvný je také počet polských časopisů a portálů s historickou tematikou – celkem zhruba dvě stě titulů.

S touto situací ostře kontrastuje reprezentace polské historiografie v zahraničí. Jak poznamenává profesor Adam Suchoński: v zahraničních učebnicích dějepisu, „které nadále představují nejpobulárnější a často jedinou historickou knihu, kterou lidé v životě přečtou“, Polsko a Poláci zkrátka neexistují. Pokud v nich vůbec padají jména Koperníka, Chopina či Curie-Skłodowské, rozhodně nefigurují v polském kontextu, ale v souvislosti s Německem nebo Francií.³

Jak vyšlo najevo z údajů, které v červnu 2011 dodaly polské diplomatické služby z celkem 73 zemí světa, od Indonésie a Austrálie po Mexiko a Chile (měl jsem možnost je přímo analyzovat), Polsko na stránkách zahraničních učebnic figuruje ve zhruba 40 zemích. Výsledek možná není nejhorší, znepokojuje něco jiného. O Polsku se totiž většinou mluví pouze v souvislosti s vypuknutím druhé světové války, mnohem sporadičtěji ve spojitosti s jejím koncem a ještě méně v případech dřívějších i pozdějších období – nevyjímaje ani Solidaritě a Lecha Wałęsu. Příznačný je v tomto ohledu stav francouzských středoškolských učebnic dějepisu, kde do pádu komunismu ještě existovala kapitola s názvem Dějiny lidových demokracií. Ta velmi zkratkovitě – ale přece – popisovala dějiny Polska, Československa a Maďarska. Jenomže francouzské učebnice tuto kapitolu ani její někdejší témata už léta neobsahují. Podobně je tomu v případech obsahu německých středoškolských učebnic, které jsou zkrátka z více než 90 % věnovány dějinám Německa a Němců. Největší soused Německa – Francie – v nich tím pádem vstupuje do dějin až v 18. století, kdy se probírají události Velké francouzské revoluce.

Tak slabé zastoupení polských dějin v zahraničních učebnicích dějepisu je – podobně jako v případě Čechů či Maďarů – důsledkem absence vlastní státnosti v 19. století, následné izolace za železnou oponou, a také... slabosti polské historické politiky po roce 1989.⁴

Ať se nám to líbí nebo ne, místo státu a národa v mezinárodním společenství závisí – krom takových faktorů, jako jsou velikost země, její poloha, počet obyvatel, kultura a přírodní zdroje – na roli, jakou odehrály v dějinách. Neméně pak na tom, do jaké míry proniknou tyto vědomosti do obecného povědomí v zahraničí.

Když se velcí tohoto světa svého času setkali v Jaltě, Athény zdaleka nepůsobily jako město umístěné

západněji než Varšava. Řekové nebyli římskými katolíky a nepsali latinkou. Každý absolvent americké univerzity – včetně prezidenta Roosevelta – ovšem dokonale věděl, že Řecko je kolébkou evropské civilizace a demokracie, protože tak to stojí v opakovaných vydáních *History of the Western Civilisation* – povinné četbě všech amerických vysokoškolských studentů bez ohledu na obor.

To, co si při pohledu na mapu v souvislosti s tou kterou zemí představíme, nezávisí na žádné predestinaci, přízni osudu či náklonnosti jiných států. Ve značné míře jde o důsledek efektivnosti vlastní politiky, včetně politiky historické. Pokud je slabá, může se zdát, že neexistuje. Ve skutečnosti tomu tak není. Stát, který nevede aktivní a důslednou historickou politiku, se totiž stává objektem historické politiky jiných států. Jinak řečeno, každá země vede historickou politiku: buď vlastní, nebo cizí.

Neduživá historická politika ovšem není jedinou slabostí polské inteligentní diplomacie.

Soft power

Kvůli blížícímu se Mistrovství Evropy ve fotbale Euro 2012 objednal polské ministerstvo sportu a turistiky v listopadu 2009 průzkum veřejného mínění na téma Polska a Poláků ve 13 evropských zemích. Byl to dosud nejširší, statisticky reprezentativní průzkum této tematiky. (Na rozdíl od anket, které v poslední době s oblibou citují polská média. Ty byly provedeny až po Euru 2012, rovněž za účasti cizinců, ovšem pouze těch, kteří coby fanoušci přijeli do Polska.) Co ukázal průzkum, který měl zmapovat úroveň vědomostí evropských společností o Polsku a Polácích? V bodě „jmenuj nějaké známé atraktivní místo v Polsku“ padla odpověď „žádné neznám“ od 38 % Němců, 65 % Francouzů, 66 % Britů, 76 % Nizozemců a 85 % Rusů. Prakticky ve všech zemích zapojených do ankety patřily mezi pět nejvýznamnějších rysů Polska „všeobecný alkoholismus“, „zaostalé zemědělství“ a „nadvláda církve“.⁵

Průzkum byl proveden v roce 2009, tedy přesně pět let po vstupu Polska do EU, po desetiletém členství v NATO, dvacet let po pádu komunismu v Polsku. Udělal na všechny takový dojem, že údajně „srovnatelný“ průzkum byl pro jistotu proveden už výlučně mezi fanoušky, kteří přicestovali do Polska. Předpokládalo

se, že zahraniční hosté, kteří se v naší zemi pravděpodobně dobře baví, udělí v anketě spíše pozitivní odpovědi – a tak se také stalo.⁶ Po takovémto srovnání nerosovatelného bylo možné ohlásit, že Euro 2012 bylo v oblasti vytváření pozitivní image Polska za hranicemi účinné. Všechny nejprestižnější světové žebříčky přitom potvrzují, jak je tento obraz slabý. K nejdůležitějším z nich léta patří *Anholt-GfK Nation Brands Index* a *Country Brand Index*.

Anholt-GfK Nation Brands Index

Jde o žebříček, který každý rok sestavuje německá firma působící v oblasti tržního průzkumu a kolektiv spolupracovníků jednoho z „guru“ brandingů, Simona Anholt. Týká se pouze 50 zemí světa a je zaměřen převážně na západní státy. Metodologie Anholt-GfK pracuje ve vztahu k jednotlivým zemím se šesti tematickými okruhy, které se týkají: a) obyvatelstva (vzdělání, pracovitost, zdravotní stav atd.), b) vlády (demokracie, administrativa, lidská práva), c) vývozu, d) zahraničních investic a podmínek usídlení cizinců, e) turistických předností země, f) kultury a národního dědictví. Údaje jsou shromažďovány na základě výsledků ankety, jíž se účastní 20–22 tisíc respondentů z různých zemí světa.⁷

Polsko zahrnul průzkum GfK-Anholt poprvé až v roce 2007, skončilo na 24. místě. Bylo to ostatně nejlepší dosavadní umístění. V loňském žebříčku bylo 26., podobně jako v roce 2013. Během let v něm ani nepostoupilo, ani podstatně nespadlo, což je ostatně příznačné také pro Česko (2014: 30., 2013: 29. místo). Stále tak zaostává za lídry žebříčku, tedy za Německem, USA, Velkou Británií, Francií, Kanadou, Japonskem, Itálií, Švýcarskem, Austrálií či Švédskem.⁸

Stálý odstup dělí Polsko po léta prakticky ode všech států „staré Unie“. A nic nenasvědčuje tomu, že by se tato situace měla změnit, zvláště pokud vezmeme v potaz slabost image Polska, vykazovanou v jiném průzkumu – v *Country Brand Index*.

Country Brand Index (Cbi)

Metodologie, kterou používá CBI, se zakládá na následujících nástrojích: a) kvantitativní průzkum vědomostí o dané zemi je dnes prováděn mezi 3 500 turisty, podnikateli a investory ze 14 zemí světa, b) kvalitativní

průzkum mezi zhruba stovkou odborníků ze 16 největších metropolí světa ve formě tzv. fokusových rozhovorů, c) vybrané statistické údaje.

CBI zpočátku klasifikovalo 110 zemí světa, žebříček zveřejňovalo koncem každého roku. Ranking vzniká jako výsledek analýzy, která přináší odpověď na následující otázky: a) úroveň povědomí o existenci dané země (top of mind), čili jak dobře znají respondenti danou zemi a to, co nabízí, b) asociace – jaké vlastnosti se s danou zemí obecně spojují v následujících oblastech života: turistika, kultura a národní dědictví, podnikatelské prostředí, kvalita života, systém hodnot v dané společnosti, c) úcta – je daná země v úctě v jiných státech a společnostech, d) návštěva – doporučují osoby, které danou zemí navštívily, následně cestu také rodině a přátelům, je země braná v potaz při plánování dalších cest?⁹

V roce 2012 zaujímalo Polsko podle CBI 75. místo. Ve srovnání s ostatními státy naší části Evropy bylo lépe situované než Rusko (83), Ukrajina (98), Rumunsko (100). Zaostávalo však za Slovenskem (73), Maďarskem (65), Estonskem (56), Chorvatskem (41), Českem (44), Německem (7). Přitom dle tendence, jakou průzkum CBI prozrazoval, si Polsko každoročně polepšovalo o 1–2 místa. Mezitím však země jako Argentina, Brazílie, Chile, Izrael a také Česko od roku 2009 postupovaly dvakrát rychleji a přeskakovaly celkem 15–20 míst.

Loni Polsko zaujalo 45. místo. Žebříček již ovšem zahrnuje pouze 75 zemí světa. Ve skutečnosti tedy žádný postup nenastal. Lépe než Polsko dopadly Jihoafrická republika, Panama či Chorvatsko a samozřejmě nejsilnější západní státy. Vedle nich také Česko (29. místo hned za Řeckem a těsně před Ruskem). Slabou útechou je to, že Maďarsko (56) a Slovensko (59) dopadly ještě hůř.¹⁰

Pro úplnost je potřeba dodat, že oba zmíněné žebříčky hodnotí Polsko poměrně příznivě. Například v *East-West Global Index*,¹¹ který na základě mediálního obrazu (na celkem 5 tisících podnětů) analyzuje celkem 200 zemí – tedy prakticky všechny státy světa –, bylo Polsko většinou klasifikováno mimo první stovku. Přitom hard power Polska budí celkem slušný dojem. Z hlediska nákladů na armádu zaujímá země zhruba 25. místo ve světě. HDP polského hospodářství znamená – v závislosti na použité metodologii výpočtů –

19.–22. místo ve světovém měřítku, což už bezmála otevírá cestu ke kandidatuře na členství ve skupině G-20.

Tři věci: peníze, peníze a peníze

Proč je image země a povědomí o ní tak důležité? Podle už zmíněného Simona Anholtá bývá země původu druhou informací – hned po ceně –, kterou bere zákazník v obchodě v úvahu. Což znamená, že výrobek ze země, která není známá nebo vyvolává špatné asociace, může na trhu konkurovat jediným způsobem: nižší cenou. Ruku na srdce – pokud si máme vybrat mezi parfémů z Francie a například z Mongolska, nepotrvá naše rozhodování asi příliš dlouho. Cenová konkurence je sice možná, v jejím důsledku ovšem výrobce levného zboží vydělá méně, tudíž také méně zaplatí svým zaměstnancům. Výrobce, pracovníci a vlastně celá země tak ztrácí tzv. prémii za značku, dodatečný zisk, který v případě výrobků ze známých a dobře hodnocených zemí může být dokonce vyšší než výrobní a dopravní náklady. Právě tato souvislost v rámci Evropské unie rozhoduje, které členské státy jsou skutečnými hospodářskými a obchodními hráči a kterým z nich připadá role subdodavatele se všemi souvisejícími dopady na státní rozpočet a obyvatelstvo. Existují však také další, neméně podstatné a zásadní důvody, proč je image země tak důležitá.

Je to současný a navzdory rostoucí kritice stále platný typ tržního hospodářství, který Ralph Dahrendorf na počátku 90. let označil pojmem *casino capitalism*.¹² Stručně řečeno – místo abychom šetřili a pak utráceli, nejčastěji coby občané, rodiny a státy, nejdříve konzumujeme a vypomáháme si úvěry. Úvěr má svou cenu – úroky. Úroky z obligací emitovaných danou zemí také závisejí na obrazu země. Finanční trhy a kapitál možná nemají národnost, ale určitě za nimi stojí lidé z masa a kostí. Lidská psychika je, na rozdíl od té zvířecí, uzpůsobena tak, že se bojí neznámého. Neznámá, nedostatečně nebo špatně vnímaná země budí u zahraničního věřitele podvědomě větší neklid než země známá nebo dokonce oblíbená. Jev lze samozřejmě nivelizovat, pak se ovšem znovu vracíme k otázce ceny – tentokrát rostoucí. S ohledem na zadluženost Polska mluvíme přinejmenším o desítkách milionů dolarů

ročně, které je třeba vydat navíc oproti situaci, kterou by utvářely výhradně objektivní faktory a hospodářské ukazatele.

Mezi porážkou a změnou

Španělé, kteří byli za vlády generála Franka léta izolováni od Západu, se v osmdesátých letech rozhodli zahájit trojí brandingovou politiku, která měla pomoci vytrhnout zemi z jakési mentální šedé geografické zóny. V oblasti zahraniční politiky to byla celá řada velkých mezinárodních summitů jako Madridská mírová konference (1991), která měla sloužit izraelsko-arabskému smíření. V oblasti masového konzumenta se jednalo o olympijské hry v Barceloně (1992) a o světovou výstavu EXPO v Seville (1992). Ve světě kultury pak šlo o otevření celé řady kulturních institucí, například Guggenheimova muzea v Bilbao (1997). Celek doplňovala celosvětová popularizace brandingového hesla „španělská vášeň“ a národního loga – známého Miróova slunce coby symbolu nového Španělska, plného radosti a kypícího životem.¹³

Polsko se v této souvislosti po půl století nesvobody a čtvrt století svobody může pochlubit, že 1) nemá jednotné heslo a symbol, které by zemi propagovaly v zahraničí, 2) zkrachoval projekt, který měl hlavní město Varšavu proměnit v „Chopinovo město“, 3) Euro 2012 proběhlo poměrně úspěšně, následovala ovšem porážka v uchazečství o organizaci zimní olympiády v Zakopaném a Krakově, 4) právě jsme svědky krachu jediné polské zahraničněpolitické iniciativy globálního dosahu – Východního partnerství.

Před tématem nezbytnosti inteligentní diplomacie však není úniku. Členství v EU, globalizační procesy, masová delokalizace výroby a rozvoj globálních médií zkrátka realizaci politiky tohoto typu vynucují. Jde o politiku, která ve zmíněné trojnožce účinné zahraniční politiky znamená jednu z opěr a která umocňuje sílu státu v zahraničí stejně, jako kázeň posiluje armádu. Poláci vnímají současnou kondici své země jako nedostatečnou, což potvrzují výsledky nedávných pre-

zidentských voleb a prokážou to zřejmě také výsledky říjnových voleb do parlamentu. To už je ale téma na další samostatný článek.

Poznámky:

- ¹ Místo pojmu „inteligentní diplomacie“ používá příslušná literatura také pojmy „měkká síla“ (*soft power*) nebo „moudrá síla“ (*smart power*).
- ² Opalek, Kazimierz: *Zagadnienia teorii prawa i teorii polityki*, Varšava 1983, s. 321.
- ³ Stepień, Jerzy: *Przywracamy zapomnianą historię*, *Gazeta Wyborcza*, 5. 9. 2011 http://wyborcza.pl/1,75968,10228250,Przywracamy_zapomniana_historie__Jak_skutecznie_promowac.html?squid_js=false; Łabutin, Beata: *Polak z krzywą gębą*, *Gazeta Wyborcza*, 18. 8. 2011; http://wyborcza.pl/1,76842,10131118,Polak_z_krzywa_geba.html?squid_js=false.
- ⁴ Za jedinou výjimku v rámci tohoto pravidla lze považovat českou filmovou tvorbu – filmy *Kolja*, *Tmavomodrý svět*, *Tobruk*, kterým se částečně podařilo prorazit do zahraniční filmové a televizní distribuce. Pokud jde o Polsko, můžeme už mluvit jen o jednom filmu: o *Katyni* A. Wajdy. Vzhledem k více než čtvrt století nezávislosti a ke kdysi silným filmovým školám v naší části Evropy to lze sotva považovat za velký úspěch.
- ⁵ Herra, Marcin: *Mapa Drogowa działań promocyjnych Polski w kontekście UEFA EURO 2012*, Varšava 2010.
- ⁶ Srv.: <http://www.msport.gov.pl/app/articles/print/3085-Zagranicznituryisci-bardzo-dobrze-oceniaja-EURO-2-12.pdf>.
- ⁷ Srv.: <http://www.simonanholt.com/Research/research-the-anholt-gfkrproper-nation-brands-index-sm.aspx>.
- ⁸ Pořadí dle Anholt-GfK 2014. Srv. <http://www.gfk.com/news-and-events/press-room/press-releases/pages/germany-knocks-usa-off-best-nation-top-spot.aspx>.
- ⁹ Srv. http://www.futurebrand.com/images/uploads/studies/cbi/CBI_2012-Final.pdf.
- ¹⁰ Srv. <http://thebranders.pl/polska-nie-jest-marka-a-po-prostu-krajem-country-brand-index-2014/>.
- ¹¹ Srv. <http://www.eastwestcoms.com/global.htm>.
- ¹² Viz polská verze: Dahrendorf, Ralph: *Wypełnianie luk*, *Res Publica Nowa*, 1993, 10/6–8.
- ¹³ Hereźniak, Marta: *Marka narodowa*, Varšava 2011, s. 120–121, 137–138.

Z polštiny přeložila Lucie Szymanowska.

Maciej Szymanowski (1966) přednáší na Katolické univerzitě v Budapešti, spolupracuje s polským konzervativním týdeníkem *Do Rzeczy*. V letech 2001–2006 byl ředitelem Polského institutu v Budapešti, v letech 2006–2010 ředitel Polského institutu v Praze.

Problematické institucionální stránky české místní samosprávy

STANISLAV BALÍK

Česká komunální politika je z mnoha důvodů v Evropě specifická. Příští měsíc uplyne pětadvacet let od její obnovy či znovuustavení – čtvrtstoletí překotného vývoje je vhodnou příležitostí k zastavení se, ohlédnutí a rekapitulaci. Tentokrát se nebudeme věnovat stranickým a nestranickým aktérům, zamyslíme se nad institucionální stránkou české místní samosprávy. Vidíme přinejmenším pět základních problémových okruhů: 1) rozsah funkcí místní samosprávy a otázka jejich političnosti; 2) otázka smíšeného modelu výkonu veřejné správy a rozdělení kompetencí uvnitř veřejné správy; 3) otázka ideální velikosti obcí – resp. velkého počtu malých obcí; 4) ideální struktura místních samosprávných orgánů a jejich vzájemné vztahy; 5) problém tzv. kumulovaných mandátů.

Rozsah funkcí místní samosprávy a otázka jejich političnosti

Zdá se, že současný rozsah funkcí místní samosprávy je akceptován jak samotnými obcemi, tak politickým systémem jako celkem. V zásadě se nevedou žádné zásadní diskuse o jednotlivých klíčových funkcích, zda mají obce zřizovat školy, být zodpovědné za územní plány apod. Přírozenou cestou se rovněž došlo do stavu, kdy si občané zvykli na fakt, že větší města vykonávají větší rozsah funkcí než malé obce, resp. že malé obce nedělají leccos z toho, k čemu mají pravomoci, a co by tedy dělat mohly. Je akceptováno, že (až na nepatrné výjimky) záleží na konkrétní obci, co bude chtít dělat. Na druhou stranu začíná být zřejmý tlak na obce, aby některé nové funkce plnily povinně (např. sběr bioodpadu).

Zatímco tedy rozsah funkcí obcí v zásadě zpochybňován není, velký otazník se vznáší nad jejich povahou – jinými slovy, jde o otázku, do jaké míry jsou funkce místních municipalit skutečně politické, neboli je-li na místě hovořit v souvislosti s nimi o komunální politice. Nejenom v odborném, ale i politickém a především veřejném diskurzu je totiž zakotvena představa o nepolitičnosti komunální politiky.

Doložit ji můžeme celou řadou dnes již legendárních a zdánlivě samozřejmých výroků občanů i samotných komunálních politiků typu: kanalizace není ani levicová, ani pravicová; chodníky staví a buduje pravice stejně jako levice; neděláme politiku, my se totiž musíme starat o obec. Nejčastějším argumentem přitom bývá poukaz na „odbornost“, „techničnost“ či „věcnost“ problémů řešených na místní úrovni.¹ Pokud bychom ovšem tento argumentační postoj dále rozvíjeli, dojdeme k nutnému závěru, že obecní samospráva, je-li záležitostí čistě technickou a ze své povahy apolitickou, vůbec nemusí být samosprávou. O způsobu výstavby inženýrských sítí mohou rozhodovat krajským úřadem či ministerstvem vnitra dosazovaní úředníci (třebas i s podmínkou místa bydliště v obci), kteří budou plnit pokyny shora. Systém správy obce volenou politickou reprezentací pak jako zcela zbytečný odpadne. Stejně tak je fakticky zpochybněn institut pluralitních voleb – málokdy totiž komunálním politikům zastávajícím tyto názory dochází, že dovedeno do důsledku nemá smysl, aby se volby vůbec konaly, resp. když už se konají, není důvod, aby proti sobě kandidovalo několik uskupení, když jde pouze o technickou správu – voleb by se mohla účastnit pouze jednotná kandidátka Národní fronty. Kde se

tedy stala argumentační chyba? Hned na začátku, při odmítnutí politického charakteru místní samosprávy.

Spojme pro tuto chvíli politiku s demokracií. Jedním ze základních definičních znaků demokracie je *polémos*, chápání života jako polemiky, sváru. Jde o jeden z největších protikladů vůči nedemokraciím, ať již totalitním či autoritativním režimům, které v politické oblasti (totalitní režimy rovněž v nepolitických oblastech) *polémos* programově vylučují. Jeden z největších českých teoretiků demokracie Vladimír Čermák demokracii dokonce s pojmem svár nerozlučně propojil. Chápal *polémos* jako jediný možný způsob řešení problému vnitřní a vnější nedostatečnosti člověka, jediný prostředek, jak dát životu smysl a dramatickosti. „Dokud člověk bude člověkem, bude existovat i *polémos*.“² Mimo jiné tak podpořil svoji tezi o lidské přirozenosti přitakávat demokracii a odpírat nedemokracii.

V užším smyslu znamená *polémos* sociální konflikt ve společnosti, kdy jde o moc, panství. Podíváme-li se na otázku političnosti místní samosprávy tímto úhlem pohledu, situace se značně vyjasňuje. Budeme-li chápat střet zájmů, sociální konflikt za vlastní prostředek provádění politiky, uvidíme, že se i na nejnižší úrovni setkáváme s politickými debatami a rozhodnutími, resp. že téměř jakékoli rozhodnutí je politické, vzhází z nějakého sporu zájmů. Není to přitom pejorativní označení, řekneme-li o něčem, že „to je politika“. Politiku totiž zdaleka neprovádějí pouze politické strany a jejich místní sdružení. Politický je konflikt o podobu podpory místních sportovních a kulturních organizací.

Základní nepochopení vzešlo ze situace, kdy jsme termín politika či politický střet zúžili na spor přístupů v socioekonomických otázkách, neboli na rokkanovskou cleavage vlastníci-pracující. Vznikl tak mylný dojem, že politika je pouze dohadování se o výši daní, ochraně zaměstnanců či jiné regulaci. Nicméně jde pouze o jednu z klasických cleavages, navíc ani ne nejstarší. Politické střety mají a mohou mít celou řadu dimenzí – jak na celostátní úrovni, tak na úrovni lokální. Politický je střet centrum vs. periferie (např. o skotskou nezávislost), město vs. venkov, stát vs. církev...³ Budeme-li stejnou optikou hodnotit komunální politiku, můžeme nalézt snad až jedenáct potenciálních štěpení schopných strukturovat místní politický život.

Smíšený model veřejné správy

Druhý problémový okruh je skutečně komplikovaný. Česká republika aplikuje tzv. smíšený (resp. německý) model výkonu veřejné správy, kdy jedna korporace (obec, kraj apod.) je příslušná jak k výkonu samostatné, tak i přenesené působnosti – v samostatné není podřízena nikomu, v přenesené slouží pouze jako filiálka různých státních úřadů.

Když v roce 2002 proběhla poslední rozsáhlá reforma veřejné správy, její slibované vize se nenaplnily. Nejenom že nedošlo ke zjednodušení celého systému, nový systém je méně přehledný a komplikovanější než ten předchozí. Kvůli existenci řady stupňů výkonu přenesené působnosti (matriky, stavební úřady, „dvojkové“, „trojkové“ obce apod.) existuje několik sídel, jejichž obyvatelé vyřizují své úřední záležitosti až v šesti různých obcích/městech (jinde mají OÚ, jinde matriku, jinde stavební úřad, jinde pověřený obecní úřad, jinde obec s rozšířenou působností, jinde krajský úřad),⁴ přičemž zcela běžně lidé vyřizují záležitosti v pěti různých městech (to vše počítáno bez úřadů a institucí v hlavním městě).

Problém se smíšeným modelem nemají pouze občané, ale i samotné obce. Předně ty s větším rozsahem výkonu přenesené působnosti, kterou vykonávají i pro občany menších obcí, aniž stát stoprocentně pokrývá náklady s tím spojené. Z financí, které dostávají na rozvoj v oblasti samostatné působnosti, platí přenesenou působnost pro cizí občany.

Tím problémy s výkonem veřejné správy nekončí – jen se netýkají spojení samostatné a přenesené působnosti, ale rozdělení pravomocí a zodpovědností mezi různé typy orgánů veřejné správy. Problém s tím mají především místní politici, kteří jsou v očích voličů zodpovědní za záležitosti v územním obvodu své obce, které nemohou ovlivnit. Uvést lze několik příkladů.

Veřejné komunikace mají v zásadě tři typy vlastníků – stát (dálnice a silnice první třídy), kraje (silnice druhé a třetí třídy) a obce (místní komunikace a chodníky). Pokud má ulice ve špatném stavu v obci či městě statut silnice druhé či třetí třídy, municipalita ji opravit nemůže. Nicméně v očích svých občanů je

za nečinnost zodpovědná – proč opravuje mnohem menší a méně důležité cesty, ale tu hlavní ulici ne?

Pokud policie nařídí zrušit celá desetiletí v obci existující přechod pro chodce (kvůli nesplňování nových technických norem), starosta, zastupitelé ani úřad s tím nic neudělají – v očích voličů jsou však špatnými představiteli, protože zrušení nedokázali zabránit. Každý starosta může doplnit příklady stovek regulací, jež jsou drahé a iracionální, ale při výkonu své funkce je musí naplňovat.

Systém výkonu české veřejné správy – ať už samotný smíšený model, nebo rozdělení kompetencí mezi jednotlivé typy úřadů – je matoucí, nejasný, pro výkon místní politiky nevýhodný a pro občany nesrozumitelný. Jeho výhody (šetření financí při smíšeném modelu) nepřeváží nevýhody.

Počty obcí v ČR

Kdyby přednášku konal jiný český společenský vědec zabývající se lokální samosprávou (především ekonom či sociolog), pravděpodobně by vysoký počet samosprávných českých a moravských obcí označil za jeden z největších institucionálních problémů. Autor této přednášky ale tomuto mainstreamu oponuje. Považuje vysoký počet obcí za jednu z největších výhod české lokální politiky. Proč?

Vysoký počet obcí je do značné míry předurčen fragmentovanou strukturou osídlení českých zemí – a v zásadě s tím mnoho nesvedl ani stát v době integračních snah komunistické éry. Přestože druhá polovina 20. století se v Československu nesla ve znamení značného tlaku na integraci obcí, výsledky byly jen parciální. Zatímco v roce 1947 měly české země 11 695 obcí, v roce 1989 jich bylo 4 120. Přitom v polovině osmdesátých let již o správní samostatnost přicházela i sídla s několika tisíci obyvatel. Výsledný stav, kdy průměrná velikost obce činila cca 2 500 obyvatel, byl ale ve srovnání s děním v mnoha západních zemích stále nedostatečný. Pro českou lokální samosprávu bylo do značné míry záchranou, že se integrační tlak projevil právě v nedemokratické éře, s níž tak byl interpretačně spojen – s jejím koncem přišlo zastavení tlaku a protireakce. Přitom k zásadní rekon-

strukci počtu obcí docházelo na obou stranách železné opony, na Západě s výraznějšími výsledky.⁵ Český integrační proces byl občany vnímán velmi negativně (proto také došlo vzápětí po roce 1989 k tak velké dezintegrační vlně; v zásadě platilo, že čím později se obec sloučila, tím dříve se rozdělila) – přesto zmíněná česká hodnota 2 500 obyvatel na obec je značně vzdálená dánským 45 000, německým 6 500 i rakouským 3 400 obyvatel (přitom má-li česká komunální politika strukturou i dalšími znaky skutečně blízko k nějaké jiné zahraniční, je to rakouská). Záhy po roce 1990 přesáhl počet českých obcí 6 000, v současnosti jich je 6 253. Každý rok vznikne nějaká nová obec, k integracím v zásadě nedochází. Nedocházelo k nim ostatně ani v letech 2000–2008, kdy byly obce výrazně motivovány ke slučování díky tzv. schodkovému způsobu financování.⁶ Potřebujeme hledat jiný důkaz vůle k samostatnosti, když i při vědomí finanční nevýhodnosti stojí malým obcím vlastní samospráva za to?

Průměrný počet obyvatel české obce je nižší než 1 700. ČR tak reprezentuje jeden z evropských extrémů – vysoký počet malých obcí. Ke státům a oblastem s podobnými charakteristikami patří Francie, německé Porýní-Falc, Slovensko. Cca dvojnásobné průměrné počty vidíme v zemích, jako je Rakousko, Maďarsko a Švýcarsko. Opačný pól pak reprezentují severní státy – nikoli pouze Skandinávie, ale také severní Německo, Belgie či Velká Británie, kde průměrné počty obyvatel na jednu obec představují několik desítek či dokonce přes sto tisíc. K této skupině patří i Polsko, které s 38,5 mil. obyvatel má 2 479 obcí s průměrným počtem 15 500 obyvatel (tedy devětkrát víc než v ČR).

Nyní již nemůžeme očekávat další významnější nárůst počtu obcí – od roku 2000 musí mít každá nová obec (kromě několika dalších méně podstatných omezení) alespoň 1 000 obyvatel. Nicméně v souvislosti s českými obcemi je ještě důležitější velikostní rozložení obcí. Více než tři čtvrtiny (78 %) obcí má méně než 1 000 obyvatel, 57 % méně než 500 obyvatel, čtvrtina dokonce méně než 200 obyvatel. Naopak více než 100 000 obyvatel má jen 5 obcí (0,1 %), v nichž však žije pětina všech obyvatel ČR. Více než 10 000 obyvatel, což je hranice, která je obvyklá jako průměrná velikost v západních zemích, má jen 133 obcí, tedy 2,1 %.⁷

Proč při všech těchto zvláštních údajích, především tom o obcích menších než 200 obyvatel, nepovažuje autor množství malých obcí za problém české komunální politiky, ale za výhodu? Protože je přesvědčen, že hodnota efektivity (jak efektivity organizace veřejné správy, tak efektivity vynakládaných veřejných prostředků) nemůže převážit hodnotu samosprávy, skutečnost, že občané mají co nejbezprostřednější vliv na dění kolem sebe. Od poloviny 20. století nicméně dominují veřejnému diskurzu v této oblasti zastánci hodnoty efektivity.

Proč a jak bránit hodnotu samosprávy přirozených celků, resp. právo, aby si každý životaschopný přirozený celek mohl rozhodnout o své samosprávě? Inspirovat se lze u středoevropských národních buditelů z 19. století. Ti rozšířili myšlenku přirozených lidských práv z jednotlivců na skupiny – konkrétně na národy. Považovali národy za původní, přirozené celky, jejichž existence byla sama o sobě jejich smyslem. Je-li člověk jako jednotlivec nadán přirozenými právy, je jimi nadáno i společenství, které svobodně vytváří. Díky této myšlenkové konstrukci se národním obrozencům podařilo prosadit nejprve uznání existence národů jako takových a později národních států. Přidáme-li k tomu skutečnost, že národní stát je jediným prostředím, v němž se daří současně svobodě a civilizaci,⁸ je základ pro další uvažování zřejmý. Není náhodou prostředím uzavřených sídelních jednotek s jasně pocitovanou výjimečnou identitou lišící se od identity jednotek sousedních přirozeným prostředím pro ideu místní demokracie?

Navíc ani výrazná preference hodnoty efektivity nemusí nutně favorizovat integrační procesy. Čeští sociologové ukázali, že přinejmenším u skupiny větších sídel má samosprávný status pozitivní vliv na míru občanské vybavenosti („sídlá s vlastní samosprávou mají lepší vybavenost než nesamosprávná sídlá“)⁹. Přinejmenším pro větší sídlá tak je potenciálně výhodnější mít vlastní samosprávu s očekáváním, že bude obce lépe vybavena (kanalizace, vodovod, plyn...). Dále je i větší pravděpodobnost lepšího vybavení obce v případě, že má jen jednu místní část, než když je složena z více částí.

Pro demokratický proces je nezbytné, aby občané cítili, že mají vliv na veřejný prostor, že jejich hlas ve

volbách či referendu může věci reálně změnit. Jinými slovy – je důležité, aby si sami vládli, a to v přehledném prostředí (což administrativní jednotky složené z mnoha vzájemně cizích částí rozhodně nejsou).

Již delší dobu se hovoří o demokratickém deficitu evropské integrace. Volební výsledky (nejenom voleb do Evropského parlamentu) posledních let a měsíců ukazují, že občané jsou nespokojeni s postupem integračního procesu, který nedostatečně reprezentuje jejich zájmy, resp. je otázkou, jaké zájmy vlastně reprezentuje. Projevuje se to výrazným nárůstem podpory pro euroskeptické (přinejlepším), eurofobní či otevřeně šovinistické politické síly. Spojíme-li skutečnost demokratického deficitu na sice nadnárodní, nicméně stále vlivnější úrovni vlády s odhady hovořícími o tom, že více než tři čtvrtiny české legislativy jsou fakticky pouze přejímány z Bruselu, vidíme, že občané nejenom že fakticky neovlivňují (alespoň skrze volby) dění na nadnárodní úrovni, ale zjevně už ani na úrovni národního státu. Z relevantních úrovní vládnutí (nepočítáme-li v českém případě regionální, která je nejméně politickou ze všech, fakticky je pouze infrastrukturní) nám zbývá pouze lokální. Pokud začneme omezovat i tuto, jako např. v Sasku, kde probíhá silný ekonomický tlak na slučování obcí, takže jich z 1 626 v roce 1990 dnes existuje pouze 432,¹⁰ pracujeme na vzniku dalšího demokratického deficitu, tentokrát zdola.

Pro české země je přitom obecní samospráva jedním ze základních atributů demokracie. Provázela dospívání národa, navíc v čase, kdy celostátní úroveň politiky byla demokratickou jen částečně. V národní historii tak máme období šesti dekad, kdy měli občané jen minimální (pokud vůbec jaký) vliv na celostátní politiku, nicméně ve svých rukou měli osud místních samospráv – jde o éru let 1860–1918. S odstupem o této době hovoříme jako o škole demokracie. Pro budoucí demokratický vývoj to byla zcela jistě mnohem lepší situace, než kdyby tomu bylo naopak (demokracie na celostátní úrovni, ale neexistence místní samosprávy). Občané zjišťovali, že na jejich aktivitě ve veřejném prostoru záleží a že jeho podobu mohou (a mají) ovlivňovat. To by ale bylo v prostředí sestaveném z mnoha vzájemně cizích jednotek mnohem těžší, či dokonce nemožné.

První výzkumy na téma zájmu a vlivu občanů na složení samospráv, které v současnosti probíhají, ukazují, že lidé ze sídel bez vlastní samosprávy jsou méně ochotní kandidovat a posléze jsou podreprezentováni v místních zastupitelstvech, takže tamní občané mají menší možnost ovlivnit místní politiku.¹¹

Jinými slovy – obrana maximálního práva na místní samosprávu je obranou místní demokracie jako v současnosti v zásadě jediné či poslední demokratické politické arény.

Ideální struktura samosprávných orgánů a jejich vztahy

Debatě o ideální struktuře místních samosprávných orgánů již dlouho dominuje otázka volby starostů. Ve střední Evropě nalezneme většinou přímou volbu – Polsko, Slovensko, Maďarsko, většina rakouských, drtivá většina německých obcí – tam všude se setkáváme s přímou volbou, která zahájila své zatím vítězné tažení někdy na začátku devadesátých let 20. století. Přestože to z české diskuse vypadá jinak (že jsme jedním z posledních „zpátečnicků“), ještě nalezneme státy s volbou nepřímou – Francie, třetina Rakouska, Belgie, Dánsko.

Česká debata o zavedení přímé volby probíhá cca v posledním půl druhém desetiletí. Má však jeden zásadní problém – tím je její izolovanost od otázek o vhodné struktuře orgánů místní samosprávy. Ta česká je totiž do značné míry výjimečná. Blíží se monistickému typu, kdy existuje v zásadě jediný orgán, který je příslušný ke všem pravomocím. Tím je zastupitelstvo jako jediný ústavně zakotvený orgán, stejně jako i fakticky svrchovaný orgán samosprávy. Rada obce (a starosta) mají sice vymezené některé zvláštní pravomoci, ve skutečnosti však skrze subordinaci může zastupitelstvo vždy prosadit svou vůli. Jako výkonnou složku zastupitelstvo volí radu se starostou v čele, nicméně primárním výkonným orgánem je kolektivní těleso, což je hlavní rozdíl oproti všem evropským zemím s přímou volbou starosty. Tato situace je součástí české lokální politiky od roku 1919, tedy téměř sto let. Přežila i situaci likvidace místní samosprávy v institucích národních výborů a jejich mocných kolektivních radách.¹²

Způsob volby starostů lze samozřejmě relativně snadno změnit. Nicméně co bude následovat? Měla by být zrušena instituce obecní rady a její pravomoci přeneseny na starostu? Proč – protože někdo chce volit starostu přímo? Pokud by k tomu skutečně došlo, co se stane se současnou reálnou subordinací výkonné moci (dnes rady, v budoucnu možná starosty) zastupitelstvu? Aby dávala přímá volba smysl, měla by být spojena se skutečně výrazným posílením starostovy pozice. Skutečně to chceme? Je tedy zřejmé, že zdánlivě banální změna způsobu volby jednoho orgánu má mnohem širší konsekvence a nemůže reálně proběhnout bez řady dalších změn (samozřejmě, ve skutečnosti může, pak se ale místní politické systémy dostanou do takových napětí, že proti nim dění kolem přímo zvoleného současného prezidenta bude selankou). Problémem je, že o těchto rozsáhlejších změnách hovoří jen málokdo, jako by si je ani neuvědomoval či uvědomovat nechtěl.

Dalším zajímavým tématem je komunální volební systém. Současný je jednoznačně nejhorším aktuálním volebním systémem užívaným na různých úrovních v ČR a zřejmě jeden z nejhorších mezi systémy používanými pro komunální úroveň v Evropě. Jeho problém není v obecných charakteristikách – poměrnosti ani v rovnosti volebního práva. To vše v zásadě platí. Jeho zásadně vadnou charakteristikou je jeho skryté působení, resp. skutečnost, že se tváří, že funguje jinak, než jak tomu je ve skutečnosti. Skrze možnost panašování (vybírání si kandidátů napříč politickými stranami) mají voliči pocit, že jde o personalizovaný volební systém a že si skutečně vybírají své zastupitele. Tak tomu ovšem není, resp. ne v prvním sledu. Nejde totiž o variantu volebního systému známého např. ze Slovenska, kde mandát získají kandidáti s nejvyšším počtem hlasů (pak by nebyl poměrný, ale většinový ve vícemandátovém obvodu).

Hlas pro kandidáta je totiž současně hlasem pro celou jeho listinu, nelze je od sebe oddělit. Při používání poměrného systému s kandidátní listinou (volební stranou) jako základní jednotkou, při rozdělování hlasů za pomoci d'Hondtovy formule a při zachování jisté pozice nominující strany (kdy se od roku 1994 pořadí na kandidátce mění až při zisku více než

110 % hlasů průměru vlastní kandidátky), může hlas pro konkrétního kandidáta způsobit, že je zvolen jiný kandidát z téže listiny, kterého by konkrétní hlasující nikdy nepodpořil. Tak se kupříkladu v autorově rodné obci v roce 2006 zastupitelé nestali kandidáty se čtvrtým a pátým nejvyšším počtem hlasů z celkových 105 kandidátů, přestože se volilo patnáctičlenné zastupitelstvo. Problémem je, že většina občanů (a zřejmě i většina komunálních politiků) tomuto volebnímu systému a jeho účinkům vůbec nerozumí a dost možná o nich ani neví.

Existuje řada možností, jak tento problém řešit. Nejprve by měla proběhnout debata, jaký volební systém vlastně chceme – zda poměrný, většinový, smíšený – a co od něj očekáváme. Při tom bychom si měli připustit existenci názorových skupin v obci (viz výše) a nenaskočit pouze na módní vlnu personalizace politiky. (Opět jako příklad může posloužit autorova obec. Kdyby se v roce 2014 měli zastupitelé stát pouze ti kandidáti, kteří získali nejvyšší počet hlasů, v patnáctičlenném zastupitelstvu by zasedlo patnáct kandidátů ODS, přestože kandidovalo pět dalších stran a přestože samotná ODS získala cca 38 % hlasů. Možná téměř polovina voličů – lídr vítězné kandidátky získal nadpoloviční většinu všech hlasů – by zůstala zcela bez reprezentace.)

Debata, jestli většinový, poměrný, nebo smíšený systém, by mohla také zahrnout vyřešení jedné české speciality – jako jedna z mála evropských zemí volíme zastupitelstvo třicetihlavého Šléglova stejným způsobem jako zastupitelstvo více než milionového hlavního města. V menších obcích (a k debatě je hranice) se v Evropě volí spíše většinově, ve větších poměrně.

Při tom všem je nutné myslet na hodnoty reprezentativity a akceschopnosti. Současně je ale nutné brát na vědomí fenomén tzv. path dependency. Ne vše, co dobře funguje v zahraničí či co je dobře teoreticky podloženo, může být snadno a dobře zavedeno a fungovat v odlišném prostředí.

Jinou zajímavou otázkou (v současném prostředí adorace rovného volebního práva, co nejpoměrnějších výsledků a pokud možno jednotných volebních obvodů) je reprezentativnost dnešních zastupitelských sborů volených v přímých volbách rovným právem.

Velkou část z nich můžeme označit spíše za shromáždění místních honorací než za sbory reálně odrážející skutečné složení společnosti. V časech obecní samosprávy za habsburské monarchie (v letech 1860–1918) byla nerovným volebním právem třetina zastupitelstva vyhrazena pro reprezentanty nejchudší třetiny společnosti – bezzemky, nádeníky, řemeslníky, kteří také sami sebe v zastupitelstvu zastupovali. Tito lidé jsou dnes – v čase rovného volebního práva – reprezentováni lékaři, podnikateli, učiteli a dalšími představiteli místních elit. „Průměrného“ člověka či příslušníka nižších vrstev v místní politice potkáme spíše zřídka.

Otázka kumulace mandátů

Zajímavým problémem, který je však vnímán spíše za hranicemi než v tuzemsku, je otázka kumulace zastupitelských mandátů, neboli stav, kdy jedna osoba zastává souběžně volený post na různých úrovních zastupitelské demokracie.

Pro představu rozsahu tohoto problému v českých realitách uvedme situaci z roku 2012.¹³ Z 675 krajských zastupitelů zvolených v dosud posledních krajských volbách mělo celkem 577 současně nějaký další mandát (komunální či parlamentní). Z nich bylo 127 starostů. Níže uvedená tabulka ukazuje distribuci těchto kumulovaných mandátů podle největších stran.¹⁴

	Krajský + obecní zastupitel	Krajský zastupitel + starosta	Krajský zastupitel + parlament	Krajský zastupitel + obecní zastupitel + parlament	Celkem
ČSSD	114	38	4	5	161
KDU-ČSL	39	13	1	2	55
KSČM	136	16	4	4	160
ODS	55	28	3	3	89
TOP 09	11	22	5	2	40

Kdybychom se podívali na rozložení kumulovaných mandátů podle krajů, vidíme, že s jedinou výjimkou (Královéhradecký – 69 %) drželo v každém z nich po krajských volbách 2012 kumulovaný mandát více než tři čtvrtiny zastupitelů; v Olomouckém kraji dokonce jen 3 z 55 zastupitelů byli pouze krajskými zastupiteli.

Až do komunálních voleb 2014 působil v dolní parlamentní komoře jeden poslanec, který měl dokonce čtyřnásobný mandát (zastupitel městské části Brno-sever, zastupitel statutárního města Brna, zastupitel Jihomoravského kraje a poslanec). Trojnásobné variace (město – kraj – parlament) nejsou výjimečné. Kumulují se nejen zastupitelsko-legislativní mandáty, ale i exekutivní – příkladem je hejtman Ústeckého kraje, který se nedávno stal starostou Bíliny. Na současném komunálním angažmá je koneckonců postavena identita jednoho ze sněmovních stranických subjektů (Starostové a nezávislí).

Není to vůbec pouze akademická diskuse, jak by se mohlo zdát. Nemusíme řešit oblíbenou otázku politických odpůrců těchto „kumulantů“ stran reálnosti souběžného výkonu časově náročných funkcí. Otázka je jiná – jde vlastně o variantu dnes tolik oblíbené diskuse o střetu zájmů. Zastupitelé na různých úrovních se ujímají mandátu složením slibu, v němž slibují kromě věrnosti České republice a zachování Ústavy a zákonů především vykonávání funkce v zájmu obce (města, městyse) či kraje a jejich občanů – příp. v zájmu všech občanů v případě Parlamentu ČR. Jak se takový zastupitel rozhoduje v případě, když jde zájem kraje proti zájmu obce, když je členem obou zastupitelstev? Nebo když jde zájem státu proti zájmu obce či kraje?

Tato situace ze zahraničního pohledu často nepochopitelná (např. v Polsku není možné zastávat post na více úrovních) je naopak v českých podmínkách vydávána za výhodu. Zájmy obce může v očích samotných aktérů i mnoha voličů starosta nejlépe hájit jako krajský zastupitel, příp. jako senátor. Jakkoli nejde o nejzávažnější problém české zastupitelské demokracie, řešit by se měl.

Problematické rysy institucionálního designu české místní samosprávné úrovně, jež byly na předchozích stránkách stručně nastíněny, mohou být rozděleny do dvou částí – problémy pozorovatelné pouze v České republice a problémy společné místním sa-

mosprávám přinejmenším ve střední Evropě. Při vědomí toho, že česká politika není schopna promyšlené a důkladné revize a případné reformy žádného sektoru veřejné politiky již přinejmenším patnáct let, je zřejmé, že jde spíše o postesknutí než o podklady pro politickou akci. Nebo to bude jinak?

Poznámky:

- ¹ Srov. např. Ryšavý, D. (2006): Komunální je komunální a velká je velká! K hypotéze politizace lokálních politických elit, *Sociologický časopis*, roč. 42, č. 5, s. 953–954.
- ² Srov. Fiala, P. – Mikš, F. (2000): *Rozhovory s Vladimírem Čermákem. O filosofii, politice a právu*, Brno: CDK, s. 90–91.
- ³ Srov. Hloušek, V. – Kopeček, L. (2004): *Konfliktní demokracie. Moderní masová politika ve střední Evropě*, Brno: MPÚ MU, s. 34–54.
- ⁴ Srov. např. Duřípek, R. (2006): *Výbrané aspekty reformy veřejné správy v ČR*, bakalářská práce, FSS MU, Brno, s. 40.
- ⁵ Jüptner, P. – Polinec, M. a kol. (2009): *Evropská lokální politika 2.*, Praha: IPS FSV UK, s. 398.
- ⁶ Srov. Balík, S. (2009): *Komunální politika. Obce, aktéři a cíle místní politiky*, Praha: Grada, s. 34–35.
- ⁷ Srov. tamtéž, s. 16–20.
- ⁸ Manent, P. (2007): *Proč existují národy. Úvahy o demokracii v Evropě*, Brno: CDK.
- ⁹ Bernard, J. – Kostecký, T. – Illner, M. – Vobeck, J. (2011): *Samospráva venkovských obcí a místní rozvoj*, Praha: SLON, s. 192.
- ¹⁰ *Pět sloučení obcí v roce 2013 (Sasko)* ().
- ¹¹ Galeková, M. (2015): *Reprezentace místních částí v obecních zastupitelstvech Karlovarského kraje*, bakalářská práce, FSS MU, Brno.
- ¹² Srov. Balík, S. (2009): *Komunální politika. Obce, aktéři a cíle místní politiky*, Praha: Grada, s. 46–58.
- ¹³ Dále použitá data srov. Pink, M. – Dvořáková, M. – Smolková, A. (2013): Analýza kandidátních listin a profesní struktura regionálních politiků. In: Balík, S. a kol.: *Krajské volby 2012*, Brno: MPÚ MU, s. 26–31.
- ¹⁴ Srov. tamtéž, s. 28.

Upravená verze přednášky pronesené 24. dubna 2015 v Krakově na konferenci *Ćwierć wieku polityki lokalnej w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*.

Stanislav Balík působí na Katedře politologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity a v CDK; věnuje se moderní české politice, jejím dějinám a komunální politice.

Na co se ptáme?

PAVEL ŠVANDA

Střídající se myšlenková paradigmatata a estetické módy nás informují o proměnách kolektivního životního pocitu, k nimž průběžně dochází. Změny naléhají přirozenou cestou generační obměny i prostřednictvím nových technologií. Některé vlivy se projeví v mediálně přeformovaném veřejném mínění hned, jiné až po nejasné lhůtě. Proměny „Zeitgeistu“ mohou pramenit ve výkyvech politické či ekonomické situace v naší zemi, v Evropě, ale též v zeměpisně i mentálně vzdálených zemích, v USA, v Rusku, snad i v Číně. Žijeme-li tváří v tvář složitosti globalizovaného světa, je zřejmé, že tvůrci zákonů, politici, právníci, lobbisté současnosti by neměli brát děti a dosud nenarozené za rukojmí svých akutních záměrů, limitovaných pouze potřebami dne. Měli bychom se zabývat i svými představami o budoucnosti.

Relativně nedávno jsme také zaznamenali, že české veřejné mínění umožňuje i poměrně dobrodružné zásahy do kontinuity vládnutí v naší zemi. A občas ožívá heslo „Všechno zboříme a znovu postavíme!“, jež je spolehlivým znamením populistických politických sil. Ale k jistému vizionářství se před volbami uchylují i ti politici, kteří chtějí svému jménu a své straně budovat ráz solidnosti. I nová demokratická vláda i čerstvě zvolené zákonodárné sbory mohou být po volbách vydány nutnosti předstírat, že vymýšlejí nový, opravdu nepřekonatelně dokonalý svět od ekotrakače až k ekotryskáči. Může je k tomu nutit veřejnost, propadnuvší neodolatelně touze po utopické dokonalosti, v níž nejen pominou všechny akutní potíže, ale která odolá i hlodání času. O tomto pokusení víme náramně dobře z vlastní historické zkušenosti. „Zítra se bude tančit všude, až naše vítězné vlajky rudé na stožáry světa vyletí!“

Ale i ničivá touha zastavit se na místě je nám ještě dobře povědomá. Dějiny SSSR a takzvaného „socia-

listického tábora“ lze také číst jako nepřetržitý a většinou neúspěšný zápas komunistických stran s naléhajícími požadavky plynoucího času. Už sám princip byrokraticky naplánované budoucnosti, jejíž přesná podoba musela být předem schválena nejvyššími stranickými orgány, působil jako stále se zvětšující zátěž systému, hrnouceho před sebou neřešené potíže. Zastánci ideologie, opřené o Marxovy a Leninovy texty, se chlubil pilnou péčí o budoucnost. Bránili však utajený patriarchální systém vlády stařešinů, nepříjemně citlivých na jakékoliv změny.

Kolektivistický totalitarismus byl vůči plynutí času skoro bezmocný. Avšak i nevolené elity byly v rigidních systémech vydány proměnám. Mocenské špičky často reagovaly na plynutí času hystericky. Realizovaly personální změny – například v SSSR, v Číně, v hitlerovském Německu – nejdrsnějším násilím, pro něž se vžil pojem „čistka“. Byly už napsány dějiny toho podivného slova v evropských jazycích?

I v Československu roku 1968 byla na pořadu dne akutní a snad i periodická obměna politických elit. Nejen to. Sprádaly se úvahy o politické a ekonomické budoucnosti nezátížené byrokratickými omezeními. Jako ve více případech i v tomto pražští „osmašedesátníci“, než byli ozbrojenou intervencí odstrčeni od moci, stačili sotva formulovat základní otázky. Diskuse se však tehdy soustřeďovala hlavně na zástupná témata, zejména na problematiku vnitrostranické demokracie a práva komunistů na „frakční činnost“. Bylo to charakteristické pro zvláštní intelektuální ráz hnutí, v němž už od Leninových časů ten, kdo chtěl prosadit A, musel napřed složitě promlouvat o X a Y, s citlivým ohledem na nebezpečné reakce špiček strany.

Po roce 1989 už byla naše situace snazší. Obecný příklon k parlamentní demokracii a tedy i k periodické

obměně politických elit nás ušetřil zbytečného váhání. Náš vývoj ovšem nadále ovlivňovalo komunistické patriarchální myšlení, počítající s „otcovskou“ rolí stabilizované stranické menšiny, do jejíhož vnitřního života a plánů neměla ani většina straníků, natož občanů nestraníků co mluvit. Něco z této tradice žije v našem kolektivním povědomí dodnes. Věří v ni ti, kdo doufají, že „jednou nám budou vládnout ti nejlepší z nás“.

Můžeme postihnout i roli českých historických traumat. Nejde jen o dědictví radikálních politických utopií 20. století. Jedním z trpce pociťovaných nedostatků češství byl od 19. století nedostatek národních institucí samostatně spravujících české země. Postrádána byla i elementární moc, jejíž cíle a podoby by byly formulovány v češtině a s přednostním ohledem na české obyvatelstvo. Český podíl na moci nad vlastní zemí a národem – viděno očima českého měšťanstva a inteligence – se od roku 1848 až do roku 1918 příliš rozplýval v nadnárodním kontextu habsburské říše. Tím spíše, že provoz tohoto soustátí byl převážně závislý na výrazových možnostech německo-rakouské kultury, zmítané napětím mezi barokními a osvícenskými tradicemi a posléze zatěžované i stupňovanými požadavky nacionalistických politiků a intelektuálů. Postupně rostoucí sklon k radikalizaci českého veřejného života se naplno prosadil po roce 1945.

Od vzniku samostatného Československa, koncipovaného podle francouzského vzoru svrchované a jednotné republiky, až po dění po roce 1948 pozorujeme instinktivní centralizaci moci. Jako by si Češi chtěli vynahradit a konečně překrýt sami v sobě dědictví poněkud malátné podunajské byrokracie, spíš zdržující krok dějin než se otevírající budoucnosti. Ovládnout, vyvlastnit, přivlastnit! Co všechno? Vše, nač dosáhneme. Podle toho vypadaly podoby a osudy českých státních institucí, drcených ve 20. století nejen vnitřními, ale i velmocenskými konflikty. A posléze byly nezávislé státní instituce, spravující přítomnost i výhledy do budoucnosti, vytěsněny paralelními centry „stranické“ moci, především komunistického hnutí.

Zajímavou kapitolou v polistopadovém vývoji našeho politického myšlení byly myšlenkové pokusy Václava Havla, pro něhož byla politická činnost pře-

devším uplatňováním „pravého slova v pravý čas na pravém místě“. Havel si byl vědom problémů, jež mohou způsobit až příliš ustálená politická seskupení, ochromená příliš pevnou vnitřní hierarchií a starající se pouze o otázky a odpovědi přítomné chvíle. Nevěřil v povzbuzující vliv vnitrostranické konkurence, která, jak dnes už dobře víme, dokáže velmi proměňovat tvářnost politických stran.

Havel občas naznačoval své představy o takzvané „nepolitické politice“. Té by podle něj lépe sloužila nepříliš personálně ustálená občanská seskupení, vznikající k jednotlivým otázkám a po dosažení konkrétních cílů opět zanikající. Takové „tekuté“ struktury by dávaly jen dočasný výraz příležitostně vzniklým, tedy aktuálním zájmům, názorům, požadavkům. K praktickým pokusům Havel nepřikročil, pokud za ně nebudeme považovat „tekutou“ disidentskou politiku před listopadem 1989.

Jsmo tedy v pokušení zlomyslně podotknout, že Havel myslel na to, jak příležitostně změnit říční proud v dobré víno různých značek, jež by se posléze po nasycení okamžité potřeby opět vrátilo do původní podoby způsobného vodního toku. Havel se však neptal, jak bychom od sebe rozeznávali přirozeně a tedy dočasně fungující občanské iniciativy a plánovitě si počínající lobby.

Dnes už máme vlastní zkušenosti s „občanskou společností“. Někdy občansko-lobbistické organizace vskutku působí dojemem příležitostných seskupení. Jindy se však jejich mluvčí tváří, jako by promlouvali jménem jakýchsi věčných hodnot málem povahy božského zjevení. Média se o tyto fenomény kupodivu příliš nezajímají; i z profese podezíraví novináři se některých z nich možná trochu bojí.

Z příležitostných zmínek o nejasné ideji „nepolitické politiky“ je přinejmenším zřejmé, že Havel si byl vědom problému a potřeby politicky užítkovat tlak novin, působících v protikladu k příliš ustáleným zvyklostem a příliš pevným zákonným hrázím. Svou roli mohla hrát i Havlova osobní zkušenost života ve strnulé struktuře komunistického politického systému. Chtěl tedy více otevřít náš politický systém překvapením? Byl by ale Havel spokojen s „nepolitickou politikou“ hnutí ANO? Vyvolala je k životu

nepopíratelná osobnost ne-politika, zřetelně nezávislého na stranických strukturách. A toto hnutí je zřejmě opravdu schopno produkovat nepředvídatelné postoje. Reprezentuje však zrovna ANO ten typ spontánní iniciativy, o jaké Havel občas uvažoval?

Pro nás je důležitá obecná zkušenost Evropanů, že politické autority, upírající dějinnému času práva na vliv a změny, prohrávají soutěž s křehkými demokratickými systémy, jež v sobě mají vestavěnou schopnost reflektovat vývoj. Přesto ovšem „pevné ruce“ mohou udělat milionům lidí ze života pekelné klopýtání, a to právě ve jménu údajného práva reprezentantů budoucnosti na uzavřenou, nehybnou dokonalost, dost často spojenou s dobrodružnou amorálností vedoucí vrstvy hnutí, strany, mocenského bloku.

Dnes s ustrnutím pozorujeme, jak vlivná část ruské společnosti, ta, která se těžce vyrovnává s rozpadem ruské koloniální soustavy, velebí mocenská řešení vlastních psychických traumat a vrací Rusko k militaristické a centralistické a tedy antidemokratické politické praxi, tíhnoucí opět k „pozastavení“ reálného politického dění.

Po odklonu od totalitářského radikalismu jde spíše o to, o které pevné instituce se opřeme, než o to, aby „lid“ (populistická seskupení a lobbistické formace) dostal více příležitostí zasahovat do výkonné moci. Zejména pevně zakotvený institucionální rámec chrání demokracii před pučistickými pokusy zájmových skupin, spontánně se vytvářejícími napříč mocenským spektrem pod tlakem lidské dychtivosti.

Součástí demokratického myšlení je vůle přirozeně omezovat moc politických elit. Považujeme je pouze za dočasně pověřené výkonem zákonodárné nebo výkonné moci. Zvykli jsme si promýšlet a organizovat průběžnou, pevně institucionalizovanou a relativně hladkou výměnu funkcionářů na všech stupních správy veřejných záležitostí. To je možná jeden z největších zisků vývoje v posledních pětadvaceti letech. Avšak co od zvolené reprezentace očekáváme?

Prozatím naše politické struktury zuby nehty hájí svá řešení pro dnešek. Avšak pomyslet na zítřek? Na to nikdo nemá čas. Česko? Ale to je přece něco, co tu bylo odjakživa a vždycky tu nějak bude. Snad ano. Česko snad bude. Ale jak v něm budou lidé žít?

Měli bychom se pečlivě doptávat, zda zamýšlený nový zákon, předpis, opatření, pravidlo budou fungovat také pod zátěží vývoje. Dnes vnímáme zákonná opatření spíš jako pečlivě koncipované provozní předpisy než jako rámec budoucího zrání.

Užitečnější by nám mohly být modely institucí, zřízení a také zvyklosti, jimiž by mohl „duch vanout, kudy by chtěl“, ovšem proudící skrze jasně vymezenou a osvědčenou, a tudíž pevnou institucionální architekturu státu. Méně bychom pak věřili těm, kdo by chtěli budoucími náladovými referendy smést všechny institucionální překážky stojící v cestě „vůli lidu“. Neboť akutní nálada veřejnosti je náchylná k tragickým omylům jako všechna lidská bažení po moci, postrádající moudré sebeomezení zaručované zákonem, především silnou ústavou. Ze zkušenosti také víme, že ti politici, kteří se nejhlasitěji chlubí svou otevřeností vůči mínění lidu, si rádi pro svou potřebu konstruují polopřívátní a polospinklenecká vlivová centra a orgány vegetující v přítmí mimo kontrolu veřejnosti.

Schopnost plynulé obměny politických elit je sama o sobě významnou hodnotou a důkazem demokracie fungující tváří v tvář plynutí času. Tato „pohyblivost moci“ musí být korigována účinným smyslem pro stabilitu základních demokratických institucí. Ty, a nikoliv jednotlivé význačné osobnosti, zaručují chod demokratického státu. Dnes jsi milovanou a ctěnou figurou veřejného dění, zítra se dočkáš sám od sebe hrubého selhání nebo budeš bez vlastní viny smeten demagogickým atakem médií, případně dobrodružným zákrokem mocenských složek. Rázem přestaneš existovat jako uznávaná politická síla. Od osobní moci k bezmoci je jen krok.

Pokud bychom se snažili rozpoznat, které politické, ale i kulturní instituce patří k těm, na nichž podstatně – bez ohledu na jejich momentální personální obsazení – závisíme jako jednotlivci i občané, odpověď bychom asi hledali v prostoru, v němž se rýsují trvalé lidské potřeby a požadavky.

O co se však opřít při společných úvahách o tom, kam nás asi osud zítra povede? Představy o budoucnosti jsou pro současnou českou společnost přepychem, na který se zatím ani nepokouší dosáhnout. Svou

roli hrají i neblahé zkušenosti s utopickými vizionáři, podřizujícími lidské životy svým snům o dokonalém budoucnu. Zatím se spíše dohadujeme, odkud jsme to vlastně přišli a co jsme si donesli z minulosti. Doptáváme-li se po použitelných hodnotách, objevují se na scéně stále tytéž zlomky vzpomínek na obě světové války a na nejtěžší údobí nacistického a komunistického útlaku. Přeživším účastníkům odporu se rozdají ještě nějaká ta vyznamenání. A dál co? Naše mírová praxe tváří v tvář naléhání času neprodukuje žádné hodnoty, jež by nám stály za ujasnění?

O čem vůbec dnes přemýšlíme, kromě hlučného módního boje s korupcí? Jak pevně si vlastně budeme stát zítra? A kam chceme dojít? Podporují současná politická opatření vůbec smysl pro pohyb vpřed? O některých byrokratických zábranách můžeme silně pochybovat, například o povinnosti upřednostnit u veřejných zakázek nejnižší cenovou nabídku. Budete se tím pravidlem řídit, když se půjdete někam najíst?

Stojíme však před závažnějšími otázkami. Chceme působit k zachování institucí EU a růstu jejich pravomocí, byť tváří v tvář akutním krizím naší doby neprojevíly právě imponující akceschopnost? Nebo se spolehne na tradiční ideál naprosté samostatnosti a suverenity? A to i při vyhlídce, že po rozpadu EU by se z ČR patrně stala prakticky další „spolková země“ Německa, ovšem bez zastoupení v Bundestagu?

České politické myšlení bylo v minulosti silně podporováno a někdy i nahrazováno kulturní tvorbou. Na tu se dnes mnoho spoléhat nemůžeme. Momentálně žijeme v kultuře, která se podstatných otázek po smyslu lidské existence vlastně štítí. Uměleckoprůmyslový pop-provoz spotřební společnosti většinou exploatuje jen jednoduchá pozdně freudiánská témata nebo příběhy vítězů akutní hodiny. Umění nám není schopno nabídnout k debatě ani obraz současného člověka. A naše schopnost gruntovně se ptát po budoucnosti je tedy z povahy „ducha doby“ poměrně omezená.

Neboť smyslové uspokojení, nenarušená, všestranně nasycená všednost se dnes nakonec jeví snad jako jediná obecně uznávaná společenská hodnota a důvod existence našich státních orgánů. Sem směřují i naše představy o lidských právech. Občas si připomínáme křesťanské kořeny naší kultury. Jenže pro křesťana je lidská existence sama o sobě riskantním procesem, v němž jde tváří v tvář věčnosti o vše. Pro většinu z nás je však lidská obec, a tedy i státní instituce, především obchodní firmou a pojišťovací společností proti krachu. Vybudování státních institucí zajišťujících demokratickou obměnu politické reprezentace, jež odolávají i dobrodružným atakům ctižádostivců, bylo a zůstává naším velkým společným úspěchem. Ale fundamentální otázky přesahující horizont přítomného volebního údobí necháváme vesměs padat pod stůl. Dříve nebo později nás čeká debata, zda *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* Josefa Dobrovského stále ještě zůstává oním českým Vyhlášením nezávislosti, jak jsme se dosud učili ve škole. Vystačíme však nadále s jazykovým vlastenectvím jako základem státu?

Při kladení věnců si vzpomeneme na emancipační ambice romanticky ctižádostivých předků. Květiny uschnou a my se dále věnujeme svému byznysu. Ale bude tomu tak i zítra? Když nás dramatické situace budou nutit, abychom si ujasnili, co si vlastně myslíme o budoucnosti vlastního státu a jeho institucí, na pečlivé dotazování už vlastně bude pozdě.

Na co se ptáme? Nezajímáme-li se o nevyhnutelné otevírání cest k nepředvídatelnému zítřku, reagujeme-li politicky i kulturně jen na akutní požadavky chvíle, mohlo by to bohužel také znamenat, že společenství, v němž dnes žijeme, vnímáme zas jen jako další z osudových provizorií, jakým jsme byli vydáni ve 20. století.

Pavel Švanda, spisovatel, emeritní profesor Divadelní fakulty JAMU v Brně.

Otto Dix: výstřelky vášně a německé neřesti

FRANTIŠEK MIKŠ

„Chtěli by tancovat: tito ubozí medvědi“

Německý filosof Friedrich Nietzsche, jehož dílo pobláznilo na počátku dvacátého století uměleckou modernu, v jedné z pasáží své aforistické *Radostné vědy* z roku 1882 obratně vystihuje nejvnitřnější povahový rys Němců a jejich umění. „Pokud Němec jednou propadne vášni,“ píše se sarkasmem sobě vlastním, „pak se v ní chová, jak právě musí, a na své chování už nemyslí. Pravda je, že potom jedná velmi nešikovně a ošklivě a jakoby bez taktu a melodie.“ Přesto však, pokračuje filosof, je to právě skrytá touha po kráse, co žene německé umělce „do výšin až závratných a k výstřelkům vášně: tedy skutečná hluboká touha vymanit se z ošklivosti a nešikovnosti, či alespoň z ní vyhlédnout – směrem k nějakému lepšímu, lehčímu, jižnějšímu, slunnějšímu světu. A tak jsou jejich křeče často

jen známkou toho, že chtěli by tancovat: tito ubozí medvědi.“¹

Filosofova kousavá slova, původně určená jeho uměleckým současníkům a předchůdcům, jako by směřovala do budoucnosti; více než tehdejší situaci popisují dobu pozdější, kdy již nebyl mezi živými. Skutečná a smrtel ošklivosti a krutosti v zobrazování, často s oněmi jemnými tóny „skryté touhy po kráse“, vypukne u německých umělců o tři desetiletí později, ke konci vilémovské éry, do velké míry právě pod dojmem četby Nietzscheho knih. Následně akceleruje s první světovou válkou a vyvrcholí během turbulentního dvacetiletí meziválečné výmarské republiky, mezi jinými v dílech umělců jako Max Beckmann či George Grosz.² A především Otty Dixe, talentovaného vyznavače „jediného opravdového filosofa“, s výtiskem jehož *Radostné vědy* v torné dobrovolně rukuje do Velké války. Tato zkušenost od základu promění styl jeho malby, vnese do ní témata krutosti, násilí a cynismu v míře, jež nemá v dějinách umění obdoby.

Vrah z vilnosti („Koneckonců, je tu humor“)

Dix na počátku dvacátých let šokoval dezorientované a ponížené Němce nejen nelítostnými „záznamy“ hrůz války a jejích následků (viz *Kontexty* 4/2015), ale i záměrně nechutnými díly s motivy nevěstinců, pouličních prostitutek a sexuálních zločinů. Znamé jsou například obrazy inspirované jeho cestou do Hamburku, kde strávil několik bouřlivých dní mezi námořníky a prostitutkami, aby nasál živočišnou atmosféru tamní čtvrti červených luceren (obr. 1). Pověstnými byly jeho práce s motivy z bruselských nevěstinců,

Obr. 1: Otto Dix:
Námořník a dívka,
1920, suchá jehla,
29,5x24,5 cm.
Repro: Löffler, Fritz
(1982), plate 34.

kteřé navštívil nejspíše ještě jako voják. Na akvarelu *Já v Bruselu* se zobrazuje ve vojenské uniformě a s neodmyslitelnou cigaretou v koutku úst, jak fascinovaně sleduje lehkou ženu, jež lascivně nadzvedává sukni a odhaluje své bujné pozadí (bar. I.). Kompozičně složitá olejomalba *Vzpomínka na zrcadlový pokoj v Bruselu* (bar. II.) zachycuje důstojníka s nahou prostitutkou v místnosti se stěnami obloženými zrcadly, které jejich erotické hrátky ukazují (zmnožují) ve všech představitelných úhlech a detailech, včetně odrazu ženina přirození v dolní části plátna.

Ještě kontroverznější byly Dixovy obrazy sadistických sexuálních praktik či vražd městských prostitutek. Na velkém plátně z roku 1920 se dokonce zobrazil jako *Vrah z vilnosti*, zuřivě kolem sebe mávající velkým nožem a obklopený kusy rozřezaného ženského těla, z nějž prýští prameny krve (obr. 2). Scéna byla pravděpodobně inspirována tajemnými zkazkami o londýnském Jacku Rozparovači, které v té

Obr. 2: Otto Dix: Vrah z vilnosti (Vlastní autopořtřet), 1920, olej na plátně, 170x120 cm, zničeno. Repro: Löffler, Fritz (1982), plate 22.

době fascinovaly německou veřejnost a staly se námětem mnoha uměleckých zpracování.³ Dix se k tématu opakovaně vracel, podobně jako další němečtí modernisté, například George Grosz či Rudolf Schlichter, neboť prolamovalo existující tabu a představovalo radikální kritiku odlidštěné městské společnosti, založené na násilí a prodejnosti všeho, včetně lidského těla a důstojnosti. Když byl mnohem později, v šedesátých letech, dotázán, zda tato krutá díla vycházela z jejich mladistvé agresivity, bez váhání odpověděl: „Agresivita? Ano, mladý muž je vždy agresivní. Nyní se jim říká ‚mladí rozhněvaní muži‘. (smích) My jsme byli také rozhněvaní. Velmi rozhněvaní.“⁴

Většina tehdejších Dixových prací s motivy prodejného sexu a násilí se však v jednom důležitém ohledu odlišuje od jeho krutých „záznamů“ války – navzdory syrovosti jsou pojednány s určitou dávkou nadsázky, ironie a někdy i humoru, což je zlehčuje. Vidíme to na stylizovaném plátně, kde sám sebe zobrazuje jako sexuálního vraha (nadsázkou je vlastně již sám námět), na kresbách s námořníky (obr. 1, 2) i na „bordelových“ scénách z Bruselu (bar. I., II.), které mají nádech karikatury. Dokonce i krutou expresivní grafiku *Vražda z vilnosti* z roku 1922, s děsivou scénou zamordované prostitutky v tratolišti krve, malíř odlehčil komickou scénou kopulujících psů v pravém dolním rohu, přičemž udivený výraz bílého pudlíka vespod je vyložene směšný a hrůznost celé scény zeslabuje (obr. 3).

Obratná směsice perverze a brutality, nadsázky a komičnosti je typickým rysem Dixových tehdejších erotických prací, kterými byl pověstný. Ostatně jak sám později prohlásil: „Ano, je báječné, že svět je tak groteskní, tak dialektický! Tak plný rozporů! Na jedné straně vážnost, na druhé komičnost. To, že jsou tyto dvě věci tak úzce spojeny... Opravdu, vždycky jsem nacházel potěšení ve skutečnosti, že je život takový... Lidi můžeme vidět jako velké, nebo jako úplně maličké, a dokonce jako zvířata. Lidská přirozenost by bez toho nebyla úplná. Ne, vůbec mě netrápilo, když jsem si to všechno uvědomil... Koneckonců je tu humor.“⁵

Jako příklad Dixovy bizarní erotické vnímavosti a hravosti bývá občas uváděno plátno *Zulejka* z roku 1920, zobrazující polonahou ženu v interiéru s orientálními prvky, jak v rádobě umělecké póze vystavuje na

Obr. 3: Vražda z vilnosti, 1922, suchá jehla, 27,5x34,5 cm.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 71.

odiv svá četná tetování (bar. IV.). I tento obraz vychází z dobové fascinace a módy; již před válkou byli v Německu populární „umělci“ předvádějící vypracovaná a od hlavy k patě potetovaná těla jako provokativní výraz světa vybočujícího z normy. Zobrazená žena skutečně existovala a pod uměleckým jménem Maud Arizona vystupovala v německých přístavech a na Blízkém východě. Nicméně nejde o portrét v pravém slova smyslu, pro Dixe byla spíše inspirací, podnětem k vlastním fantaziím. Na plátně zaujatě napodobuje nejružnější tetovací motivy, například loď s plachtami, kotvu, krasojedkyni, nahou ženu balancující na kouli a jiné akrobaty, ale i běžné symboly štěstí jako slunce, růži, barokní andělíčky, probodnuté srdce či znamení zvěrokruhu. Najdeme zde však i motivy připomínající malířovu válečnou zkušenost – říšskou orlici držící v pařátech zeměkouli, kterou má Zulejka vprostřed hrudi, či německý Železný kříž na jejím pravém nadru. Nechybějí ani pruská vojenská přilba, kříž na hrobě vojáka či lebka.⁶

Mützli (a Jimmy)

V letech 1922 až 1925 Dix žije a tvoří převážně v Düsseldorfu, kam přijíždí na pozvání galeristky Johannyy Eyové, přezdívané díky své podpoře mladých umělců „Mutter Ey“, a lékaře a sběratele Hanse

Kocha, jenž zde provozuje uměleckou galerii. Koch obdivuje Dixovo dílo, zakoupí dva jeho nové obrazy (*Salon I.* a *Salon II.*) a objedná si u něj rovněž svůj portrét, díky čemuž se malíř stane častým hostem jeho domu. Během práce na obraze se Dix zamiluje do jeho šestadvacetileté manželky Marty, důvěrně přezdívané Mützli. Okouzlení je vzájemné, neboť i jí připadá umělec přitažlivý a hlavně „živý“, zejména oproti manželovi, s nímž má dvě děti a již delší čas prožívají partnerskou krizi.

Pro Dixe pocházejícího z prostých poměrů a neovládajícího žádnou cizí řeč byla elegantní a sebevědomá Marta zjevením. Vyrůstala ve velkoburžoazní rodině, obklopená služebnictvem a domácími učiteli, měla hudební vzdělání, uměla několik jazyků, od mládí projevovala zájem o výtvarné umění, design a módu. Zastávala moderní názory, opovrhovala morálními konvencemi a třídními předsudky. Dix svou milenkou a pozdější manželku zachytil na více než sedmdesáti kresbách, akvarelech či obrazech, tvořících jakousi vizuální kroniku jejich vztahu (obr. 4–6). Z kresby tuší z roku 1922 na nás hledí sebevědomá moderní žena s krátce střiženými vlasy a čelenkou, ležérně držící cigaretu (obr. 7). Akvarel z následujícího roku zachycuje Mützli jako tajemnou dámu v liščí stóle a módním klobouku, který jí padá do očí. Její skrytý pohled nahrazují pronikavé oči vychytralého zvířete, jež má omotané kolem krku, což podobizně dodává na tajemnosti (obr. 8).⁷

V roce 1922, ještě před oficiálním rozvodem, odjíždí Marta s Dixem na čas do Drážďan, přičemž její děti zůstávají u otce. Oba milují zábavu, alkohol, hudbu, tanec i módu a nadšeně se vrhají do nočního života. Prožívají bouřlivé a nevázané období zpestřené mnoha uměleckými setkáními: „Po první světové válce se nic nebralo až tak vážně. Proto bylo všechno tak veselé. Bylo to tenkrát ve dvacátých letech báječné,“ vzpomínala později Marta.⁸ Německo prožívalo boom americké kultury, lidé proudili do kin, divadel, kabaretů a tanečních sálů. Módní byly zejména americké tance s erotickými pohyby boků, vnímané jako protest proti prudérnímu měšťáctví a německému nacionalismu. Dix miloval foxtrot, charleston a především shimmy, podle něž vznikla i jeho

Obr. 4: Otto Dix: Mützli (portrét paní Dixové), 1924, suchá jehla, 24,5x19,5 cm, Kunstmuseum, Stuttgart. Repro: Schick, Karin (2006), s. 41.

Obr. 5: August Sander: Malířský pár (Marta a Otto Dixovi), 1925/1926, Kunstmuseum Stuttgart. Repro: Schick, Karin (2006), s. 36.

Obr. 6: Otto Dix: Toy v listopadu, 1921, tužka na papíře, 56x43 cm, Otto Dix Stiftung, Veduz. Repro: Schick, Karin (2006), s. 26.

přezdívka „Jimmy“. S Martou byli na tanečním parketu skvělým párem, a dokonce uvažovali o tom, že se přihlásí do taneční soutěže, aby vylepšili svoji finanční situaci.⁹

Klíčovým obrazem z tohoto období, vyjadřujícím „filosofii“ nové Dixovy malby, k níž směřoval, je plátno *At žije krása* (bar. VI.). Zachycuje noční podnik s tanečním parketem a moderní americkou hudbou, soudě podle černošského bubeníka a vyobrazení indiána na bubnu, tedy prostředí Dixovi důvěrně známé. Dámy mají krásné róby a muži elegantní obleky, hudba hraje a na parketu se tančí, zábava je v plném proudu. Scéna vypadá na první pohled velmi realisticky, avšak při pozornějším pohledu zjistíme, že jednotlivé postavy připomínají spíše figuríny než skutečné lidské bytosti, což je neklamným znakem jejich odcizení. Sám sebe Dix zobrazuje mnohem realističtěji, stojícího v popředí probíhajících radovánek. Jeho výraz je vážný, pohled pronikavý a tvář bledá. Nepřišel se do podniku bavit, jeho přítomnost zde má jiný, mnohem vážnější účel. Je nezaujatý umělec a chce podat objektivní zprávu o tom, co kolem sebe vidí.

Plátno odkrývá další z vnitřních Dixových svárů, jež se však později ukázaly umělecky inspirativní.

Na jedné straně byl jako temperamentní mladý muž fascinovaný nejrůznějšími dobovými zábavami a neřestmi, jichž se vášnivě účastnil, na straně druhé si od nich jako umělec udržoval odstup a zobrazoval je s nádechem pohrdání a znechucení. Na rozdíl od expresionistů nekladl důraz na exaltovanost a subjektivní prožitky (byť mu při jeho živosti jistě nescházely), ale především na *fakta*, na holou skutečnost, kterou je třeba přesně a nezkresleně zaznamenat. Jak později prohlásil: „Expresionisté vytvářeli mnoho umění. My jsme chtěli vidět věci v jejich nahotě a čistotě, téměř bez umění.“¹⁰ Proto se na plátně stylizuje do pozice chladného a nezúčastněného reportéra, o čemž svědčí i telefonní sluchátko v jeho ruce, jež nahrazuje malířský štětec a paletu.

Otto Holbein z Drážďan

Na podzim roku 1922 je Dix zpět v Düsseldorfu, kde pokračuje ve studiu jako „mistrovský žák“ na zdejší akademii výtvarných umění. Jeho vůle se neustále zdokonalovat v technice malby i grafiky je zcela v protikladu k modernistickému důrazu na spontánnost a odmítání klasických výtvarných postupů a kánonů.

Stýká se s umělci z avantgardní skupiny Mladé Porýní a postupně formuje svůj nový osobitý styl. V únoru 1923 mají s Martou svatbu a v červnu téhož roku se jim narodí dcera Nelly. Dixovo umělecké renomé roste a souběžně s ním se zlepšuje i finanční situace. Nepochybně prožívá plodné a radostné období, což poněkud otupí i brutalitu jeho díla, i když pouze částečně a jeho tvorba nadále nepravidelně osciluje mezi póly krásy a ošklivosti.

Dix je po právu pokládán za jednoho z nejvýraznějších představitelů nové věčnosti (*Neue Sachlichkeit*), německé malby dvacátých let vymezující se vůči předválečnému expresionismu, dokonce si činil nárok na to, že tento styl objevil. Nikoli samotný pojem, který poprvé použil v roce 1923 ředitel mannheimské Městské umělecké síně Friedrich Hartlaub na stránkách oběžníku k připravované výstavě, ale nový způsob malby, realistický a věcný. A přestože se zdají Dixovy nároky na „objevitelství“ přehnané, byl natolik klíčovým představitelem nové malby, že Hartlaubův návrh v roce 1923 na výstavu zapadl, když jako jeden z hlavních přizvaných účast odmítl.¹¹ Legendární výstava se uskutečnila až o dva roky později pod názvem *Nová věčnost: Německé umění po expresionismu* a Dix se zde stal jedním z hlavních vystavujících.

Na Dixe měli výrazný vliv staří němečtí mistři rané renesance, jejichž díla obdivoval a pečlivě studoval. Hrdě se k tomuto odkazu hlásil, ačkoli striktně odmítal, že by pouze kopíroval jejich styl a techniku. Jak prohlašoval, ve svém umění se potýkal se soudobými uměleckými výzvami a souběžně se vypořádával s tradicí, precizoval a modernizoval staré formy: „Dnešní generace umělců se v několika posledních letech řídí heslem ‚Objevuj nové formy!‘ Vůbec si nejsem jist, zda je něco takového opravdu možné. Když se podíváte na obrazy starých mistrů a pohroužíte se do nich, vždycky tam najdete něco, co je v souladu s vaší prací. Pro mne znamená novátorství v malbě rozšiřování rejstříku témat a vybrušování forem, které využívali staří mistři.“¹² Sebevědomý obraz *Autoportrét s malířským stojanem* (bar. IX.), na němž Dix gestem své levé ruky na hrudi odkazuje ke slavnému Dürerovu *Autoportrétu v kožichu*, hodně napovídá o jeho přístupu k malbě i uměleckých ambicích.

Plátno *Portrét rodičů II.* z roku 1923 je jedním z nejčastěji reprodukováných obrazů nové věčnosti, její „ikonou“ (bar. VII.). Je malířovou poctou a oslavou stáří, nikoli sociálně kritickým dílem, jak by se mohlo zdát. Zobrazuje Dixova otce Ernsta, slévárenského dělníka, a matku Paulin, jež byla švadlenou.

Obr. 7: Otto Dix: Mützli I, 1922, štětec a tuš, 53,4x38,7 cm, Museum Folkwang, Essen. Repro: Schick, Karin (2006), s. 38.

Obr. 8: Otto Dix: Portrét mé ženy, 1924, akvarel, tempera, uhel, 49,5x36,5 cm, soukromá sbírka. Repro: Schick, Karin (2006), s. 43.

Rodiče sedí vedle sebe na pohovce, ze způsobu držení těla a výrazu ve tvářích cítíme prostou askezi tvrdě pracujících lidí ze „staré školy“, ale i jakousi odevzdanou moudrost. Dix bez sebemenší snahy o zkrášlení zachycuje jejich povislé tváře, výrazné vrásky v obličejí a na krku. Velký důraz klade (podobně jako u jiných svých portrétů) na zobrazení rukou, jež na plátně přitahují naši pozornost. Jsou to ruce velké a těžké, žilnaté a vráscitě, poznamenané (zvláště u otce) velmi tvrdou fyzickou prací, spočívající unaveně na kolenou či pohovce. Dix záměrně maluje otce v proužkované košili s dlouhým rukávem a matku v pruhované sukni, aby jejich zvlněním umocnil celkový dojem „vráscitosti“ a stáří.

Podivný Eros (Mützli znovu)

Jedním z prvních Dixových portrétů v novověcném stylu je podobizna jeho ženy Marty (bar. VIII.), jež vznikla nejspíš krátce po jejich svatbě. Mützli je zde zobrazena v elegantním červeném klobouku a tmavohnědé kožešině, působí vznešeně jako dáma z lepší společnosti. Na pravé ruce má bílou rukavičku, druhá ruka je holá. Bledý obličej a elegantně odhalené rameno vystupují z převážně tmavého pozadí. Obraz svojí propracovaností a atmosférou v ničem nezaostává za nejlepšími díly „salónní malby“, avantgardními umělci tolik zatracované a vysmívané.

Dixovy portréty Marty se odlišují od všeho, co v té době vytvářel, což opět ukazuje na zvláštní rozporuplnost jeho přístupu. Ačkoli proslul perverzním a krutým zobrazováním žen, a dokonce sám sebe zpodobňoval jako vraha z vilnosti či návštěvníka nevěstinců, jeho milenka a později manželka požívala zvláštní ochrany, její sexualita a intimita nebyly vystavovány cizím pohledům. I když má často na portrétech šperky, kožešinu a rukavičky, což bylo u Dixe znakem lepší prostitutky, tato díla nejsou nikdy dvojsmyslná, vždy zachycují elegantní a důstojnou ženu. Nezvykle diskrétně Dix postupoval i v intimnějších pracích na papíře, například na jemné kolorované kresbě Marty v noční košili (obr. 9), opatřené na zadní straně láskyplným věnováním: „Mützli pro útěchu na stará kolena! Duben 1923.“¹³ Bude ji potřebovat.

Dixova zdrženlivost při zobrazování vlastní ženy překvapí zejména poté, když si připomeneme jiná díla, která jí v průběhu jejich vztahu věnoval jako dárky k různým výročím či při příležitosti narození dětí. Akvarel vyzývavé prostitutky ve spodním prádle a velkém klobouku, s růží a kočkou z roku 1923 (bar. III.), morbidní *Poloakt s velkým poprsím*, zobrazující mohutné tělo ženy s mrtvolným obličejem a zapadlýma očima, doplněný láskyplným věnováním: „Pro moji sladkou Mützlein.“ Ještě méně vhodná jako dárek milované ženě se zdá kresba *Scéna II (Vražda)*, na které je zachycena prostitutka ležící na prkenné podlaze s proříznutým hrdlem v kaluži krve. Mezi nohama má smotanou bílou přikrývku, od které se odráží zkravené pohlaví tvořící pomyslný střed obrazu. I tuto „zrůdnost“ Dix opatřil něžným věnováním „Mützli k narozeninám.“¹⁴ Propast mezi touto brutální scénou a půvabným a klidným akvarelem vlastní ženy nemůže být větší (obr. 9 a 10).

Martu podobné dárky zřejmě nepohoršovaly, neboť sdílela manželův smysl pro nadsázku a opovrhovala morálními konvencemi. Je dokonce možné, že si tyto „antiměšťácké“ obrazy vybírala sama, aby demonstrovala svoji nekonvenčnost, či o ně alespoň projevila před Dixem zájem. „Sněsli jsme toho hodně,“ vzpomínala později. „Pověsili jsme si například do bytu obraz *Vražda z vilnosti*, a když přišli přátelé na večeri, mnohé přešla chuť.“¹⁵ Jiným příkladem může být provokativní plátno *Nerovná milenci*, na němž je smyslná plnost mladé nahé prostitutky postavena do ostrého protikladu ke zchátralému tělu starce, jemuž sedí na klíně (bar. V.). Venku nad potemnělým průmyslovým městem zapadá slunce a obloha žhne rudě, oknem proniká do místnosti závan větru a povívá ženinými vlasy i závěsem nad starcovou holou hlavou. Pro Dixe byla tato erotická scéna podobnostvím spojení lásky a smrti, věčného koloběhu života a zániku. Obraz věnoval Martě po narození syna Urse v roce 1927, a ta si ho velmi oblíbila: „Miluji ho, protože je tak dramatický, jak se ten stařec upíná na život, na tu mladou ženu, nechce být starý. Jsou lidé, kteří to považují za pornografii. Já si to nemyslím.“¹⁶

Podobné porozumění jako Marta však vůči Dixovu umění neprojevovaly německé úřady, zavalované

stížnostmi na nemorálnost jeho díla. V roce 1923 zabavily z berlínské výstavy Dixův obraz *Dívka před zrcadlem* (obr. 11) a malíře obvinily z přestoupení zákona o obscénnosti z roku 1871. Působivé plátno, později bohužel zničené nacisty, bylo parodií na tradiční *vanitas* a zabývalo se rozporem mezi skutečností a zdáním, mládím a stářím, zdravím a rozkladem, nevyhnutelností lidského chátrání a zoufalou snahou ho zastavit. Žena upravující se před zrcadlem vypadá zezadu jako přitažlivá štíhlá dívka, oblečená v těsném korzetu s krajkovým lemováním a šněrováním, jenž dole svůdně poodhaluje část jejího pozadí. Veškerá erotická očekávání a napětí však okamžitě zmizí při pohledu zepředu. Zrcadlo nemilosrdně odkrývá zchátralý stav stařeny, nejspíše bývalé prostitutky, s hrozným umrlčím obličejem, ústy bez zubů a povislými prsy. Plátno pobuřovalo nejen tím, že zachycovalo úřady tabuizované téma prostituce, ale i ošklivé a stárnoucí ženské tělo, běžně z umění vylučované.

Soud se konal v březnu 1923 a vzbudil velký zájem veřejnosti a tisku. Žalobce navrhol, aby bylo zakázáno obraz vystavovat a malíř byl odsouzen k pokutě padesáti tisíc marek. Dix se hájil tím, že jeho dílo bylo od počátku zamýšleno jako varování dívek a mladých žen před prostitucí, a tudíž musel zvolit odpudivě realistické zpodobení. Soud posléze rozhodl v jeho prospěch. V létě téhož roku byl zabaven další Dixův obraz, *Salon II* (dnes ztracený), tentokrát z Výstavy německého umění v Darmstadtu, a umělec v říjnu znovu stanul před soudem. Opět se obhajoval nutností zachycovat prostitutky v nevěstincích realistickým a hrubým způsobem a opět byl zproštěn viny, i když až po nátlaku vlivných umělců v tisku. Podobné aféry, doprovázené četnými novinovými zprávami a komentáři, poutaly k Dixovu dílu pozornost a přispěly k jeho pověsti známého buřiče a kontroverzního umělce.

Obr. 9: Otto Dix: Pro Mütz, 1923, akvarel a černý uhel, 38,5x27,5 cm, Otto Dix Stiftung, Vaduz. Repro: Schick, Karin (2006), s. 53.

Obr. 10: Otto Dix: Scéna II (Vražda), 1922, akvarel, 65x50 cm, Otto Dix Stiftung, Vaduz. Repro: Schick, Karin (2006), s. 63.

Obr. 11: Otto Dix: Dívka před zrcadlem, 1921, olej na plátně, rozměry neznámé, zničeno. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 76.

Nelítostný portrétista

V roce 1925 se Dix s rodinou přestěhuje do Berlína, kde se kromě jiného prosadí jako vnímavý a osobitý portrétista. Pouze malá část těchto obrazů přitom vzniká na zakázku, většinou si své „oběti“ vybírá sám. Ve vyhlášených berlínských kavárnách a především mezi umělci a známými nachází neobyčejné „typy“ pro své obrazy, jež se stanou „ikonické“. Bez jeho portrétů novinářky Sylvie von Harden, básníka Theodora Däublera či tanečnice Anity Berberové si dnes neumíme meziválečný Berlín představit, staly se součástí našeho vnímání tehdejší doby a místa. Podobně jako většina Dixových prací jsou nesentimentální a kousavé, karikující a vůči pózujícím kruté. Například židovského obchodníka s uměním Alfreda Flechtheima zpodobuje jako vychytralého lidoopa s nízkým čelem, tučnými rty a vystouplými nadočnicovými oblouky,

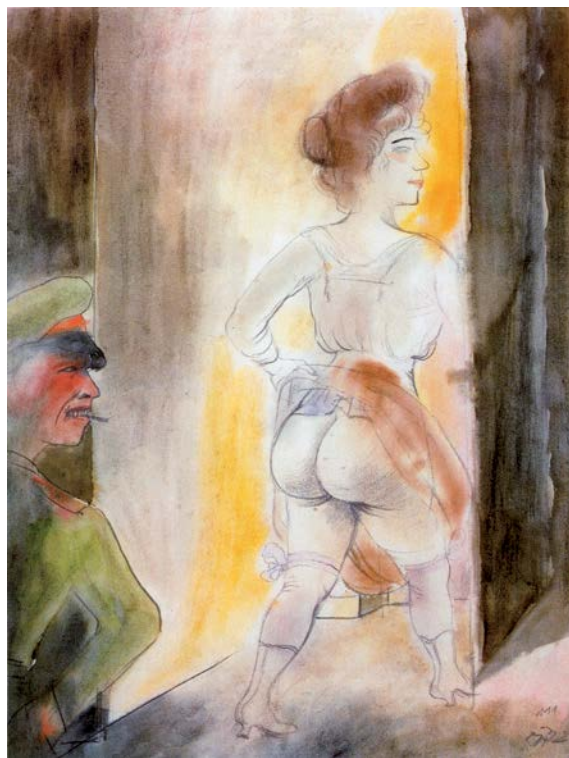
pod nimiž se skrývají malá opičí očka (bar. XIV.). Tato podobizna je natolik odpudivá, že bychom si ji při neznalosti věcí mohli snadno splést s nacistickou anti-semitskou karikaturou.¹⁷

Dix považoval portrét za „nejzajímavější a nejtěžší úkol“, kterého se mohou plnohodnotně zhostit pouze malíři, nikoli fotografové, kteří od poloviny devatenáctého století začali jejich roli aktivně přebírat. Fotografie podle něj postrádá emocionální výraz, je jen technickým zachycením podoby, ničím víc. Pouze vnímavý malíř může vypovědět něco podstatného o zobrazovaném člověku, přiblížit se jeho tajemství. Proto také své obrazy často dokončoval bez přítomnosti portrétovaného, aby se nerozptyloval nepodstatnými detaily a mohl v něm uzrát celkový dojem, který z něj získal: „Obvykle jsem udělal přesnou kresbu s modelem před sebou, potom jsem, stále za jeho přítomnosti, kresbu přenesl na plátno. Pak nastala ta skutečně důležitá část: malování bez modelu. Zkušenost mě naučila, že má-li člověk model před sebou, neustále se dívá na to a na ono, všechno jde hůř a hůř a všechno se víc a víc komplikuje, místo aby to šlo pěkně a prostě. Proto jsem to vzdal a začal jsem obrazy dokončovat bez modelu.“¹⁸

Nejspíš proto jsou Dixovy portréty tak osobité a skvěle vystihují nejen individualitu zpodobovaného člověka, ale i dějinnou epochu, v níž žil. Novinářka a básnířka Sylvia von Harden (obr. 13) později vylíčila, jak ji malíř zastavil v Berlíně na ulici a fascinovaně prohlásil: „Musím vás namalovat! Prostě musím! ... Jste ztělesněním celé epochy!“ Překvapeně odvětila: „Takže vy chcete malovat moje nevýrazné oči a podivné uši, můj dlouhý nos, mé úzké rty; chcete malovat mé velké ruce, krátké nohy, má velká chodidla – věci, které mohou lidi pouze vyděsit a nikoho nepotěší?“ „Ano,“ odvětil Dix, „vystihla jste se skvěle, a to vše přispěje k portrétu vykreslujícímu dobu nikoli prostřednictvím vnější krásy ženy, ale spíše jejím psychickým ustrojením.“¹⁹

Sylvia von Harden pro Dixe ztělesňovala prototyp „nové ženy“, „neue Frau“, která se v Německu objevila ve dvacátých letech a symbolizovala významné společenské změny (bar. XI.). Tato „nová žena“, oprostěná od tradičních konvencí a závazků, připo-

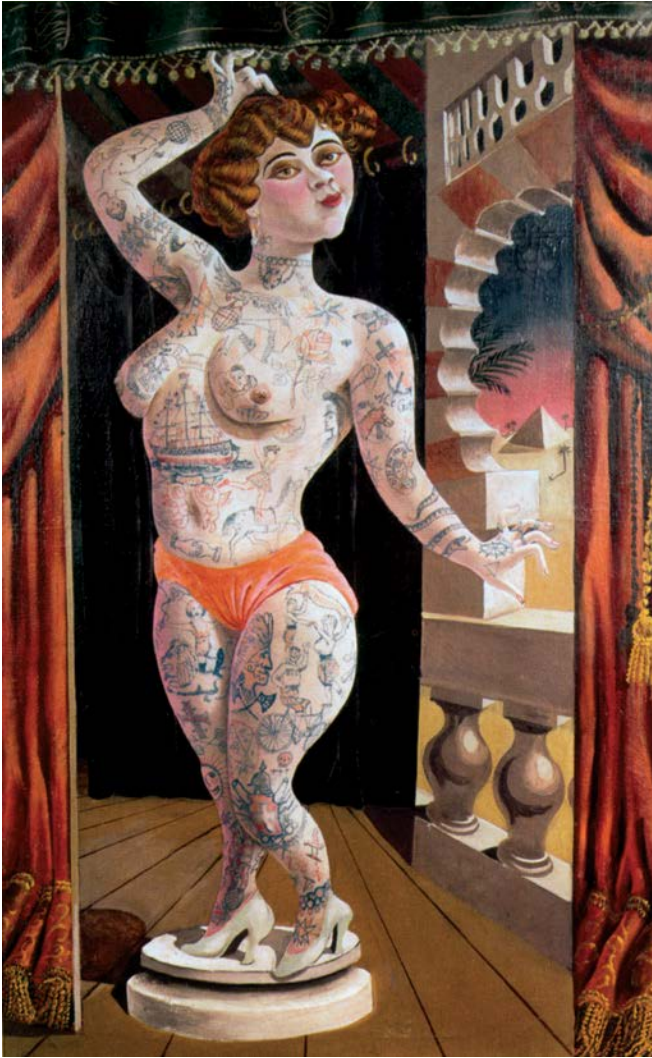
I. Otto Dix: Já v Bruselu, 1922, tužka a akvarel,
olej na papíře, 49x37 cm, pozůstalost Otto Dixe.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 96.

II. Otto Dix: Vzpomínka na zrcadlový pokoj v Bruselu, 1920,
olej na plátně, 124x80,4 cm, Poppe Collection, Hamburg.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 67.

III. Otto Dix: Dívka s růží, 1923,
akvarel a tužka, 61x48,2 cm,
soukromá sbírka. Repro: Schick,
Karin (2006), s. 57.

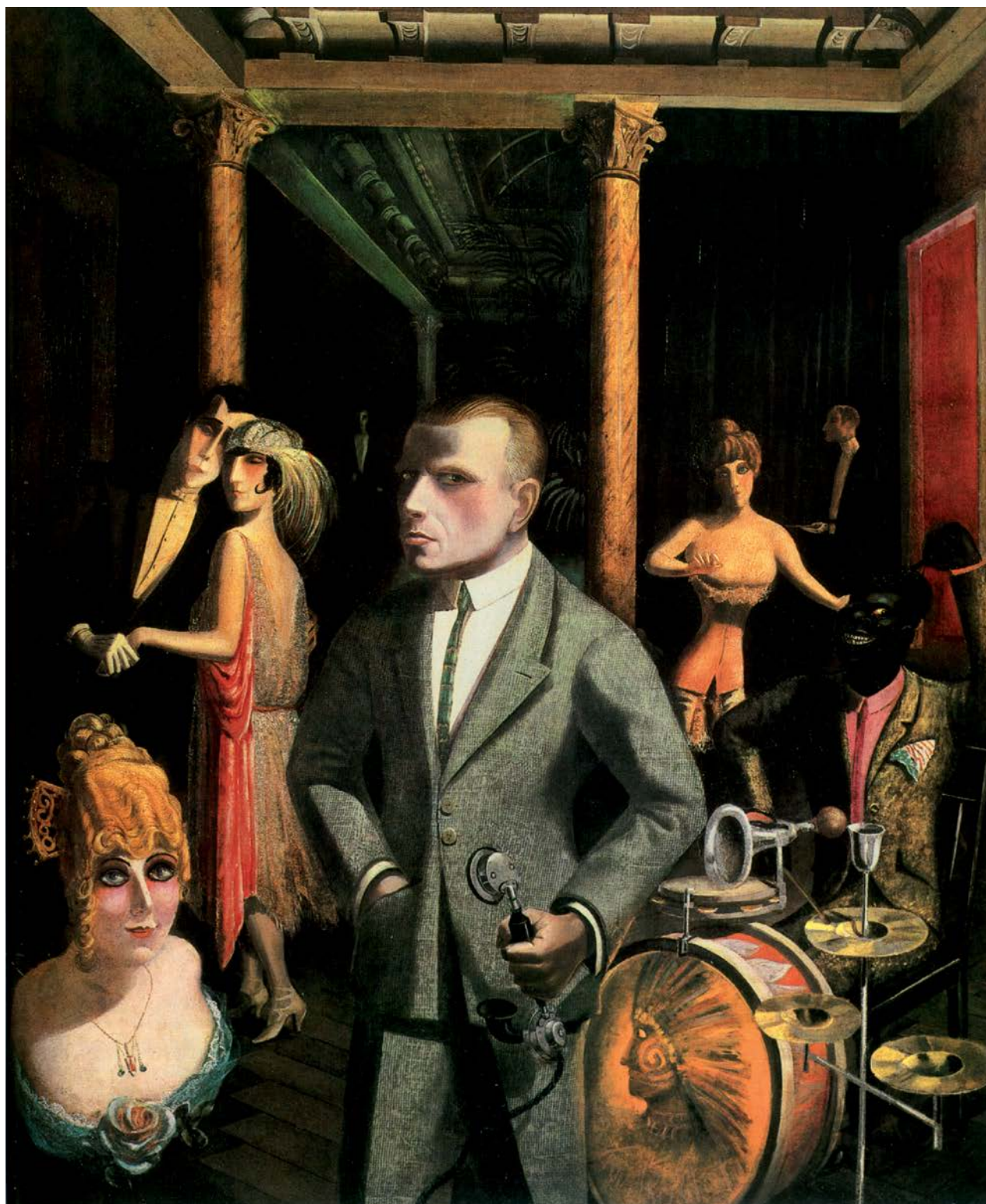

IV. Otto Dix: Zulejka, 1920, olej na plátně, 162x100 cm, soukromá sbírka, Itálie. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 59.

V. Otto Dix: Nerovní milenci, 1925, kombinovaná technika na dřevě, 180x100 cm, Galerie města Stuttgart. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 125.

VI. Otto Dix: Ať žije krása, 1922, olej na plátně, 140x122 cm, Von der Heydt-Museum, Wuppertal. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 81.

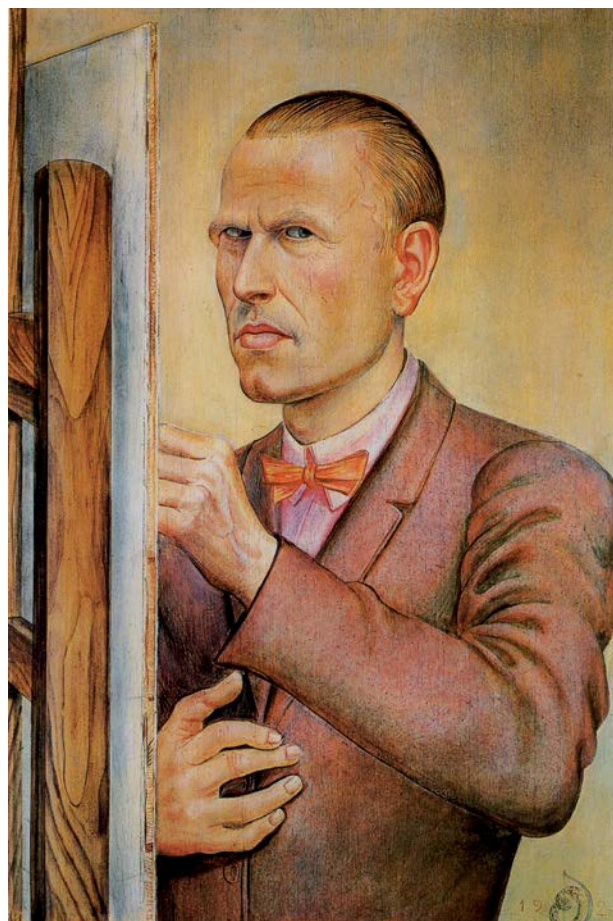

VII. Otto Dix: Portrét rodičů II, 1924, olej na plátně, 118x130,5 cm, Niedersächsische Landesgalerie, Hanover.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 85.

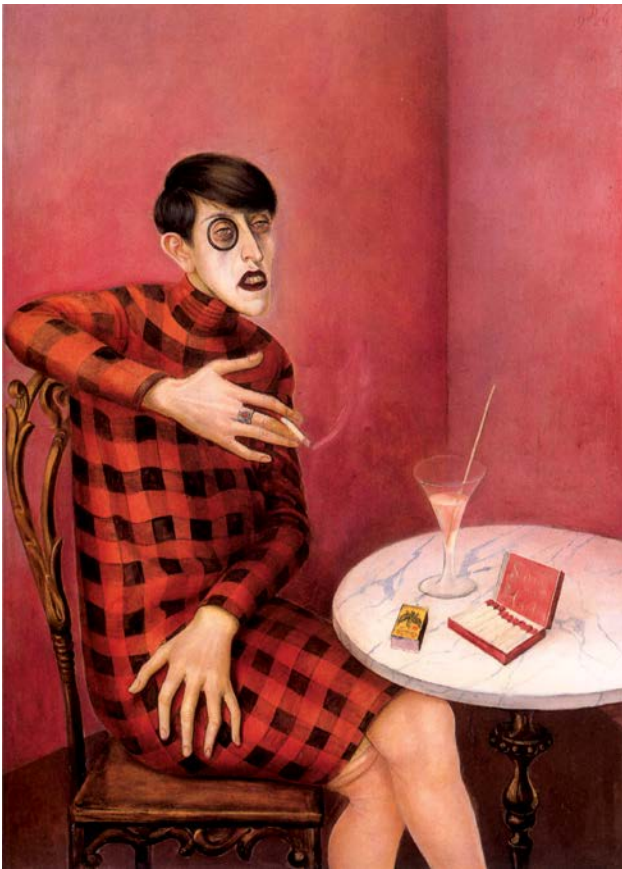
VIII. Otto Dix: Portrét paní Marty Dixové, 1923, olej na plátně, 69x60,5 cm, Kunstmuseum Stuttgart.
Repro: Schick, Karin (2006), s. 45.

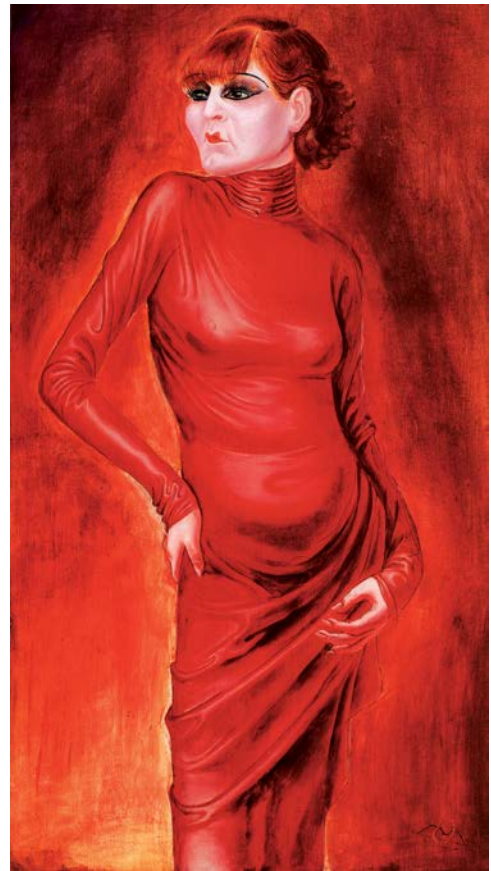
IX. Otto Dix: Autoportrét s malířským stojanem, 1926, kombinovaná technika na lepence, 80x55 cm, Leopold-Hoesch-Museum, Düren.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 135.

X. Otto Dix: Novorozenec v rukou, 1927, kombinovaná technika na překližce, 50x43,5 cm, Galerie der Stadt Stuttgart.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 142.

XI. Otto Dix: Sylvia von Harden, 1926, kombinovaná technika na dřevě, 120x88 cm, Centre Georges Pompidou, Paříž.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 145.

XII. Otto Dix: Tanečnice Anita Berberová, 1925, tempera a olej na překližce, 120x65 cm, Galerie der Stadt Stuttgart.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 131.

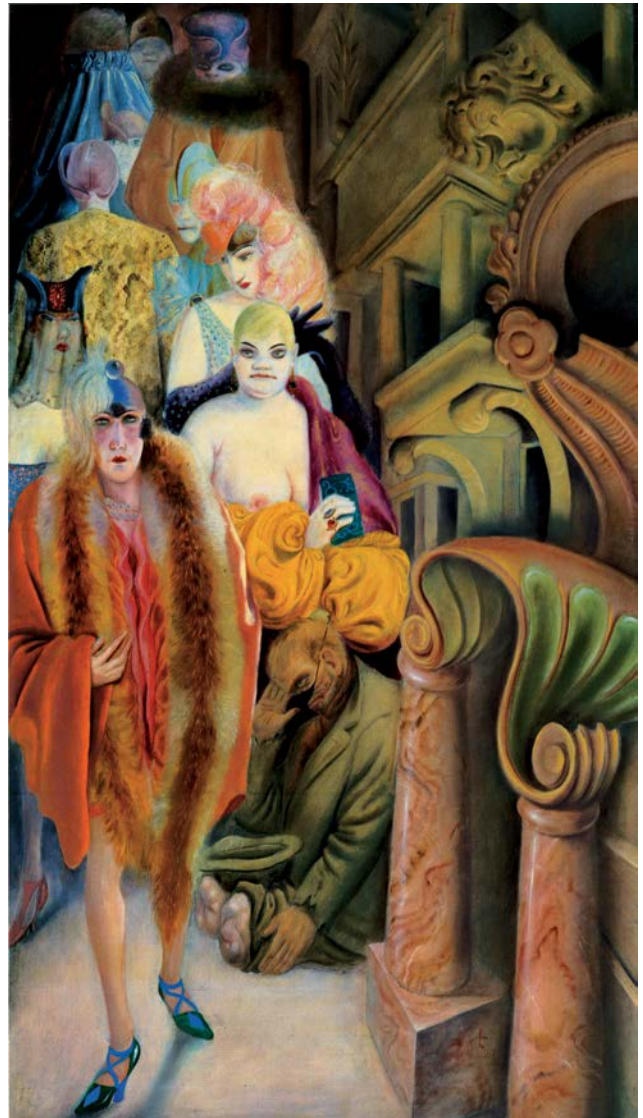
XIII. Otto Dix:
Žena ležící na leopardí kožešině,
kombinovaná technika na dřevě,
68x98 cm, Herbert F. Johnson Museum
of Art, Cornell University.
Repro: Karcher, Eva (2010), s. 144.

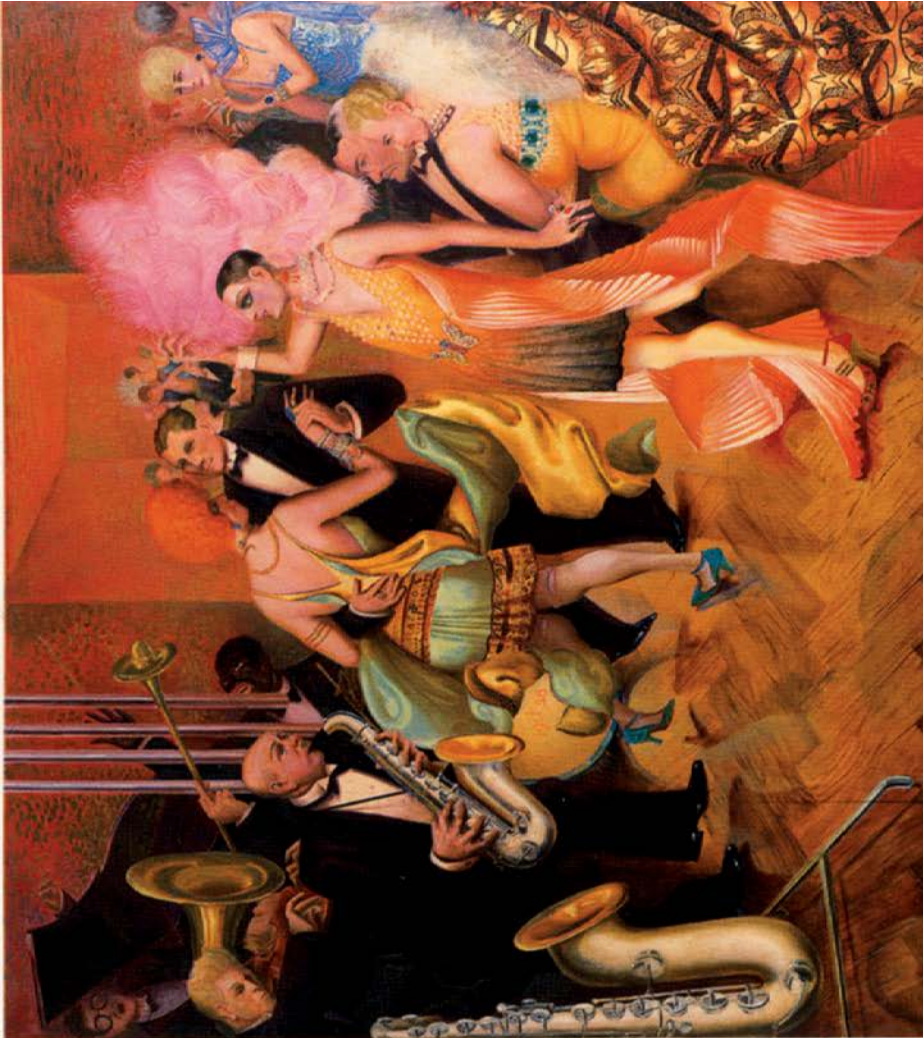
XIV. Otto Dix: Alfred Flechtheim, 1926, kombinovaná technika na dřevě, 120x80 cm, Nationalgalerie SMPK, Berlín. Karcher, Eva (2010), s. 140.

XV. Otto Dix: Portrét paní Marty Dixové I, 1928, olej a tempera na překližce, 60x59,5 cm, Galerie der Stadt Stuttgart. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 160.

XVI. Otto Dix: Velkoměsto (triptych), 1927–1928, kombinovaná technika na dřevě, pravý panel, Galerie der Stadt Stuttgart. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 152.

XVII. Otto Dix: Velkoměsto (triptych), 1927–1928, kombinovaná technika na dřevě, centrální a levý panel, celkový rozměr triptychu 181 x 404 cm, Galerie der Stadt Stuttgart. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 155, 157.

míná chováním a vystupováním muže, kouří a pije na veřejnosti, nezajímá ji rodinný život. Příliš nehledí na svůj zevnějšek, nesnaží se vypadat krásně a žensky. Má krátce střižené vlasy, nevýrazné rovné šaty zakrývající přirozené ženské křivky a ošklivé vytahané punčochy. Dix klade zvláštní důraz na novinářčiny ruce, jež jsou neúměrně velké a nevypadají jako ruce ženy, ale spíše muže. Na pravém oku má nasazený monokl, což je u ženy rovněž nezvyklé. Monokl naznačuje, že se soustředí výhradně na práci a nemá čas na prozaičtější věci. Proto je také sama u stolku pro jednoho, nechce si do života pustit nikoho dalšího. Všechny tyto mužské rysy výrazně kontrastují s židli, na které sedí, jež je velmi zdobná a krásná, připomíná staré časy, které rychle mizejí.²⁰

Dix při tvorbě portrétu většinou kladl důraz i na jeho převládající barevnost, jež pro něj byla prostředkem vyjádření individuality. „Každý člověk má svoji zcela zvláštní barvu, která ovlivňuje celý obraz,“ tvrdil. Na podobizně Sylvie von Harden převládají

tóny červené; v jejich odstínech jsou nejen básnířčiny kostkované šaty, ale také holé zdi kavárny, podlaha, a dokonce i elegantní krabička s cigaretami na mramorovém stolku. Vše umocňují ženiny tmavě rudé rty, mezi nimiž prosvítají nehezské zuby. Znáмым příkladem malířovy obratné práce s barvou je obraz *Tanečnice Anita Berberová*, malovaný olejem a temperou na překližce (bar. XII.). Jde o další z Dixových význačných portrétů z prostředí berlínské bohémy, i když v podstatě vznikl ještě v Düsseldorfu, krátce před jeho odjezdem do Berlína.

Anita Berberová (obr. 12.), jež patřila do okruhu Dixových známých, se narodila roku 1899 v Drážďanech, studovala klasický tanec a herectví a brzy začala sólově vystupovat po berlínských kabaretech a divadlech. Prosadila se i jako herečka, například ve skandálním filmu *Prostituce* režiséra Richarda Oswalda. Její věhlas vzrostl po roce 1919, kdy začala vystupovat jako „exotická“ kabaretní a klubová tanečnice, provokující nejen svou naprostou nahotou, ale i androgynním

Obr. 12: Anita Berberová, 1922.
Zdroj: <http://theredlist.com/wiki-2-24-525-770-810-view-1920s-4-profile-anita-berber.html>

Obr. 13: Sylvia von Harden, foto August Sander, 1931. Zdroj: <http://pariswasawoman.tumblr.com/post/14923976358/sylvia-von-harden-march-28-1894-june-4-1963>

zjevem a veřejně deklarovanou bisexualitou. Spolu se svým partnerem, tanečníkem Sebastianem Drostem, navštívili většinu německých velkých měst, zavítali také do Vídně, Prahy a Budapešti a všude budili pozornost i veřejné pobouření. Později se provdala za tanečníka Henriho Chatin-Hoffmana, s nímž se roku 1927 vydala na turné po Blízkém východě. V průběhu svého krátkého a bouřlivého života se stávala stále více závislá na alkoholu, kokainu a morfinu, později si dokonce začala přivydělávat prostitucí, aby měla na drogy peníze. Marta Dixová vzpomínala, že před vystoupením obvykle vypila láhev koňaku a bulvárnímu tisku poskytovala spoustu senzačních historek o lesbických milostných aférách, o zatčeních a vyhoštěních ze zemí, kde byla nežádoucí. V létě roku 1928 při jednom z vystoupení zkolabovala a musela podstoupit odvykací léčbu. Zemřela o pár měsíců později, v listopadu téhož roku.

Dix maloval Anitu Berberovou v roce 1925, bylo jí tehdy pouhých šestadvacet let, na plátně však vypadá mnohem starší, vyžile a nezdravě. Zachytil ji v sebevědomé póze, boky vychyluje mírně doleva, s pravou rukou opřenou v bok. Její levá paže, těsně obepínající konturu štíhlého těla, se zdá být nepřirozeně dlouhá a ohebná, téměř bez kostí, což umocňuje celkový dojem jakési hadí zkroucenosti celé postavy. Přílehlavé sytě červené večerní šaty s dlouhými rukávy, úzce upnuté až ke krku, zdůrazňují křivky její postavy a prosvítá pod nimi oblost drobných ňader a břicha. Anita obvykle nosila krátký účes a vlasy obarvené na červeno, což Dixe vedlo k výběru převládající barvy pro portrét. Záměrně tanečnici maluje bez jakýchkoli atributů a rozpoznatelného pozadí, soustředí se výlučně na její tělo, jímž se žíví, zobrazené v naprosté izolaci od materiálního světa. Z převládajících odstínů sytě červené barvy, kterou je obraz zahlcen, vystupují pouze ruce a nepřirozeně bílá pohublá tvář. Oči má Anita hluboce zapadlé a ústa stažená, což vypovídá o vnitřním trápení i silné alkoholové a drogové závislosti. Z výrazu její tváře lze za maskou pohrdání a koketerie vyčíst osamělost a beznaděj. A možná i tušení smrti, která je už nedaleko.²¹

Dix často maluje berlínskou ženu lehčích mravů s onou příznačnou směsicí fascinace a sexuálního po-

kušení, ale současně i zhnusení z její živočišnosti a nespoutané zvířecosti. Na obraze *Žena ležící na leopardí kožešině* (bar. XIII.) zobrazuje typickou sexuální předátorku, z jejíhož dobře stavěného těla vyzařuje síla a energie. Žena má šelmovité a nazelenalé oči, široce roztažené chřípí a rudě namalované rty. Pravou ruku má položenou před sebou na kožešině, prsty mírně roztažené, jako když si tygr protahuje tlapu s drápy. Druhou rukou, jak se zpočátku zdá, si podepírá bradu, ale při pozornějším pohledu zjistíme, že spíše naznačuje gesto – gesto, jak někoho chytit pod krkem. Vzadu za ní ve stínu hladově přechází hrozivá šelma s vyceněnými zuby, nejspíše leopard.

Velkoměsto (prostituce a „filosofie peněz“)

V roce 1927 se Dix s rodinou stěhuje do Drážďan, kde se na Akademii uvolní profesorské místo po Oskaru Kokoschkovi. Ve městě svého mládí prožívá umělecky úspěšné a plodné období, jeho rodina je finančně zajištěna, krátce po příjezdu se jim narodí syn Urs a o rok později druhý syn Jan. Začíná pracovat na rozměrném a ambiciózním triptychu *Velkoměsto*, jednom z nejpozoruhodnějších a nejčastěji reprodukovaných „portrétů“ poválečného Německa a emblematické malbě nové věčnosti (obr. 14).

Velkoměsto je u Dixe (podobně jako u Beckmanna či Grosze) symbolem jakéhosi pozemského „anti-ráje“, jenž se na povrchu blýská pestrými barvami a iluzorním štěstím, ale za jeho fasádou se skrývají prázdnota a odcizení. Jeho triptych můžeme „číst“, viděno v dobových souvislostech, jako vizuální pandán k teoriím německého sociologa Georga Simmela (1858–1918) o kultuře a odcizení moderního města, v němž se symbolem mezilidských vztahů stávají především peníze a prostituce, přičemž mezi oběma existuje „osudová analogie“. Simmel svoji tezi formuluje v první části páté kapitoly spisu *Filosofie peněz* z roku 1900, kde ze všech vztahů mezi městskými lidmi vybírá prostituci jako „nejpregnantnější případ vzájemné degradace k pouhému účelu“, což podle něj „může být nejhlubší a nejsilnější moment, který ji staví do tak úzké historické vazby s peněžním hospodářstvím a s hospodařením s prostředky v tom nejstriktnějším

Obr. 14: Otto Dix: Velkoměsto (triptych), 1927–1928, kombinovaná technika na dřevě, 181x402 cm, Galerie der Stadt Stuttgart. Repro: Karcher, Eva (2010), s. 153.

smyslu²². Dix podobně pojímá na triptychu sexualitu pouze jako jednu z městských komodit, jako obyčejné zboží, které si lze kdykoli zakoupit za účelem rozptýlení či uspokojení fyzických potřeb. Jako bývalý voják byl zvláště citlivý vůči pokrytectví německé vyšší společnosti, zavírající oči před hordami válečných invalidů v ulicích, přehlížející jejich utrpení. Tito lidé byli ochotni udělat cokoli, utápět se v přepychu, kuriózních zábavách a perverzích, aby zapomněli na nedávné válečné hrůzy a z nich plynoucí důsledky.

Dix moderní velkoměsto odpuzovalo, ale souběžně fascinovalo, především jako malíře. Bylo ohniskem zcela nových smyslových vzruchů a protichůdných dojmů, člověk zde byl unášen neustále se měnícím proudem vnějších podnětů a vnitřních dojmů, vystavován nepřetržité záplavě různorodých stimulů. Dix se snaží zachytit tuto atmosféru neustálé změny a kolísání, závatný dojem neurčitosti, v níž se vše vznáší. Dosahuje toho zvláštní technikou, vypůjčenou od starých německých mistrů šestnáctého století, spočívající v transparentnosti barev nanášených v jemných vrstvách. Záměrně volí atypický formát triptychu, užívaný v minulosti výhradně pro náboženské obrazy, a jednotlivé panely maluje na dřevo, malířský podklad opuštěný před mnoha staletími. Jeho malba je preciz-

ní a disciplinovaná, vylučuje jakýkoli náznak náhody či uvolněnosti, pečlivě se soustředí na každý detail zobrazovaného výjevu.²³ Právě napětí mezi tradičním stylem a formátem malby a moderním kontroverzním námětem činí dílo tak působivé, což byl nepochybně jeho záměr.

Střední část triptychu (bar. XVII.) zobrazuje bavící se smetánku v tanečním podniku, luxusnějším než na dřívějším plátně *At žije krása* (bar. VI.), pestrobarevný a neskutečný svět rozkoše, výstřednosti a marnotratnosti, kde luxusně oblečené a bohaté ženy navozují iluzi štěstí. Také tady se tančí americké tance, z dynamicky pojaté kapely „proudí“ energická hudba a malířsky bravurně zvládnuté saxofony se lesknou, v pozadí vidíme nám již známého černošského bubeníka. I zde však je za vším skrytá především snaha zapomenout na krutosti války, jejíž živé připomínky postávají a polehávají „tam venku“.

Na pravém panelu (bar. XVI.) je zobrazen svět luxusní prostituce. Skupinka prodejních žen sestupuje po schodišti honosného paláce, soudě podle bohaté architektonické výzdoby v pravé části. V jejich nalíčených tvářích vidíme odhodlání prodat své tělo potenciálním zákazníkům co nejdražze. Dix symbolizuje sepětí peněz, luxusu a prostituce tím, že „aranžuje“

červenou pelerínu a kožšínovou štólu „dámy“ v popředí do podoby ženských genitálií. Podsaditější žena za ní má velká odhalená nadra „zdvojená“ bohatě našasnými kupovitými rukávníky. V ruce ozdobené prsteny svírá velkou peněženku, symbol úplatnosti. Žádná z dam pestrobarevného průvodu nevěnuje pozornost beznohému mrzákovi u schodiště žebrajícímu do klobouku, jako by pro ně vůbec neexistoval.

Levý panel (bar. XVII.) zachycuje pouliční prostituci, obyčejnou městskou ulici dlážděnou kočičími hlavami a pilíř mostního oblouku z červených cihel, pod nímž padlé ženy provozují své nejstarší řemeslo. Sexualita se zde projevuje v té nejhrubší a nejpokleslejší podobě, provozovaná rychle a pokoutně v temných zákoutích, ale i zde se sex stává „komoditou“ a převládají peněžní vztahy. Obličje prostitutek jsou ošklivé, kruté a vulgární. Podobně jako jejich „luxusní kolegyně“ ani ony nevěnují pozornost nejrůznějším válečným mrzákům, pokud si nemohou dovolit zaplatit za chvíli rozkoše a zapomnění.

I zde cítíme zvláštní rozpolcenost Dixovy malby, onu směsici znechucení a fascinace, jež je pro jeho obrazy charakteristická. Zatímco na levém panelu se zobrazuje jako bezmocný žebrák ležící na kamenné dlažbě, ze středního panelu cítíme jeho okouzlení

světem luxusu a zábavy, důvěrnou znalost atmosféry nočních podniků a světa módy a módních doplňků. Nejenom zobrazené postavy, ale i vzácné látky a nápadné oděvy a šperky měly často skutečnou předlohu, například modrozelené lodičky tanečnice uprostřed a červeno-zlaté luxusní taneční boty ženy s růžovým péřovým vějířem patřily jeho ženě Martě.²⁴

Zrození (Mützli naposledy)

Dix přitahovaly mezní situace člověka, které se snažil jako umělec objektivně zaznamenávat. Fascinovala ho nejen smrt, ale i její protipól – zrození, počátek života. Těhotné ženy byly jeho častým motivem, počínaje „kosmickými“ obrazy *Těhotná žena* či *Měsíční žena* z roku 1920 (viz minulé *Kontexty*) přes „sociální“ portréty těhotných proletářských žen z konce dvacátých a počátku třicátých let (obr. 19) až po pozdní akt vlastní dcery ve vysokém stadiu těhotenství z roku 1966 (obr. 20). Nikdy však nemaloval těhotnou Martu, jako by ji chtěl ušetřit zpodobení zdeformované postavy. O to překvapivější bylo, že ji kreslil při porodu, navíc v době, kdy přítomnost otce na sále nebyla běžná. Dix byl nespíše již u porodu dcery Nelly v roce 1923, jak dosvědčují dochované rychlé

Obr. 15: Otto Dix: Porod III – studie k obrazu Zrození, 1927, tužka na papíře, 45x38 cm, Zeppelin Museum, Friedrichshafen. Repro: Schick, Karin (2006), s. 68.

Obr. 16: Otto Dix: Matka s dítětem, 1924, akvarel a tužka, 37,7x50,7 cm, Museum Ludwig, Kolín nad Rýnem. Repro: Schick, Karin (2006), s. 73.

Obr. 17: Otto Dix: Umělcova rodina, 1927, olej na dřevě, 80x50 cm, Städtelscher Museums-Verein, Frankfurt nad Mohanem. Repro: Schick, Karin (2006), s. 77.

skici, a o čtyři roky později u narození Urse (obr. 15). V té době zamýšlel ztvárnit motiv porodu v oleji na plátně, ale námět se překvapivě „vzpíral“ jeho štětcí. Obraz *Porod*, na kterém začal pracovat v roce 1927, je jedním z mála jeho nedokončených děl. Zatímco pro válku a její hrůzy dokázal najít působivý výraz, na uměleckém zpracování porodu ztroskotat.

Úspěšnější byl Dix při zobrazování novorozenců, jak dokládá řada skic a drobných maleb, z nichž jsou mnohé velmi procítěné a dojemné, například akvarel dítěte přisátého k matčinu prsu či spokojeně odpočívajícího po kojení na jejím těle (obr. 16). Výjimkou mezi těmito láskyplnými díly, zachycujícími harmonickou jednotu matky a dítěte, jsou dvě menší malby na dřevě z roku 1927, na nichž je dítě záměrně zcela izolováno od svého okolí, ponecháno své osamocnosti. *Novorozenec s pupeční šňůrou* leží nahý bezmoc-

ně na bílé podušce před tmavým pozadím a z plných plic křičí. Malý vrásčitý a bezbranný uzlíček vržený do neznámého a chladného světa, drsná připomínka konečné samoty a bezmoci lidské existence. Na druhém z obrazů, nepochybně mnohem zdařilejším, připomínajícím vyzrálou malbu starého mistra, drží novorozence ve vzduchu dvě realisticky propracované ruce, ale člověk, jemuž patří, zmizel kdesi vzadu v temnotě (bar. X.).

Dix byl egoistický umělec, problematický manžel a otec, jenž se na výchově dětí nepodílel, ale nepochybně je miloval. Vytvořil množství procítěných portrétů své rodiny, manželky, dětí a vnuků, jež jsou zcela v protikladu k syrovosti a kousavosti většiny jeho děl z „vnějšího světa“. Určitě si uvědomoval, že není ideálním rodičem, a o to víc do této role v řadě kreseb a obrazů stylizoval Martu. Velký rodinný portrét, namalovaný krátce po narození syna Urse, je sebekritickou výpovědí o tom, jak vnímal svoji rodinu a své zvláštní místo v ní. Na plátně připomínajícím moderní oltářní obraz sedí Marta v červených šatech jako Marie a na klíně má Urse coby malého Ježíše. Zleva jim nabízí Nelly rudý karafiát, tradiční symbol lásky a manželství, ale také utrpení. Harmonie a poklid celé scény jsou narušeny podivně se šklebícím Dixem v pravé části. Malíř působí v rodinné idyle jako cizí a rozvrtný prvek, což souviselo nespíš s tím, že krátce předtím navázal milostný poměr s modelkou Käthe Königovou, jež mu později (v roce 1939) porodila

Obr. 18: Otto Dix: Sedící Mütz, kolem 1933, hnědý uhl na papíře, 50x40,2 cm, Gunzenhauserova nadace, Chemnitz. Repro: Schick, Karin (2006), s. 87.

Obr. 19: Otto Dix:
Těhotná žena (sedící),
1930, kombinovaná
technika na dřevě,
93x72 cm, Galerie
der Stadt Stuttgart.
Repro: Karcher, Eva
(2010), s. 164.

Obr. 20: Otto Dix:
Těhotná žena, 1966,
olej na lepence,
107x75 cm, Städtische
Kunstsammlungen,
Chemnitz. Repro:
Karcher, Eva (2010),
s. 209.

dceru Katharinu. Dix proto až do roku 1943 a poté mezi lety 1947 a 1966 pravidelně odjížděl na čas do Drážďan, kde měl ateliér a svoji alternativní „rodinu“. Pragmatická Marta dvojnásobně život svého muže nejspíše tolerovala a vše nasvědčuje tomu, že malířův vztah vůči legální rodině zůstal srdečný.²⁵

V roce 1928 vytvoří Dix dva poslední portréty Marty v oleji, jež jsou si hodně podobné, liší se pouze barevností. Na obou je vyobrazena s hustým „egyptským“ účesem a hlavou vystrčenou vyzývavě dopředu, rozhořčeně a bojovně. Na obou působí neklidně, ale současně nehybně jako sfinga (bar. XV.). O pět let později, v roce 1933, skicuje Mützli sedící na židli, skloněnou nad drobnou domácí prací (obr. 18). I když má stále náušnice a boty s podpatkem, její dřívější vzpřímené a hrdé držení těla je pryč, působí pasivně a unaveně. Namísto bývalého obdivu pohlíží Dix na svou ženu s odstupem a bez iluzí. Přestože mu stála oddaně po boku až do jeho smrti, už nikdy ji samostatně neportrétoval.²⁶

Lebka a vavřín (epilog)

Nástupem nacistů k moci se uzavírá nejzajímavější a neúspěšnější kapitola Dixovy tvorby. Následují dlouhá léta přizpůsobování a přežívání, kdy se věnuje politicky neškodným tématům, portrétům na zakázku a především krajinomalbě. Přestože ve dvacátých a třicátých letech proslul svými krutými „záznamy“ válečných hrůz, druhá světová válka jako by se ho netýkala, rozhodl se ji vytěsnit z hlavy prací, stejně jako realitu nacistické diktatury. Nazýval to „útekem do krajiny“ či dokonce „vyhnáním do krajiny“: „Za nacismu jsem ve velkém maloval krajiny, nic jiného se nedalo. Takže jsem chodil na přírody, maloval stromy, skupiny stromů – prostě podobné věci. Byl jsem vykázán do krajiny. Zpočátku to pro mě bylo nové. Už jsem toho však viděl tolik, že si těchto motivů nevěším. Opravdu mě moc nezajímají. Zajímají mě lidé, člověk.“²⁷

K lidské postavě se Dix vrací až po válce, v roce 1946. Jsou to však obrazy v mnohém odlišné od těch, které maloval ve dvacátých a na počátku třicátých let a které ho proslavily. Již od roku 1944 u něj dochází k proměně stylu – jeho dříve tak pečlivě a detailně propracované krajiny se stávají uvolněnější a připomínají spíše jeho tvorbu před rokem 1919. Paradoxně se tak vrací k malbě, již ve svých umělecky neúspěšnějších letech „nové věcnosti“ kritizoval a vůči níž se vymezoval. On sám to však vnímá jako osvobození a změnu svého stylu prezentuje jako „nový způsob vidění“: „Moje malba se stala spontánnější, pryč je ona příšerná opatrnost při nanášení jednotlivých vrstev barev. (...) Všechno je nyní HRUBŠÍ, díky Bohu. Posledních dvacet let jsem strávil malováním převážně špičkou štětce, nyní se vracím do bodu, kdy jsem dělal své první válečné obrazy, je to jako kdybych se uvolnil z pout. (...) Hodil jsem přes palubu ideální proporce zlatého řezu a všechnu tu renesanční veteš a začal malovat svobodně.“²⁸

Jinými slovy, Dix po válce odvrhl vše, co dříve dělalo jeho malbu zajímavou a originální, co ji odlišovalo

od jiných umělců, a dobrovolně se přiřadil k uniformnímu a nudnému proudu poválečného figurálního expresionismu. Rozsah této změny si uvědomíme, když porovnáme například jeho obraz těhotné proletářské ženy z roku 1930, namalovaný starým „novověcným“ stylem na dřevěné desce (obr. 19), s rychlou a expresivní malbou olejem na dřevotříse z roku 1966 (obr. 20). Přestože mu jako umělci nelze upřít zručnost a kreativitu, vůli i obrovskou pracovitost, jeho nová díla z padesátých a šedesátých let zdaleka nedosahují síly jeho předválečné tvorby.

Po válce Dix nadále žije a tvoří ve stylovém domě v Hemmenhofenu u Bodamského jezera, který si nechali postavit během války z peněz, které zdědila Marta. Má však také ateliér v Drážďanech, kde pravidelně navštěvuje svoji druhou „rodinu“. Pravidelně přejíždí mezi východním a západním Německem a podniká časté cesty do zahraničí, většinou spojené s výstavami. Je typickým „německo-německým umělcem“ cestujícím skrz železnou oponu mezi dvěma odlišnými světy; nejen mezi dvěma znepřátelenými politickými tábory, ale také mezi protichůdnými uměleckými frontami,

Obr. 21: Otto Dix: Autoportrét po mrtvici, 1968, litografie, 65x51 cm. Repro: Löffler, Fritz (1982), s. 128.

Obr. 22: Otto Dix: Autoportrét jako lebka, 1968, barevná litografie, 52x37,5 cm. Repro: Löffler, Fritz (1982), plate 230.

z nichž mu ani jedna není blízká. Ve Spolkové republice Německo a na demokratickém Západě dominuje abstraktní malba, která mu je bytostně cizí. Německá demokratická republika a celý východní blok tvrdě vynucují socialistický realismus, bezduchou ideologickou malbu ve službách komunistického režimu. Přestože ani jedné ze stran není Dixova poválečná tvorba po chuti, je nezpochybnitelnou veličinou německé kulturní historie, zejména pro svoji šířavou obžalobu první světové války, a jako „legenda“ dostává řadu čestných ocenění v západním i východním Německu. V roce 1956 je jmenován korespondenčním členem Německé akademie umění ve východním Berlíně, roku 1959 obdrží řád za zásluhy Spolkové republiky Německo. V roce 1966, při příležitosti sedmdesátých pátých narozenin, získá řadu významných poct, mimo jiné i čestné občanství svého rodného města Gery. Ocenění převezme v době svého pravidelného pobytu v Drážďanech; je to jeho poslední cesta na východ, do německého komunistického tábora.

V listopadu 1967 postihne Dixe záchvat mrtvice, po němž částečně ochrne na levou ruku. Přesto se snaží pokračovat v práci, i když tuší, že smrt je nablízku. „Už nevěřím na velkou práci... jsem unavený a zarmoucený.“ „Nehraji si na něj (zlostného starého muže), jsem jím. – Staří je na hovno,“ píše v dopisech přátelům.²⁹ V sérii drobných prací se snaží dokumentovat své fyzické chřadnutí, jak vidíme například na působivé litografii *Autoportrét po mrtvici* (obr. 21). Na mnohem známější grafice z téhož období přetváří vlastní hlavu do podoby děsivé umrlčí lebky s temnými očními důlky a vyceněnými zuby (obr. 22). Lebku zdobí výrazný zelený vavřínový věnec. Nebo je to spíše trnová koruna? Symbol vítězství, nebo utrpení? Na přelomu let 1968 a 1969 maluje Dix svůj poslední autoportrét v oleji, dojemný obraz starce láskyplně svírajícího v náručí malou vnučku Marcelle (obr. 23), nejspíše to jediné, k čemu se na tomto světě ještě upíná. V červenci roku 1969 přichází další záchvat mrtvice. Umírá v nemocnici v Singen o několik dní později, pohřben je na hřbitově v Hemmenhofenu.

Obr. 23: Otto Dix: Autoportrét s Marcelle, 1969, olej na překližce, 86,5x68 cm. Repro: Löffler, Fritz (1982), plate 231.

Poznámky:

- ¹ Nietzsche, Friedrich: *Radostná věda*, Aurora, Praha 2001.
- ² K Beckmannovi a Groszovi viz moje knihy *Jiná modernita. Braque, Beckmann, Kokoschka, Balthus, Barrister & Principal*, Brno 2013, a *Rudý kohout Picasso. Ideologie a utopie v umění 20. století*, Barrister & Principal, Brno 2015.
- ³ Například třetí dějství skandální hry *Pandorina skříňka* německého dramatika Franka Wedekinda z roku 1904, o které se tehdy hodně mluvilo. Podle vzpomínek Marty Dixové byla počátkem dvacátých let uváděna v německých divadlech. V roce 1929 podle ní vznikl stejnojmenný němý film.
- ⁴ Rozhovor s Marií Wetzelovou, 1965, cit. dle Löffler, Fritz (1982), s. 33.
- ⁵ Cit. dle Karcher, Eva (1987), s. 39.
- ⁶ Karcher, Eva (1987), s. 38.
- ⁷ Schick, Karin (2006), s. 112.
- ⁸ Marta Dix v dokumentárním filmu *Weil ich weiss, so ist das gewesen und nicht anders: der Maler Otto Dix*, Erica Reese, München 1984, cit. dle Schick, Karin (2006), s. 111.
- ⁹ Schick, Karin (2006), s. 111.

- ¹⁰ Cit. dle Michalski, Sergiusz (2003), s. 61.
- ¹¹ Schwarz, Birgit: „Člověk, jehož dojmy jsou nejlépe patrné vizuálně, a dadaista Otto Dix“, in Blübaum, Dirk (2006), s. 109.
- ¹² Rozhovor pro *Berliner Nachtausgabe*, 12. 3. 1927. Viz Karcher, Eva (1987), s. 16.
- ¹³ Schick, Karin (2006), s. 114.
- ¹⁴ Tamtéž, s. 115.
- ¹⁵ Tamtéž, s. 111.
- ¹⁶ Tamtéž, s. 115.
- ¹⁷ Buruma, Ian: „Tváře výmarské republiky“, *Proglas* 5, 2007, s. 14.
- ¹⁸ Rozhovor s Marií Wetzell, cit. dle Karcher, Eva (1987), s. 54.
- ¹⁹ Sylvia von Harden: „Erinnerungen an Otto Dix“, 1959, viz <http://pariswasawoman.tumblr.com/post/14923976358/sylvia-von-harden-march-28-1894-june-4-1963>.
- ²⁰ Více o portrétu Sylvie von Harden viz např. <https://utopiadystopia-wwi.wordpress.com/new-objectivity/otto-dix/portrait-of-the-journalist-sylvia-von-harden/>.
- ²¹ K obrazu *Tanečnice Anita Berberová* více viz Karcher, Eva (1987), s. 51–55.
- ²² Simmel, Georg: *Filosofie peněz*, Academia, Praha 2011, I/V, e-book.
- ²³ K triptychu *Velkoměsto* více viz Karcher, Eva (1987), s. 56–62.
- ²⁴ Viz Schick, Karin (2006), s. 111. Spekulovalo se i o tom, že tančící žena je Marta.
- ²⁵ Schick, Karin (2006), s. 116–117.
- ²⁶ Tamtéž, s. 117.

²⁷ Karcher, Eva (1987), s. 74.

²⁸ Tamtéž, s. 75.

²⁹ Blübaum, Dora: „Nehraji si na něj (zlostného starého muže), jsem jím“, in Blübaum, Dirk a kol. (2006), s. 133.

Literatura:

- Blübaum, Dirk a kol.: *Auf Papier / Na papíře. Beckmann – Dix – Hub-buch*, německo-české vydání, Galerie výtvarných umění v Chebu, Kunstmuseum Bayreuth, Zeppelin Museum Friedrichshafen, 2006.
- Karcher, Eva: *Otto Dix*, Bonfini Press, Naefels, Switzerland 1987.
- Karcher, Eva: *Otto Dix. 1891–1969*, Taschen, Köln 2010.
- Löffler, Fritz: *Otto Dix*, Holmes & Meier Publishers, New York – London 1982.
- Michalski, Sergiusz: *New Objectivity. Painting, Graphic Art and Photography in Weimar Germany 1919–1933*, Taschen, Köln 2003.
- Schick, Karin: *Otto Dix. Hommage à Martha*, Hatje Cantz, Ostfildern 2006.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

JINA MODERNITA .CZ

O moderně jinak. Knihy, články a rozhovory
o moderním výtvarném umění, architektuře,
designu, kultuře, estetice a stylu.

Alain Besançon, Jean Clair, Martin Horáček,
Jan Michl, František Mikš, Roger Scruton,
výběr z časopisu *Kontexty*

Nový webový portál
nakladatelství Barrister & Principal

www.jinamodernita.cz

ARCHITEKTURA
ESTETIKA
UMĚNÍ

KULTURA
DESIGN
STYL

Naše demokracie se bez kulturní politiky neobejde

TOMÁŠ DROBNÝ

V *Kontextech* č. 4/2015 zareagovali Ladislav Jakl, Václav Klaus a Jiří Weigl *Polemikou o kulturní politice* na dvě statě zveřejněné v č. 2/2015. Kritizované články vznikly jako odezva na snahu redakce časopisu *Kontexty* iniciovat diskusi na téma, které považuje za dlouhodobě neprávem marginalizované. Obsah a podoba polemiky ze strany představitelů Institutu Václava Klause však přinejmenším u mne, jakožto autora jednoho z uvedených článků, vyvolávají značné rozpaky. Očekával jsem, že česká kulturní politika je natolik atraktivním a potřebným tématem současné diskuse, že jej čtenáři časopisu *Kontexty* přijmou jako výzvu k dialogu, nikoli k tak ostrému odsudku. Přestože výše uvedení pánové píší, že s mnohým souhlasí, převážnou část jejich textu zaujímají nesouhlasné rozbor jednotlivostí, zpravidla částí vět. Připadá mi marné reagovat na celou řadu kritických sentencí k citacím, jež vytržené z kontextu, jak jednotlivých myšlenek, tak smyslu celého článku, posloužily k nalezení významů jiných, zcela nesouvislých, které jsou vyvraceny. Nepochybně jde vždy k tíži autora, pokud jeho sdělení není natolik jednoznačné, aby nemohlo být interpretováno mimo smysl tématu, o kterém pojednává. Nepovažuji však za účelné, abych parafrázoval celý vlastní text za účelem pokusu nového a lepšího vyjádření jeho obsahu anebo abych prakticky každou jednotlivou polemiku vysvětloval „metodou uvádění na pravou míru“.

Je velká škoda, že se autoři polemiky nevyjádřili alespoň k základním otázkám vztahu člověka a kultury, které tvoří předpolí diskuse. Proč nehledají příčinu potřeby lidí tvořit kulturní produkty a vynakládat na jejich získání svoje prostředky, ačkoliv je nepotřebují k zajištění svých fyzických potřeb a zpravidla ani

k biologickému předávání života? Proč nezkoumají, jak se tento vztah lidí ke kultuře odráží v chápání vztahu kultury a politiky, definování kulturní politiky? Pokud by tak učinili, usnadnili by nalezení společného diskusního pole, vymezení pevného rámce, pomocí kterého by bylo možné dané téma zkoumat a porozumět významu pojmů. Logika takového přístupu by vedla ke standardnímu definování cílů, tak jako v každé jiné racionální činnosti člověka. Autoři polemiky by měli otevřeně odpovědět na otázku, zda se vlastně vůbec chtějí podílet na naplnění účelu takové diskuse. Předmětná polemika je navíc bohužel natolik vnitřně rozporuplná a myšlenkově jako celek značně nekonzistentní, že je velmi obtížné diskutovat s ní jako s celkem.

Kulturní politika, ať se nám to líbí nebo ne, je tématem normální diskuse ve svobodné a demokratické společnosti. A nezmizí, ani když před tímto faktem zavřeme oči. Stát (a všechny úrovně samospráv) jednoduše spravuje a financuje část naší kultury. Přestože vztah kultury a politiky a také jednotlivce a kultury je odlišný od jiných agend politiky, nemůže to být důvodem k odpírání racionálního a koncepčního přístupu k řízení této oblasti veřejné správy. Další oblasti působnosti státu, jako např. zahraniční, bezpečnostní, sociální, zemědělskou či vzdělávací politiku, přece nikdo nezpochybňuje! Proto též nikdo neodmítá zcela nezbytné nástroje a projevy provádění takové politiky, jakými jsou koncepce, strategie, politické či volební programy, a nezpochybňuje jejich obsah a smysl. Právě tuto myšlenku jsem se snažil zachytit ve svých dvou příspěvcích, které jsem v posledních letech k tématu v *Kontextech* uveřejnil. Otázkou pro mne zůstává,

proč to také tak v případě kultury nechápe část české veřejnosti a zřejmě ani autoři polemiky.

Ještě větší otazník visí nad obvyklou výtkou, že se o kulturní politiku starají ti, kterým na ní záleží, lidé, kteří se nějakým způsobem profesně nebo jinak aktivně podílejí na kulturním životě (tzv. kulturní fronta). Je to stejně absurdní, jako se podívat nad tím, že k zemědělské politice se vyjadřují zemědělci, ke zdravotnictví lékaři, sestry a pacienti, k sociální politice hendikepovaní, ke školské politice studenti, rodiče a učitelé. Je zcela nesmyslné každou takovou skupinu se zdviženým ukazováčkem podezřívat, že jí jde pouze o její partikulární zájmy a obhájčům kulturní politiky o peníze. Přitom jsou to právě autoři polemiky, kteří léta systematicky prosazují názor, že každý, každá skupina ve společnosti hájí své zájmy a že je to legitimní, že v politice se odehrává střet dílčích zájmů a že politika prakticky vždy souvisí s penězi a rozhodování o veřejných rozpočtech patří k nejvýznamnějším projevům politiky. K dovršení grotesknosti české veřejné diskuse souběžně s uvedenými výtkami velmi často zaznívá argument, že právě diskutující o kulturní politice se chovají, jako by nešlo o veřejné peníze, a kladou si nezodpovědné a neoprávněné nároky na tyto zdroje. Obě tyto polohy zaznívají i od trojice autorů v jejich polemice. Považuji jejich polemiku za tak zásadní nepochopení a zkreslení mého textu, že mi zbývá jen otázka, proč tomu tak je, jak je takové nedorozumění vůbec možné, když hovoříme stejným jazykem a žijeme ve stejné zemi.

Za zcela absurdní a za hranou logiky považuji nařčení z elitářství někoho, kdo předkládá své názory, jaká má či nemá být politika v té či oné oblasti. Elitář prý vnucuje druhým svůj názor na to, jací mají být. Pomínu fakt, že i toto je názor, a kladu si otázku, proč jeho zastáncům dosud nikdo nesdělil, že pokud jej zastávají a hlásají, „vnucují“ jej druhým a ovlivňují tím i jejich život. Kdo však je k předkládání otázek a nastolování témat na veřejnosti ten jediný správný a oprávněný, kdo má v demokracii privilegium být ne-elitářem? Další otázkou pak je, zda správným předpokladem pro vedení dialogu o nějakém tématu politiky má být věcná neznalost a nezainteresovanost, či jak si podle uvedených myšlenkových pochodů

mám představit objektivního, nezaujatého diskutujícího a ideálního voliče.

Tento úhel pohledu totiž stojí za tvrzením, že dle mého názoru prý většina lidí neumí ohodnotit vysoké umění. S formulací lze polemizovat, ale jádro myšlenky je vystiženo správně. Zkusme třeba na místo vysoké kultury dosadit státní podporu vědy, např. primárního výzkumu, či rozhodování o akvizicích vojenské techniky nebo o energetice, třeba jaderné. Rozumí těmto oblastem většina? Autor těchto řádků k těm, kteří rozumí všemu, nepatří. Co je na tom vůbec pobuřujícího, že většina něčemu nerozumí, něco neumí nebo nezná? Ve skutečnosti je to situace v našem světě a životě zcela normální a přirozená. Stanovují odborné standardy politici, nebo je do právních předpisů, které schvalují, od odborníků přejímají? Demokracie není rozhodování většiny o všem. Nejenže platí, že se o určitých věcech v demokracii nehlasuje, také se nikde na světě demokraticky nerozhoduje o kvalitě „kulturních produktů“, i když se rozhoduje, které z nich si z důvodů hodných veřejného zájmu zaslouží veřejnou podporu. Proč je v naší zemi 25 let po pádu komunismu tak obtížné porozumět tomu, že právě tudy prochází linie politického rozhodování, a také že definování postavení kultury ve společnosti jasně určuje její místo v pořadí politických priorit a vztah k jiným politikám?

Otázkou též je, zda jsou pisatelé polemiky ochotni připustit, že na politiku je možné pohlížet i prostřednictvím kultury a vztahu politiky ke kultuře v dané zemi. Proč se namísto toho snaží autorům kritizovaných článků podsunout, že vedou spor o celém *poli-stopadovém vývoji*, když texty nejsou akademickou či odbornou analýzou zvažující všechny klady a zápory uvedeného období a ani jeho kulturní politiky? Oba autoři používají reflexivní metodu. Na základě empirické zkušenosti z českého kulturního provozu a vztahu politiky k němu vybírají pouze ty charakteristiky a jevy, které považují za určující a zásadní pro budoucnost kulturní politiky. Snaží se reflektovat nedostatky, jejich příčiny, diskutovat a předkládat řešení.

Tento subjektivní přístup není samoúčelný, protože má pěstovat dialog a podporovat hledání konsensu ve prospěch věci. Rozhodně to není přístup apriorní. Vychází sice z přesvědčení, že naše demokracie je

nezměrně lepší než předchozí totalita, ale považuje demokracii za natolik samozřejmou součást dnešního života, že jen díky ní je možné vést debatu nikoliv o dokonalosti, nýbrž o nedokonalosti nejen nás samých, ale i našeho veřejného a politického života. Je snad možné bez reflexe pochopit sebe sama, vést dialog s druhými a nalézat řešení dnešních palčivých otázek a zděděných problémů?

Reflexe je též možnou metodou, jak dospět k odpovědi na zřejmě nejdůležitější sdělení z polemiky Ladislava Jakla, Václava Klause a Jiřího Weigla, kteří píše, že si nedovedou představit: „... co by měl... dokument o koncepci kulturní politiky obsahovat.“ Jak je možné, že si takto exponované osoby českého politického života zřejmě umějí představit, co má obsahovat koncepce energetické, zahraniční, dopravní, bezpečnostní a každé jiné rezortní politiky (kterých ostatně každá vláda schvaluje nemalé množství), ale zrovna s kulturou je problém? Jak to, že toto jejich sdělení nevyvolává v nich samých velký otazník?

Poslední otázka směřuje k tomu, zda jsme ochotni vnímat odlišnost jazyka kultury a politiky. Na kultuře, resp. umění, je zajímavý právě způsob přístupu ke skutečnosti, k popisu našeho světa. Např. básník ví, že skutečnost nelze uzavřít do popisu našeho jazyka. K jejímu pravdivému vystižení si nevystačí s jednoznačností významu slov, nýbrž používá symbolu, metafory, která navzdory své mnohoznačnosti umožňu-

je výstižně popsat a sdělit jinak nepostižitelné. Jazyk umění usiluje o vyprávění, které je charakteristické svojí závazností k pravdě. Vztah kultury a politiky je podnětný také proto, že jazyk politiky se vyznačuje fikčním narativem, přestože usiluje o to být konkrétní a jednoznačný. Sdělení politiků často nesměřuje k pravdivému popisu skutečnosti, nýbrž k vyjádření politických programů, vizí a souborů idejí, ideologie, jako by se jednalo o svět skutečný. Celé 20. století nebo politika v nedemokratických zemích na východ od nás jsou toho blízkým dokladem.

Je proto třeba bránit demokratickou politiku a specifické podmínky pro její existenci, aby nemohla být nahrazena populismem nebo totalitní ideologií. K tomu je nezbytné správně rozpoznat roli, jaká v životě společnosti náleží kultuře. Je třeba hájit specifickou podobu účasti kultury v politice, nepřipustit to, aby z ní byla vykázána. Jsem přesvědčen, že pokud nechápeme správně vztah kultury a politiky, máme tendenci neporozumět povaze politiky samotné. Naše liberálně demokratické pojetí politiky je totiž produktem naší kultury. Kultura nabízí politice i další užitečná východiska: otevřenost, hledání a dialog. Takovou bych si přál nejen naši kulturní politiku.

Tomáš Drobny se dlouhodobě zabývá ochranou a prezentací kulturního dědictví. Pracuje v Moravském zemském muzeu v Brně.

**Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)**

www.cdk.cz

Naleznete zde informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisů *Kontexty* a *Církevní dějiny* s 25% slevou.

Poštovné a balné neučtujeme!

Průvodci Brnem nacistickým i stalinistickým

Rozhovor s Alexandrem Brummerem a Michalem Konečným

Ten, kdo se zajímá o proměny města Brna ve 20. století, má v posledních letech hodně důvodů k radosti. Po mimořádném počínu, jakým byl vznik Brněnského architektonického manuálu BAM (internetová databáze 2011, tištěná publikace 2012), si milovníci historie mohou dopřát další tematické procházky městem – po průvodci *Brno nacistické* (Host 2013) se nejnověji představilo také *Brno stalinistické* (Host 2015). Autory obou knih jsou mladí historici, absolventi Filozofické fakulty Masarykovy univerzity – ALEXANDR BRUMMER (vystudoval obory historie a ruský jazyk a literatura, pracuje v soukromé sféře) a MICHAL KONEČNÝ (vystudoval obory dějiny umění a historie, působí na Národním památkovém úřadě).

Michale, ty jsi brněnský rodák, nebo tě do Brna přivedlo až studium?

MICHAL: V Brně jsem se sice narodil, ale vrátil jsem se do něj až během studií na střední škole. Do té doby jsem žil v Tišnově.

A Saša?

SAŠA: Já su z Brna.

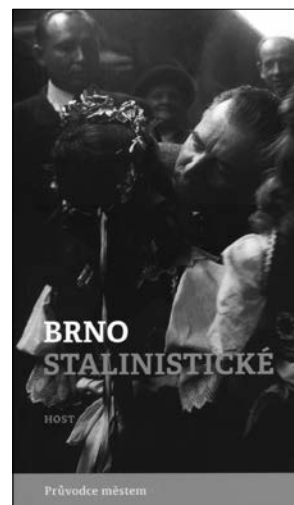
Těbe si, Michale, pamatuji ze studií, ale tehdy ses zabýval staršími dějinami a tvůj hlavní obor byly dějiny umění. Nebo se pletu?

MICHAL: Dokonce jsme se na jeden semestr ocitli v roli vyučující – student. Byl to seminář, který se týkal vztahů Ruska a Itálie v raném novověku. Pokud si dobře vzpomínám, šlo o vůbec první nepovinný seminář, který jsem během studií historie absolvoval. Jakkoli jsem se do budoucna dějinám Ruska ani Itálie dále nevěnoval, na Herbersteinovu misi do Moskvy a její dopady si pamatuji dodnes. Ale dějiny Ruska byly spíš Sašův obor.

SAŠA: Ano. Já jsem také studoval historii, ale v kombinaci s rusistikou. Toho zaměření jsem se držel taky během doktorského studia a dizertaci jsem psal o slovenské tradici v meziválečném Československu.

A co vás tedy přivedlo k sepsání průvodce nacistickým a později stalinistickým Brnem? Měli jste nějakou inspiraci?

MICHAL: Napadlo nás to během exkurze dějin umění do Německa, při níž jsme navštívili mimo jiné Výmar, který byl v meziválečném období jednou z bašt nacionálního socialismu. V tamním informačním centru nás překvapilo, jak mají Němci rozvinutou infrastrukturu vyrovnávání se s nacistickou minulostí. Mezi publikacemi o Výmaru v období nacismu jsme narazili na

Alexandr Brummer, Michal Konečný: *Brno nacistické* (2013) a *Brno stalinistické* (2015): *Průvodce městem*, Host, Brno.

průvodce městem v časech nacionálního socialismu. Ten bedekr nás velmi zaujal svou strukturou a záběrem, takže jsme si kromě „klasického Výmaru“ Goetheho a Schillera prohlédli také město v „NS-Zeitu“.

SAŠA: Ta brožura byla opravdu dobře zpracovaná. V mapě byla zaznačena místa spojená s řadou fenoménů té doby, například perzekucí Židů, převzetím moci nacisty, kultem osobnosti Hitlera nebo tehdejší každodenností. K těm lokacím byly připojeny texty vázané jak na konkrétní události, tak na fenomény té doby, to vše doplněné fotografickým materiálem. Celkově se nám to moc líbilo a napadlo nás, jestli by něco takového nešlo vytvořit také pro Brno, jehož dějiny z let 1939–1945 skýtají docela slušné množství materiálu.

Brno je moje rodiště a brněnská historie přirozeným koníčkem, přesto jsem se ve vašich knihách setkala s informacemi, které pro mne byly objevené. Pod jejich vlivem se změnil i můj vztah ne snad přímo k celému městu, ale k některým jeho částem určitě. Například už asi nikdy neprojdou parkem za Domem umění, aniž bych tam neviděla stíny zmizelých brněnských Židů (tento kousek zeleně byl jediným veřejným prostranstvím, kam mohli po roce 1940 vstoupit, jiné parky jim byly zapovězeny). Vnímáte některá místa podobně?

MICHAL: Holocaust je jistě jedno z nejsilnějších témat, které náš průvodce obsahuje. Naléhavé je zejména proto, že se týká míst, která z historické paměti města naprosto vymizela, což do jisté míry platí také pro fenomén brněnského holocaustu samotný. Běžný Brňan si možná povšimne pamětní desky na Merhautově ulici, kde se nacházelo shromaždiště Židů před transporty, ale málokdo si uvědomí, že Židé prožívali svoje tragické osudy v úplně celém Brně, v obdivovaných funkcionalistických vilách, v krásných secesních domech. Po roce 1940 začalo jejich systematické sestěhovávání do části města, která má stigma jakéhosi ghetta do současnosti, jakkoli dnes se jedná spíše o ghetto romské. Když procházím alejí třídy Kapitána Jaroše, je těžké si nepředstavit stovky tragických osudů, které se odehrávaly za zdmi všech těch činžovních domů.

SAŠA: V této souvislosti se ale sluší připomenout holocaust moravských Romů, se kterým je Brno také spjato a který podrobně zmapoval profesor Ctibor

Nečas. Jde zejména o komplex městských jatek a stále protektorátní jízdní policie, kde byli Romové z Moravy před transporty do Osvětimi na jaře 1943 shromažďováni. Je potřeba neustále připomínat, že konkrétní kroky směřující k „vymýcení cikánského zlořádu“ podnikaly protektorátní bezpečnostní složky a úřady. V tomto kontextu považujeme většinový postoj české společnosti symbolizovaný především pomníkem-nepomníkem v Letech za alibistický a v zásadě neakceptovatelný.

MICHAL: Já bych ještě zmínil nově zřízený brněnský pomník obětem holocaustu v parku na náměstí 28. října, který reprezentuje jakousi „indiferentní vinu“ spáchanou „jakýmsi“ Němci na „jakýchsi“ Židech. Mnohem naléhavěji a upřímněji by tento památník působil na místě dnes již neexistující kavárny Esplanade, která se v srpnu 1939 stala terčem největšího pogromu na území protektorátu, jehož se zúčastnila i řada českých fašistů. Je zřejmé, že česká lhostejnost a v horším případě dokonce i podíl na těchto událostech se po válce vědomě zamlčovaly. Ukázat to jde třeba na pamětech brněnského novináře Bedřicha Golombka. Uvádí, že byl očitým svědkem incidentu, ale v souvislosti s ním píše výhradně o Němcích.

SAŠA: K tomu, co říká Michal, je ale potřeba dodat, že v případě útoku na hosty kavárny Esplanade šlo o členy Národního tábora fašistického, tedy přiznané kolaboranty a osoby povětšinou, slušně řečeno, pochybného morálního profilu.

Interiér kavárny Esplanade. Foto: Archiv města Brna.

Dost mě také překvapila informace, že v Brně bylo něco jako pobočka tábora v Osvětimi. O co přesně šlo?

SAŠA: Ano, šlo skutečně o pobočný tábor Osvětimi. Těch bylo několik desítek, ale v protektorátu vznikl pouze tento jediný. V pobočných táborech byli vězňové přivezení z Osvětimi využíváni na práci v průmyslu, zemědělství nebo, jako v našem případě, ve stavebnictví. Vězňové se zde podíleli na dostavbě kněžského semináře, v jehož budově na Barvičově ulici dnes sídlí Biskupské gymnázium. Nacisté sem z Berlína přestěhovali Technickou SS policejní akademii, kde se mimo jiné vyráběly a vyvíjely nové zbraně.

Ulice Barvičova je vůbec plná příběhů, jen kousek pod současným Biskupským gymnáziem je vila Willyho Lea Steina, bývalého ředitele telefonní a elektrické společnosti, kterou navrhoval jiný význačný Žid působící v Brně Ernst Wiesner. Poté, co Steinova rodina zmizela ve vyhazovacím táboře v Sobibóru, zde bydlel Karl Schwabe, brněnský Němec, kolaborant, nacistický zemský viceprezident a šéf policie (po válce byl oběšen ve věznici na Cejlu). Není to ale zdaleka jediná krásná vila v dodnes vyhledávané luxusní brněnské čtvrti, která byla svědkem neuvěřitelných osudů. Procházka Masarykovou čtvrtí a přilehlými Pisárkami či Žabovřeskami, to je směs obdivu ke kráse a děsu z lidské krutosti. Třeba vila Ernsta Löw-Beera v Kalvodově ulici...

MICHAL: Kontrast světově proslulých funkcionalistických vil v Masarykově čtvrti a mnohdy tragických osudů jejích obyvatel je zcela evidentní. Stačí si představit například dům Jiřího Mahena, jedno z neoficiálních center meziválečné brněnské kultury, a jeho sebevraždu, kterou zde spáchal nedlouho po okupaci. Právě na Masarykově čtvrti je nejlépe vidět skutečná podstata nacistického režimu. Navzdory oficiálním heslům šlo samozřejmě také o majetek a snahu obohatit se. Židovský majetek obsadily nejen nejrůznější organizace, ale také soukromníci. Zmiňovaný Karl Schwabe si zde přidělil obrovskou vilu (kromě toho podobným způsobem získal i nájemní dům kousek od Lužánek), do dalších nemovitostí se přestěhovala například brněnská pobočka Hitlerjugend, a tak bychom mohli pokračovat. V nedávno rekonstruovaném sídle významné brněnské podnikatelské rodiny Stiassni

Steinova vila, soukromé sídlo protektorátního zemského viceprezidenta. Foto: Muzeum města Brna.

vznikla důstojnická klubovna spojená s jídelnou a vše vyvrcholilo zřízením nejhoršího koncentračního tábora na území Brna v Kounicových kolejích, které se ve městě staly hlavním symbolem nacistického běsnění. V celách a na popravišti se zde setkaly všechny perzekvované skupiny českého obyvatelstva – studenti, odbojáři, čeští vlastenci, Židé i komunisté.

Až teď mě napadlo, že vůbec nezmiňujete odsun brněnských Němců. Proč?

SAŠA: Časový rozsah jsme si zcela svévolně vymezili 15. březnem 1939 na straně jedné a dubnem 1945 na straně druhé. Významnější přesahy by strukturu publikace docela komplikovaly, protože s tématem sice souvisejí, nicméně probíhaly již v jiném historickém kontextu. Poválečná odvěta je prostě až další kapitola, nepochybně však neméně pozoruhodná a významná.

Po kratičkém poválečném nadechnutí se kola teroru rozjela opět naplno a své příběhy nepřestaly vyprávět ani brněnské vily, třeba ta na Eliášově ulici, kde bydlel „moravský markrabě“ Oto Šling, kdysi nesmírně vlivná, dnes poněkud zapomenutá komunistická ikona. Víte, že jeho ženou byla Angličanka narozená na Novém Zélandu, která studovala v Oxfordu, a že i díky ní si můžete přečíst třeba Hrabala nebo Vaculíka v angličtině?

MICHAL: Ano, Marian Rose Šlingová-Fagan. Podle všeho to byla velmi zajímavá dáma, která ostatně sepsala

i vzpomínky na události spojené se zatčením svého manžela. Popsala v nich i vlastní anabázi po komunistických věznicích. Do češtiny však kniha dosud přeložená bohužel není. Šlingovi museli být zajímavý pár – vzdělaní, kultivovaní, ovládající několik jazyků. Navzdory všudypřítomné protizápadní propagandě se u Šlingů doma mluvilo anglicky. Šling byl na druhou stranu zcela bezskrupulózní kariérista. Miloval moc a viditelně si ji užíval. V době své největší slávy to byla dosti odpudivá osoba. Přesto na něj současníci vzpomínali jako na osobu v soukromí nedogmatickou a ochotnou ke kompromisům. Jako politik byl mimořádně schopný, což dokazují zejména jeho mládežnické akce, díky nimž se na Brno upíral zrak celé republiky.

Komunistická práce s mládeží a její indoktrinace marxistickou ideologií je známá, ale v Brně – ironií osudu – sídlil krajský výbor Československého svazu mládeže na stejné ulici (dnešní třída Kapitána Jaroše), dokonce ve stejném domě jako centrum židovské obce. Komunistická mládež tedy radostně budovala šťastnou budoucnost v místech, kde se jen před několika málo lety jejich méně šťastní spoluobčané chystali na smrt do tzv. pracovních táborů, které zcela nevymizely ani po válce. Komunisté jeden zřídili nedaleko odsud, na ulici Lidická. Tříčlenná komise jmenovaná krajským národním výborem sem mohla umístit kohokoliv nepohodlného na dobu až dvou let. Existuje na tento tábor nějaká památka?

MICHAL: Přesněji šlo o tábor nucených prací – jeden z mnoha zřízených v rámci „zostřené třídního boje“ po celé republice. Tuto instituci zná každý, kdo viděl Menzlovy *Skřivánky na niti* natočené podle Hrabalovy novely. Brněnští komunisté využili starou josefínskou budovu zemské robotárny (později se tato budova jmenovala Zemská donucovací pracovna), kam postupně deportovali buržoazní živly, osoby práce se štítící, Romy, alkoholiky nebo otevřeně nepřátele nového zřízení. Byla to hodně nesourodá společnost. Budova už sice zmizela, nicméně v devadesátých letech byl nedaleko zřízen pomník obětem, které zde během věznění zahynuly. V současnosti se na místě tohoto domu staví obrovská komerční budova – její obludný betonový skelet, obehnaný „mřížovím“ lešení, tak v ironické rovině dočasně supluje adekvátní

památník obětem komunismu. V Brně je to prostě s těmi pomníky komplikované.

SAŠA: Já bych jenom dodal, že v éře pod hákovým křížem i v letech 1948–1953 mohl být člověk vězněn na celé řadě míst. Za protektorátu to mohl být třeba Špilberk, tábor Pod kaštany, Kounicovy koleje, budova zemské školní rady na Mozartově ulici (tam dočasně sídlilo gestapo, než se přestěhovalo na Veveří), věznice na Cejlu nebo policejní věznice na Orlí. Za Gottwalda sice některá z těchto míst (Kouničky nebo tábor Pod kaštany, který Němci vyhodili do povětří) těmto účelům přestala sloužit, přibýly však nové žaláře. Otřesné vzpomínky se zachovaly třeba na sklepy pod služebnou státní bezpečnosti na rohu Bratislavské a Příční. Nepřátele režimu ale komunisti v tomto období zavírali třeba i do psychiatrické léčebny v Černovicích.

Brno bylo také svědkem dvou procesů, jednak s „přísluhovači Zelené internacionály“ a pak také s „agenty Vatikánu a teroristickými vrahy“. O co šlo?

MICHAL: Oba procesy byly typickým příkladem komunistické zvěle. V případech takzvaných přísluhovačů Zelené internacionály šlo o sérii procesů, v nichž si vládnoucí strana vyřizovala své účty s „pravcovými živly“. Konaly se v Zemském domě na Joštově ulici a obžaloba stála na domnělém mezinárodním spiknutí agrárníků, k nimž se měli připojit i jejich „přísluhovači“ v Československu, tedy například politici první, druhé a třetí republiky, katoličtí spisovatelé a intelektuálové či takzvané protistátní živly. Mezi odsouzenými najdeme například Jana Zahradníčka, Václava Renče, Josefa Kostohryze nebo popraveného Josefa Kepku. Naprosto vykonstruovaný byl i proces s takzvanými agenty Vatikánu a teroristickými vrahy, který proběhl na Stadiónu na Kounicově ulici. Usvědčení vrazi – mladí kluci, kteří na Tišnovsku založili odbojovou organizaci a v situaci, která připomínala drama z Dostojevského *Běsů*, zabili jednoho svého člena, o němž se domnívali, že je konfident – se na lavici obžalovaných setkali s významnými představiteli katolické církve. Kromě napojení na síť převaděčů je nic dalšího nespojovalo. V tomto procesu padly tresty smrti i doživotí, například pro významného jezuitského intelektuála Otu Mádra.

Objevíte při práci na těchto knihách něco, co vás obzvláště zasáhlo nebo překvapilo?

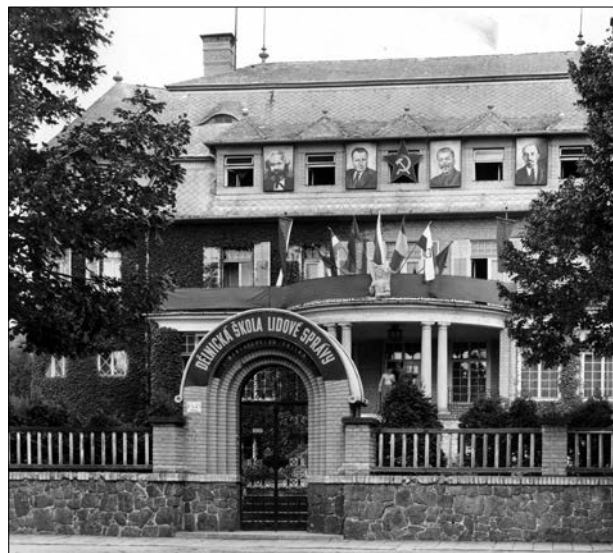
SAŠA: Mě při přípravě *Brna stalinistického* bavil příběh Hechtovy vily. To je jedna z těch reprezentativních budov na Hlinkách. Byla postavena pro brněnského textilního průmyslníka židovského původu Huga Hechta a za války ji nacisté zabavili a arizovali. Hecht, který včas utekl do Švýcarska, po válce žádal o její navrácení, ale úřady mu nevyhověly a od podzimu 1949 se ve vile usídlila nově zřízená Dělnická škola lidové správy ministerstva vnitra. Jejím úkolem byla výchova nových úřednických kádrů, nezatížených „starým způsobem myšlení“. Dnes tam sídlí ruský konzulát.

MICHAL: Osobně mne nejvíce zaujal příběh brněnského biskupa Karla Skoupého, mimořádně vzdělaného muže s velkou autoritou, který v Brně zcela přirozeně reprezentoval odpor proti novým společenským pořádkům. Od roku 1950 ho komunisté, podobně jako další vysoké představitele katolické církve, internovali v biskupské rezidenci na Petrově a odepřeli mu možnost vykonávat činnost spojenou s biskupským úřadem. Na jeho osudu je pozoruhodná obrovská míra lidskosti, vnitřní svár mezi touhou ulehčit svoji situaci a naopak nepodlehnout nátlaku, který nakonec skončil odhodláním nést svůj nelehký úděl co nejstatečněji. Biskup Skoupý byl internován na nejrůznějších místech jako špatné svědomí komunistické moci prakticky až do roku 1968, kdy opět zasedl na biskupský stolec.

Vím, že jste původně měli v úmyslu mít v průvodcích ještě více tehdejší brněnské každodennosti, ale ne vše se vešlo. Čeho obzvláště litujete?

SAŠA: Chybí nám tam docela dost důležitých míst. Nemáme tam třeba místa spojená s brněnskými Hitlerjugend, s wehrmachtem nebo například fenoménem totálního nasazení. Na druhou stranu jsme chtěli napsat populárního průvodce, ne dějiny Brna. Od toho tady jsou jiní, povolanejší.

MICHAL: Je to tak, neměli jsme při přípravě textu žádné velké odborné ambice. V Brně to prostě máme rádi a chtěli jsme něco z toho, co se nám podařilo zjistit, předat dál. Věci, o kterých píšeme, jsou odborné veřejnosti vesměs dobře známy, my jsme však chtěli ty

Hechtova vila – Dělnická škola lidové správy ministerstva vnitra. Foto: Muzeum města Brna.

informace, po kterých je velký hlad, zprostředkovat lidem. Popularizace je přece taky jeden z důležitých úkolů historika.

A co dál? Čeká nás třeba Brno Pražského jara nebo Brno normalizační? Kam až byste rádi svoje bádání dovedli? A plánujete i cestu opačným směrem, tedy naopak do vzdálenější minulosti?

MICHAL: Za nosnou považujeme hlavně linii totality. Po průvodci městem v čase nacismu a stalinismu nás tak čeká práce nad obdobím normalizace. Uvědomujeme si ale, že to bude z řady důvodů – nepřístupné archivní fondy, časové rozpětí, menší množství sekundární literatury, dosud žijící pamětníci, a tudíž řada různých obrazů té doby – asi nejtěžší úkol.

SAŠA: Souhlasím s Michalem. Problém bude taky v tom, že nejde o dobu velkých událostí, ale jakéhosi šedivého bezčasí: když třeba procházíte dobový tisk, jako by se ani nic nedělo.

Rozhovor připravila Kateřina Hloušková.

Kateřina Hloušková, historička, specializuje se na diplomatické a kulturní vztahy novověké Evropy.

Nelítuj kořalky pro pravoslavné křesťany!

Gogolův Taras Bulba a stíny i světla kozácké svobody na Ukrajině

JOSEF MLEJNEK JR.

Asi jeden z nejznámějších obrazů ruského malíře Ilji Jefimoviče Repina *Záporožští kozáci píš dopis tureckému sultánovi*, známý též pod kratším názvem *Záporožci*, na němž Repin pracoval v letech 1880–1891, zachycuje legendární událost, o níž se neví zcela jistě, zda se skutečně udála, a pokud ano, tak kdy. Případný originál dokumentu se nezachoval, kolovala řada verzí, lišících se mimo jiné datem, jménem kozáckého velitele i adresátem. Nejčastěji se dopis datuje do roku 1676 a adresátem je turecký sultán Mehmed IV. Ten vyzval záporožské kozáky, aby se mu podřídili:

„Jako sultán, syn Mohameda, bratr slunce a měsíce, vnuk a náměstek Alláha, vládce království Makedonie, Babylonu, Jeruzaléma, Velkého a Malého Egypta, císař nad císaři, panovník nad panovnicemi, výjimečný rytíř, nikdy neporažený, vytrvalý strážce hrobky Ježíše Krista, správce vybraný samotným Alláhem, kníže věřících, jejich naděje a útěcha, vítěz nad nevěřícími a jejich velký ochránce – nařizují vám, záporožským kozákům, abyste se mi dobrovolně a bez odporu podřídili a zdrželi se obtěžování dalšími útoky.

Turecký sultán Mehmed IV.“

Kozáci však sepsali jadrnou odpověď, parodující vznešený styl panovnického listu, plného titulů a sebechvaly, a chrlící jednu urážku za druhou:

*„Záporožští kozáci tureckému sultánovi!
Ó sultáne, čerte turecký a čertův bratře, ty, přítelíčku Satanáše, samému Luciferu děláš sekretáře! Co jsi to, k čertu, za rytíře, když holým zadkem nerozsedneš ježka, malé zvíře? Dábel sere, tvoje vojsko žere. Nebudeš pod sebou, čubčí synu, křesťanské syny mít; tvého vojska se nebojíme*

a bít se s ním budem a vždy, když se ti na zemi i na moři postavíme, obskoč svou matku.

Ty babylonský kuchari, makedonský koláři, jeruzalémský sládku a pivaři, alexandrijský kozaři, Velkého a Malého Egypta sviní pasáku, arménská svině a svináku, podolský zloději, tatarský toulče, kamenecký katane a všeho světa i podsvětí blázne. Před naším Bobem pitomče, hadí vnuk jsi a hnusný skřet a na našem chuji vřed. Prasečí rypáku, kobylí řiti, řeznický pse, nepokřtěná hlavo, běž obskočit vlastní matku!

Tak prohlašujeme my, Záporožští, ty ubožáku. Nebudeš pást ani křesťanská prasata. Tím končíme, protože neznáme datum a nemáme kalendář; měsíc je na nebi, léta Páně, ten samý den u nás jak u vás, takže nám polib prdel zas! Ataman Ivan Sirko s celým záporožským vojskem.“¹

Repin kozáky obklopující písaře zachytil právě v momentu, kdy někdo z nich vymyslel a pronesl nějakou zvlášť peprnou „hlášku“. Jeho obraz se proto někdy označuje za studii smíchu, jde však o smích hrubý a divoký. I kdyby byl námět obrazu pouze produktem lidové (či jiné) imaginace a tvořivosti, dopis přesto vystihuje naturel kozáctva, této zvláštní pospolitosti, jež sice představuje společný rusko-ukrajinský fenomén, leč Ukrajinci se na něj odvolávají jako na jednu ze svých nejzákladnějších historických tradic. A též jako na jeden z mála projevů ukrajinské státnosti (zárodečné státnosti) v národních dějinách, v nichž převládaly útlak a poroba. V 19. století, v době formování moderního ukrajinského národa, řada historiků i spisovatelů vyzdvihovala kozáctvo a jeho touhu po svobodě a nezávislosti i jeho údajně demokratický způsob života jako bytostný a určující element ukrajinských dějin

Ilja Jefimovič Repin: *Záporkožští kozáci píší dopis tureckému sultánovi*, 1880–1891. Státní ruské muzeum, Petrohrad.

i povahy.² Ostatně, refrén ukrajinské hymny *Šče ne vmerla Ukrajina* (Ještě nezemřela Ukrajina), pocházející právě z 19. století, zní: „*Duši, tělo, obětujem za naši svobodu / Ukážeme, že jsme, bratři, z kozáckého rodu.*“ Šlo samozřejmě o romantizující idealizaci, nicméně ani kritici přínosu kozácké tradice, poukazující například na spíše destruktivní živelnost kozáků, bránící budování trvalých státních institucí, nepochybňují klíčovou roli tohoto fenoménu v ukrajinské historii.

Divoký lid z Divokých polí

Slovo kozák pochází pravděpodobně z turkického slova *kazak*, což znamená „člověk bez závazků“ (a tedy „svobodný“) či též „psanec“, „zbojník“ nebo „dobrodruh“. Jiné výklady odkazují na kočovný národ Chararů, další na mongolský původ slova.

Kozáci se od středověku usídlovali převážně na území dnešní východní a jižní Ukrajiny a jihozápad-

ního Ruska, v oblastech na sever od Černého a Azovského moře. Tedy v pustých, málo civilizovaných stepních končinách sužovaných nájezdníky, označovaných též jako Divoká pole. Žádná státní (panovnická) moc tam v podstatě nezasahovala, neb reálně ani nemohla – kozáci měli od jisté doby za úkol chránit ruský nebo polsko-litevský stát hlavně před nájezdy tatarských i jiných kočovníků, za což se jim dostávalo jistých privilegií. Nelze přesně stanovit jejich etnický původ, neboť je smíšený, zahrnuje jak turkické nájezdníky, jejichž část se v „území nikoho“ usazovala, tak slovanské obyvatelstvo, rolníky, obyvatele měst, řemeslníky či zchudlé šlechtice, kteří tam prchali před vrchností a nesnesitelnými podmínkami nevolnického života, z ekonomických příčin nebo rovnou před zákonem. Slovanský element postupně převládl, kozáci hovořili ukrajinsky nebo rusky a vyznávali pravoslaví. Nicméně oděv i výbroj zřetelně odrážely tatarský vliv, stejně jako řada slov turkického původu.

Kozáky lze v zásadě rozdělit na ruské (donské, kubáňské atd.) a ukrajinské, ty ukrajinské pak na záporožské a na ty ostatní, z jiných částí dnešní Ukrajiny.

Touha po svobodě se projevovala i v životním stylu a společenské organizaci kozáků, jež představovala svéráznou formu přímé demokracie. O všem důležitém rozhodovala rada, tedy shromáždění kozáků buď dané dílčí nebo regionální jednotky (stanice, městečka), nebo samotného centra daného kozáckého „kmen“, jež volilo i vůdce, atamana. V míru šlo o zřízení dosti volné, jehož členové se jen velmi neradi podřizovali nějaké autoritě, byť by si ji sami zvolili. Pravý opak však nastával v době válečného tažení. Tu náhle veškerá nespoutanost a anarchičnost končila, ataman se rázem stal přísným diktátorem, jehož všichni disciplinovaně poslouchali – v případě odmítnutí následovaly drakonické tresty. Zejména u záporožských kozáků lze hovořit o (vojenské) přímé demokracii, ruští kozáci žili v poměrech přísnějších a ruští carové se snažili kozáckou svobodu co nejvíce přiškrtit. Později i u kozáků ukrajinských, byť o něco podobného před nimi usiloval též polsko-litevský stát.

V mírových dobách se kozáci živili různými řemesly, lovem nebo rybolovem i zemědělstvím, část z nich žila roztroušeně, nikoliv přímo v kozáckých stanicích nebo v centru jejich společenství, jak ale nastal – zpravidla dychtivě očekávaný – čas válčení, všeho nechali, nastřádaný majetek často bujaře propili a poté se disciplinovaně formovali ve vojenské jednotky. Ostatně, jeden z hlavních zdrojů „kozácké ekonomiky“ představovala válečná kořist a hlavní profesí, v níž kozáci vynikali, bylo válčení.

Dněpr, protékající od severu na jih napříč dnešní Ukrajinou, na svém středním toku vytvářel přeje, prahy (*porohy*), které daly vzniknout i pojmenování oblasti za nimi: Záporoží neboli vlastně „zápraží“. Působily jako přirozená přírodní překážka, kterou nebylo snadné překonat. Tok řeky obklopovaly husté lesy, a ten, kdo se zde chtěl usadit, musel tedy nejprve les vymýtit, prosekat, a vytvořit tak síč neboli seč. Záporožská síč, hlavní sídlo záporožských kozáků, tudíž původně znamená místo vymýceného lesa za dněperskými prahy, kde vznikl velký opevněný tábor. První Síč sídlila na ostrově Chortycja, jenž je součás-

tí města Záporoží a kozáckou historií zde připomíná muzeum i skanzen. (Dněperské prahy posléze definitivně překonala kaskáda přehrad, v níž se vyjímá hydroelektrárna Dněprostroj, energetické srdce sovětské industrializace i chloubou bolševické propagandy.)

Konkrétní lokace Záporožské síče se však postupně měnila – sídlila na různých místech dolního toku Dněpru. Kolem Dněpru pak vznikala řada menších kozáckých sídel, Síč s velkým S představovala metropoli tohoto zvláštního divokého území.

Záporožští kozáci prosluli výpravami – v podstatě pirátskými – proti Krymskému chanátu i Osmanské říši, kdy se jim dokonce jednou podařilo vyplenit předměstí Istanbulu. Při těchto výpravách využili též předností svých člunů zvaných čajky.

Ženy měly na Síč (tedy do centrálního tábora záporožských kozáků) vstup přísně zakázán, a tudíž kozáci, kteří na Síči pobývali trvale, žili bez žen. Avšak něžného pohlaví si kozák zpravidla moc nevážil, na válečné výpravě byly ženy relativně snadno dostupné jako kořist. Kozácká divokost se v době „nicnedělání“ na Síči vybijela v bujarých pitkách, za války pak v prolévání krve nepřátel.

Tento stručný věcný popis však skutečnou povahu a život kozáků stejně nemůže vystihnout. Ale, jak sdělil Ilja Repin v dopise kritikovi V. V. Stasovovi o těch záporožských: „*Není divu, že o nich psal Gogol, a to, co napsal, je pravda! Lid, kterým jako by šli všichni čerti!... Nikdo na celém světě nedokázal svobodu, rovnost a bratrství vnímat tak hluboko.*“³ Podívejme se tedy blíže na portrét (záporožského) kozáctva v Gogolově delší povídce *Taras Bulba*. Chtěl jsem napsat známé povídce, ale samotného mne při hledání širších souvislostí jejího vzniku i obsahu překvapilo, jak moc je vlastně „neznámá“.

Nelituj kořalky pro pravoslavné křesťany!

Povídka *Taras Bulba* vyšla poprvé v roce 1835, ve sbírce *Mirgorod*, ovšem Gogol ji, i pod tlakem úřadů, později přepracoval. Verze z roku 1842 odráží jak Gogolovy vlastní úpravy, tak zásahy cenzury a vydavatele. Upravená a dosti rozšířená verze, zhruba řečeno poněkud „odukrajínštěná“ a „rusifikovaná“, více

odpovídá tehdejší carské politické linii. Změna mimo jiné spočívala i v připsání tří kapitol a inovovaném závěru, přičemž závěrečné pasáže obsahují zvláštní mysticko-politickou vizi adorující ruský stát a jeho roli šířitele pravoslaví.

Text *Tarase Bulby* je tudíž výslednicí spisovatelova záměru, tlaku úřadů, zásahů cenzury či redakce v nakladatelství. Gogol sice proti finální verzi údajně (neveřejně) protestoval, ale prý ho umlčelo i jakési „držhubně“ od cara ve výši 20 000 rublů.⁴

Avšak, na druhou stranu, slavjanofilství, podpora autoritářské carské moci i náboženské (politicko-náboženské) vizionářství či přímo blouznění ke Gogolově rozporuplné osobnosti patří,⁵ zejména k pozdějším fázím jeho života a tvorby, čili některé níže citované pasáže pravděpodobně nelze považovat za čistě umělý cenzurní „implantát“, byť by se tak mohly jevit.

O problematické ukrajinské identitě pak výmluvně vypovídá právě i postava samotného autora. Nikolaj Vasiljevič Gogol se sice narodil v roce 1809 na dnešní Ukrajině, u Poltavy, byl potomkem kozáků, psal ale rusky a je dnes pokládán za jednoho z největších ruských spisovatelů. Tato nejasná identita, která mísí ukrajinské s ruským, je však typická i pro mnoho obyvatel současné Ukrajiny, zejména její východní části.

Poněvadž pozdější verze z roku 1842 je zdaleka nejrozšířenější a představuje patrně jedno ze světově nejproslulejších literárních děl o kozácích, další výklad se opírá o ni, konkrétně o české vydání z roku 1973 v nakladatelství Albatros (v překladu Petra Kříčky; poprvé v tomto překladu však povídka vyšla již v padesátých letech). Sice nereprezentuje projev plně svobodné autorovy vůle, ale co se dá dělat, takto se jeho *Taras Bulba* už téměř dvě století zpravidla tiskne.

Gogolova novela vzniká v první polovině 19. století, tedy v době, kdy se rodí a rozvíjejí moderní nacionalismy, které z historických látek šíjí nové mytologie. Gogolův generační vrstevník Taras Ševčenko, zakladatel moderní ukrajinské literatury, pojímá kozáckou tradici odlišně – v duchu *ukrajinského* nacionalismu. Nicméně Gogol se mohl buď zapojit do procesu formování moderního ukrajinského národa, což neučinil, anebo inklinovat k nacionalismu ruskému, nikoliv se narodit a žít jako „čistý“ Ukrajinec.

V jeho *Tarasi Bulbovi* je Ukrajina spíše jen zeměpisný či „národopisný“, nikoliv politický pojem, kozáci jsou „ruský lid“ vlastně i v etnickém smyslu, nejen ve významu náboženském (pravoslavném) či všeobecně slovanském. Adjektivum „ruský“ v textu povídky už víceméně znamená slitinu jazyka, kultury, náboženství a carského impéria, obohacenou silnou příměsí mysticismu:

„Ne bratři, tak milovat, jak dovede ruská duše – milovat nikoli rozumem anebo něčím jiným, ale vším, co ti dal Bůh, co vůbec je v tobě – ech! [...] Ne, tak milovat nedovede nikdo!“⁶

Kozácký „ruský lid“ je plně odevzdaný obraně pravoslavné víry. Avšak pravoslavná víra záporožských kozáků je dosti zvláštní:

„Tu jim zase zatarasila cestu celá tlupa muzikantů, uprostřed nichž tančil mladý Záporožec, naraziv si čapku na stranu a vyhazuje ruce do výše. Křičel jen: ‚Hrajte rychleji, muzikanti! Nelituj, Fomo, kořalky pro pravoslavné křesťany!“⁷

A Foma kořalky opravdu nelituje. Na jiném místě Gogol podotýká:

„Celá Síč se modlila v jednom chrámu a byla hotova hájit jej do poslední kapky krve, ačkoliv ani slyšet nechtěla o postech a zdrženlivosti.“⁸

Otázku, jak jde s křesťanstvím dohromady válečnictví a kruté zacházení s civilisty, včetně žen a dětí, Gogol ani nenadhazuje, rozhodně ne explicitně. Kozáckou anarchistickou nespoutanost pak Gogol interpretuje především jako duševní stav:

„Kozáci považovali za nudné obírat se v přestávkách mezi bitvami učením nějaké disciplíny, kromě snad střelení do terče, zřídka jen koňských dostihů a lovení zvěře ve stepích a na luzích; všecek ostatní čas byl věnován hýření, příznaku to širokého rozmachu svobody duševní. Celá Síč představovala neobyčejné divadlo. Bylo to jakési nepřetržité hodování, bál, který se začal hlučně a ztratil svůj konec. Někteří kozáci se zabývali řemesly, jiní měli krámky

a obchodovali; ale většina hýřila od rána do večera, jestliže v jejich kapsách zvonila ještě možnost hýřit a jestliže ukořistěné peníze nepřešly již do rukou kramářů a krčmářů. Toto obecné hodování mělo v sobě cosi okouzlujícího. Nebyla to schůzka pijanů, kteří se opíjejí ze žalu; byla to prostě zběsilá nevázanost veselí. Každý, kdo sem přišel, zapomínal a odvrhoval vše, čím se dosud zabýval. Lze říci, že plil na svou minulost a oddával se bezstarostně svobodě a společnosti zrovna takových hýřilů, jako byl sám, hýřilů, kteří neměli ani příbuzné, ani svůj kout, ani rodinu, leda jen volné nebe a věčné hody své duše.“⁹

Například oslava volby nového atamana probíhá u Gogola následovně:

„Kořaleční šenky byly rozbity; medovina, kořalka a pivo se braly jednoduše tak, bez peněz; šenkýři byli rádi, když uvázli alespoň se zdravou kůží. Noc minula v křiku a zpěvu oslavujícím válečné činy kozáctva a vyšlý měsíc dlouho ještě viděl tlupy hudebníků procházejících ulicemi s bandurami, torbany a kulatými balalajkami i tlupy kostelních zpěváků, které si na Síči vydržovali pro zpěv chrámový i pro oslavování činů kozáckých. Konečně chmel a únava počaly zmáhat křepké hlavy kozácké. Bylo viděti, jak tu a tam padá kozák na zem; jak kamarád objav kamaráda, rozcitlivěv se, ano i zaplakav, valí se na zem zároveň s ním. Tam uléhala do chumáče celá skupina; tam jiný zkoušel, jak by se uložil pohodlněji, a lehl si rovnou do dřevěného koryta. Poslední, silnější než ostatní, vydával ještě jakési nesouvislé zvuky; konečně i jej podtala síla chmeloviny, svalil se i on – usnula celá Síč.“¹⁰

Pověste všechny židáky!

Starého kozáka Tarase Bulbu, jenž na Síč přivede své dva syny, Ostapa a Andrije, studenty, kteří v Kyjevě šprtají protivnou scholastiku, však tento druh zábavy začíná po čase nudit. A navíc, syny přece přivedl kvůli tomu, aby se z nich stali praví kozáci, tedy protřelí bojovníci. Síč se však, i na Bulbův popud, začne chystat k jinšimu „povyrazení“, k vojenské výpravě. Nejprve na jih, proti Turkům a Tatarům, kozáci však obrátí směr chystaného tažení, když se od zbídačeného a potrhaného druha, jenž dorazí na Síč s vypětím všech sil,

dozvedí, že se na Ukrajině (patřící tehdy z velké části k polsko-litevskému státu) dějí hrozné věci:

„Takové teď nastaly časy, že už ani svaté chrámy nejsou naše. [...] Židé je teď mají v pachtu. A jestliže židu¹¹ předem nezaplatíš, tak už ani mši svatou sloužit nemůžeš. [...] A jestliže psovský žid neučiní předem znamení svou nečistou rukou na posvátném chlebu velikonočním, pak už ani chleby světit nesmíš. [...] Polští katolíci kněží jezdí teď po celé Ukrajině v taratajkách. Zlo není v tom, že jezdí v taratajkách, ale v tom, že do nich nezapřahují koně, nýbrž jednoduše pravoslavné křesťany. [...] Už prý si židovky šíjí sukně z říz našich popů. Vidíte, jaké věci se dějí na Ukrajině, pánové!“¹²

Na vysvětlenou – taratajka znamená dvoukolový vůz. Gogol při práci na své povídce vycházel z velkého množství historických knih a pramenů, které pečlivě shromažďoval,¹³ avšak řada z nich měla z dnešního hlediska dosti pochybnou kvalitu. Kozáci se pak přirozeně rozhodnou dát Polákům co proto. Ale nejprve to schytají Židé v samotné Síči, na něž kozáci ihned uspořádají pogrom, samozřejmě podnícený neprověřenými a lživými zvěstmi (byť Gogol informační hodnotu kozákova svědectví nijak nezpochybňuje), informacemi, které se navíc přímo síčských Židů vlastně netýkají:

„Pověste všechny židáky!“ ozval se výkřik ze zástupu. „Aby nešli svým židovkám sukně z říz našich popů! Aby nedělali znamení na našich svatých chlebech velikonočních! Utopte je všechny v Dněpru, pohany!“ Tato slova, která vyřkl kdosi v zástupu, proletěla jako blesk všemi hlavami a dav se hnál do předměstí s úmyslem podřezat všechny židy. Ubozí synové Izraele, kteří ztratili všechnu přítomnost ducha, beztoho malého, poschovávali se v prázdných bečkách od kořalky, v pecích [sic!], zalézali i pod sukně svých židovek; ale kozáci je našli všude.“¹⁴

Bohužel, jedním z hlavních prokletí, a to nejen oněch časů, byl antisemitismus, jež sdílely všechny takzvané křesťanské strany různých konfliktů, které se na území dnešní Ukrajiny odehrávaly. Taras Bulba, byť antisemita jak poleno, při pogromu zachrání Žida jménem Jankel, a když se posléze potřebuje dostat

tajně do Varšavy, Jankela vyhledá, aby mu pomohl. Gogolův popis Jankela si však ničím nezadá s tou nejhorší nacistickou propagandou:

„Stal se již zatím zdejším nájemcem a krčmářem; všechny okolní pány a šlechtice dostal již poněnáhlu do svých spárů, vysál z nich pomaloučku skoro všechny peníze a zanechal již zjevné stopy své židovské přítomnosti v tomto kraji. Do vzdálenosti tří mil na kteroukoliv stranu ani jedna chalupa nebyla celá: vše se bořilo a rozpadalo, vše se propjelo a zbývala jen bída a hadry; celý kraj zpustl jak po požáru nebo po moru. A kdyby zde Jankel zůstal ještě deset let, vydrancoval by podle všeho celé vojvodství.

Taras vešel do světnice. Žid se modlil a ve svém dost ušpiněném rubáši se právě obrátil, aby si naposled odplivl, jak to žádalo jeho náboženství, když tu jeho oči spatřily Bulbu stojícího za ním. Především skočily židovi do očí dva tisíce dukátů, které byly vypsaný na Tarasovu hlavu; ale zastyděl se za svou ziskuchtivost a snažil se potlačit v sobě věčnou myšlenku na zlato, která jako červ prolézá duši židovu.“¹⁵

Odpor (nejen) záporožských kozáků vůči polsko-litevskému státu, šlechtické Rzeczypospolité, jež v době svého rozmachu sahala na východě až za Smolensk a zahrnovala významnou část současného teritoria Ukrajiny, kromě její jižní a nejvýchodnější části, byl dán rovněž nábožensky, a také sociálně:

„Polští kavalíři, druh druhá sličnější, stáli na valu. Jejich měděné přilbice zářily jako slunce, ozdobeny pery jak labuť bílými. Jiní měli na hlavách lehké čepičky růžové i blankytné s dýnkou ohnutými na stranu. [...] Někteří měli šavle a zbraně bohatě vykládané, za které drago plativali polští páni – a mnoho bylo všelijaké parády. V popředí stál nadutě bužďanovský plukovník v červené čapce ozdobené zlatem. Plukovník byl objemný, byl vyšší a tlustší než všichni ostatní a jen taktak se vešel do svého širokého, dráhého kaftanu.“¹⁶

Oproti tomu:

„Kozáci se neradi bohatě šňorili do boje; měli jen prosté drátěné košile a krzna a zdaleka se černaly a červenaly jejich černé beraní čepice s červenými svršky.“¹⁷

Ukrajinská šlechta byla notně polonizovaná, to znamená i pokatoličtěná. Kozáci nenáviděli jak katolíky, tak uniáty (řecké katolíky), tedy členy té části pravoslavné církve, jež si na základě Brestlitevské (Brestské) unie z roku 1596 ponechala byzantský ritus, nicméně se podřídila papeži. Výbušný mix sociálních, etnických a náboženských rozporů pak často vyvolával kozácká protipolská povstání. Gogolovi slouží ke cti, že surovost kozáckých válečníků nijak nezastírá:

„Brzy celé jihozápadní Polsko se stalo kořistí strachu. Všude bylo slyšet hlasy: ‚Záporožci! Ukázali se Záporožci...!‘ Všecko, co mohlo běžet, utíkalo. [...] Vlasy vstávaly by dnes člověku na hlavě při pohledu na strašlivá svědeckví sveřeposti tehdejší polodivoké doby, jaká všude provázela Záporožce. Povražděná nemluvnata, uřezané prsy žen, kůže po kolena stažená z nohou lidí, kteří byli puštěni na svobodu, slovem – lze říci, že kozáci hrubou mincí spláceli své dluhy z dřívějších dob. [...] Prchající tlupy mnichů, židů a žen zalidňovaly náhle města, v nichž byla nějaká naděje v posádku a městskou vojenskou hotovost.“¹⁸

Anebo:

„Neustrnuli se kozáci nad černobrvými paními, nad dívkami s bílými řadry a světlými líčky: ani u samých oltářů se nezachránily; Taras je spaloval i s oltáři. Nejedny sněhobílé ruce vzpínaly se z ohnivého plamene k nebesům za srdcervoucího křiku, který by byl zachvěl i samou syrou zemí a pod nímž by se žalostí i stepní tráva sklonila k zemi. Ale ukrutní kozáci neslyšeli nic a napichující v ulicích nemluvnata na kopí házeli je k ženám do plamenů.“¹⁹

Velká je moc slabé ženy

V předchozí ukázce je Taras opravdu rozběsněn, neboť mstí smrt svého syna Ostapa, popraveného Poláky ve Varšavě. A těžko se vyrovnává se zradou mladšího syna Andrije, jenž přešel k nepříteli kvůli lásce k mladé polské šlechtici – zakusil, jak „*velká je moc slabé ženy*“.²⁰ Poprvé se s ní setká ještě za studií v Kyjevě (jenž tehdy patřil k polsko-litevskému státu), dívka ho uchvátí, nejen neobyčejnou krásou, ale i příslušností k polské „vyšší civilizaci“:

„Krasavice byla větroplaška jako každá Polačka; ale její oči, oči divukrásné, pronikavě jasné, vysílaly pohled dlouhý jako nekonečno.“

Andrij, který drze a tajně vnikne do dívčiny ložnice přes strom, střechu a komín,

„nebyl schopen pohnout rukou, byl spoután, jako by v pytlí seděl, když vojvodova dcera směle k němu přistoupila, když mu nasadila na hlavu zářivý diadém, když mu na rty pověsila své náušnice a hodila na něho svou mušelinovou průzračnou košilku s ozdobnými pásy vyšitými zlatem.“²¹

Sociálně nepřekročitelnou bariéru mezi nimi však zboří válka. Kozáci oblehnou město Dubno (dnes na západní Ukrajině, v Rovenské oblasti), kde se vojvodova dcera právě zdržuje. Obležení nakonec ve městě vyvolá hladomor, leč dívka z hradeb spatří Andrije, jehož si pamatuje, a pošle za ním – tajnou chodbou – služku. Andrij nabere v táboře chleba a setkání s (dosud tajně) milovanou krasavicí vyústí v příslib sňatku, jehož podmínkou je pochopitelně přeběhnutí švarného kozáka k Polákům. Rozhoduje se tak v kritické situaci, kdy není velká šance na přežití, ale vzápětí přijíždí městu na pomoc polské vojsko. V následné bitvě nejprve otec Taras zabije zrádného syna, o druhého pak přijde rukou nepřítele (Ostap upadne do zajetí a posléze je ve Varšavě veřejně mučen a popraven).

Motiv uchvácení obyvatele východních končin krásnou Polkou nalezneme například i u Puškina, v *Bachčisarajské fontáně*, kde mladá kněžna Marie Potocká, úlovek z válečné výpravy, osudově okouzlí krymského chána Gireje, ale též ve skutečné historii. Gogol se údajně inspiroval ústně tradovaným příběhem z doby Chmelnického povstání a též lidovou písní, inspiraci však mohl nalézt i v osudu ruského cara Fjodora III. Alexandroviče, jenž vládl v letech 1676–1682. V roce 1680, jako osmnáctiletý, spatřil při velikonočním procesí v davu krásnou dívku, jež mu učarovala. Byla to Agafja Semjonovna Grušecká, pocházející z polské šlechtické rodiny, byt' usazené v carově říši. Car byl k tomuto vzplanutí poněkud „predestinován“, neboť jeho vychovatel, (bělo)ruský mnich Simeon Polockij, významná postava tehdejší-

ho duchovního života a též básník a spisovatel, mu vštípil lásku ke všemu polskému a naučil ho polsky. Polockij patřil k řeckokatolické církvi, byt' v době svého působení v Moskvě tuto vazbu pravděpodobně zatajoval (nezdůrazňoval) a vystupoval jako pravoslavný – ostatně, jinak by se asi nestal vychovatelem dětí v carské rodině.

Car se s dívkou oženil. Carevna Agafja proslula zaváděním polské módy a zvyků mezi ruskou elitu. Carští hodnostáři si oholili vousy, začal se nosit polský oděv (kontuš) a jazykem dvora se dokonce stala polština. Carevna však zemřela již v létě 1681 po porodu syna Ilji, jenž matku dlouho nepřežil. A svou manželku dlouho nepřežil ani car Fjodor. Stihl se ještě podruhé oženit, umírá však v dubnu 1682, ve věku 20 let.²²

Historici sice nemají rádi různá „kdyby“, člověka však jako otravná moucha obletuje otázka, kudy by se dějiny východní Evropy ubíraly, pokud by například carevnin porod byl šťastný a kdyby se car Fjodor III. těšil pevnějšímu zdraví – byt' úmrtí obou manželů logicky provázely a provázejí spekulace, zda šlo skutečně o přirozenou smrt.

Jejich osud však zároveň dokumentuje relativnost našich představ i pojmů. Sedmnácté století znamená v prostoru od Varšavy k Uralu zkrátka něco dost jiného, než co si do něj vkládáme – i pod vlivem současnosti a (letmé) znalosti obsahu tří čtyř dalších století, jež nás od věků Tarase Bulby i Agafji Grušecké dělí. Pojmy Polsko, Rusko či Ukrajina tenkrát měly hodně odlišný obsah i rozsah. Polsko (polsko-litevská unie), stát národnostně i nábožensky velmi pestrý, tehdy zhruba řečeno sahalo od Poznaně na západě do dnešního západního Ruska a východní Ukrajiny na východě a od Estonska na severu skoro až k Černému moři na jihu. Na počátku 17. století zahrnovalo okolo dvou třetin současné Ukrajiny. V době vlády Fjodora a Agafji mu ale část na východ od Dněpru (a ani Kyjev) již nepatřila – přišlo o ni v důsledku válek s kozáckým vůdcem Bohdanem Chmelnickým i Ruskem. Za Ukrajinu bychom pak mohli označit území Chmelnickým založeného Hetmanátu v prvním období jeho existence, tedy zhruba dnešní střední Ukrajinu až k dolnímu toku Dněpru, nicméně slovo

Ukrajina tehdy nesloužilo jako oficiální název nějakého politického útvaru.

A typickým znakem popisovaného prostoru byla koneckonců i jeho velká politická proměnlivost, čemuž odpovídal též velmi pružný a pragmatický přístup všech hlavních aktérů k uzavírání koalic. Čili například kozáci sice čas od času povstali proti Polákům, jindy s nimi však vytvářeli vojenské aliance zaměřené proti Moskvě,²³ jednou vyrazili na lup k Tatařům, příště se s nimi proti Polákům spojili. A Poláci, Rusové, Turci i Tataři se v tomto ohledu chovali podobně.

Mezi mystikou a šílenstvím

Gogol děj své povídky přesně časově neurčuje, je ale zřejmé, že odráží situaci kozáckých povstání druhé poloviny 16. a první poloviny 17. století, jež vyvrcholila v roce 1648 povstáním Bohdana Chmelnického. Šlo o čas nemilosrdného vraždění, kdy se ke krutostem uchýlovala každá ze stran boje. A též o temnou dobu vybití Židů Chmelnického kozáky, jež se do židovské paměti zapsalo jako jedno z nejhorších v jejich dějinách. Odhady počtu obětí se sice různí i o řád (šlo však pravděpodobně o desítky, nikoliv o stovky tisíc osob),²⁴ nutno však přihlídnout i ke skutečnosti, že v 17. století žilo obecně méně lidí než dnes a též k tomu, že v řadě oblastí Ukrajiny byli tehdy Židé téměř či zcela vybiti. V tom je výše nastíněný antisemitismus povídky *Taras Bulba* bohužel historicky věrný.

Chmelnickij je však zároveň ukrajinským národním hrdinou, zakladatelem Hetmanátu, jenž se, byť nešlo o plně suverénní státní útvar, považuje za významný mezník na cestě k nezávislému ukrajinskému státu.

Ovšem na Chmelnickém není problematiky pouze jeho antisemitismus. Válka s polsko-litevskou unií ho totiž nakonec vehnala k podřízení se Rusku, které stvrdila Perejaslavská dohoda z roku 1654. Kozákům sice poskytovala velkou autonomii, avšak postupem doby o ni přišli. Perejaslavská dohoda je ruskou stranou dodnes interpretována jako historický zvrat, přinášející opětovné spojení Rusů a Ukrajinců a utvrzující jejich „věčné bratrství“, samozřejmě pod ruskou kuratelou.

A právě v tomto duchu Gogol Chmelnického, byť ho přímo nejmenuje, věrně následuje. Při ospravedlňování kozáckého boje v textu novely místy upadá až do náboženského (politicko-náboženského) blouznění, k němuž měl celý život sklon a které koncem jeho života gradovalo. Popis smrti kozáka Kukušenka v jedné z bitev vrcholí slovy:

„I vyletěla mladá duše z jeho těla. Andělé ji vzali za ruce a odnesli ji do nebes. Dobře mu tam bude. Posad' se, Kukubenko, po mé pravici, řekne mu Kristus. Tys nezradil své druhy, nečinils nic nečestného. Neopustils člověka v neštěstí, chránils a bránils mou církev.“²⁵

To ale ještě nic není, zatím jsme víceméně na úrovni individuální spásy, byť je samozřejmě sporné, lze-li Kristovu církev bránit nabodáváním nemluvnat na kopí a jejich vrháním do plamenů. Nicméně *Taras Bulba* přináší i globální světodějně poselství. Před bitvou, po zvolení atamanem, hlavní hrdina pronáší rovněž tento přípitek: *„A protož vypijme, kamarádi, především první doušek na svatou pravoslavnou víru: aby nakonec nadešel čas, kdy po celém světě se rozšíří a všude bude vyznávána jediná svatá víra a kdy všichni busurmani, co jich je na světě, všichni se stanou křesťany.“²⁶* I když, to také vlastně ještě nic není, každý věřící by si přece měl přát, aby se jeho víra rozšířila po celém světě, jinak je pokrytec nebo elitář. Jde hlavně o to, jak se má daná víra šířit. Co se týče prostředků, Bulba je konkrétnější až v hodině smrti, když ho katoličtí Poláci (Laši) polapí, ukřižují na stromě a ten zapálí. Kozácký ataman, vlastně tak trochu Kristus a Hus v jedné osobě, vmetá svým vrahům z plamenů do tváří následující proroctví:

„Co jste vydělali, čertovi Laši? Domníváte se, že je na světě něco, čeho by se kozák zalekl? Počkejte, však přijde čas, nadejde den, kdy poznáte, co to je pravoslavná ruská víra! Už teď to tuší dalecí i blízcí národové: ze země ruské povstane car a nebude síly na světě, která by se mu nepokořila!“

Vyprávěč k tomu ještě připojuje výhrůžnou řečnickou otázku: *„Ale což se najde na světě takový oheň a taková síla, která by přemohla sílu ruskou?“²⁷*

Právě tento závěr v době první světové války nejvíce podnítil Leoše Janáčka ke zkomponování rapsodie *Taras Bulba*. V dopise Richardu Veselému z 26. října 1924 skladatel, velký rusofil, vysvětluje:

„Ne proto, že ubil vlastního syna pro zradu na národu (I. díl: Řež u Dubna); ne pro mučednickou smrt druhého syna (II. díl: Varšavské tryzně); ale že nenajdou se na světě ty ohně, muka, jež by zničila sílu ruského lidu – pro tato slova, jež padají do palčivých jisker a plamenů hrance, na níž dotrpěl slavný hejtman kozácký *Taras Buljba* (III. díl a závěr), složil jsem tuto rhapsodii podle pověsti, sepsané N. V. Gogolem.“²⁸

Gogolova „pověst“ však nesporně vrcholí politickou vizí globálního ruského pravoslavného cesaropapismu, k jehož nastolení má napomoci i kozácký „džihád“. Pochopitelně, moderní ukrajinský nacionalismus, zformovaný v 19. století, pojímá kozáckou tradici odlišně, kdyby ji šlo vykládat pouze v duchu gogolovské mytologie, odkaz na „kozácký rod“ by se v ukrajinské hymně dlouho neohrál, poněvadž by se do ní vůbec nedostal. Avšak, na druhou stranu, výše nastíněná interpretace má tuhou kořínku a je navíc dosti pružná. České vydání *Tarase Bulby* z roku 1973 (jde však o přetištění vydání z padesátých let) uzavírá doslov komunistického slavisty Julia Dolanského, jenž graduje konstatováním, že *Taras Bulba* v nás rozněcuje

Výřez z obrazu Ilji Jefimoviče Repina: *Gogol páli druhý díl Mrtvých duší*, 1909. Tretjakovská galerie, Moskva.

„znovu a znovu lásku k veliké Gogolově vlasti, slavnému a nepřemožitelnému Sovětskému svazu [sic!]. Není náhoda, že právě odtamtud k nám přišla i v květnu 1945 opravdová svoboda Československa. Byla to právě Ukrajinská fronta bohatýrské Sovětské armády-Osvoboditelky, která vyhnala z našich zemí hitlerovské nacisty a zajistila nám nový, šťastný život. Za to nepřestaneme být nikdy vděční Gogolově vlasti, otčinně hrdinů, ze které se rodili bohatýři rázu *Bulbova*, průkopníci nového světa.“²⁹

Z odstupu a při troše dobré vůle by se Dolanského propagandistický blábol dal považovat za poněkud nejapný pokus o gogolovskou grotesku. Jeho výklad však podivuhodně souzní s interpretací druhé světové války v podání současného Ruska (Vladimira Putina), u nás se služebnou horlivostí propagovanou prezidentem Milošem Zemanem. A mimochodem, byť je citované české vydání – ilustrované a určené hlavně mládeži – opatřeno nejen doslovem, ale i poznámkovým aparátem, z něhož se čtenář například dozví, že hopáky a třepáky jsou ukrajinské tance, o antisemitismu v něm není ani muk.

Ubohý Gogol. Jeho *Taras Bulba* je na první pohled v ostrém rozporu s *Revizorem* nebo *Mrtvými dušemi*, ostře kritickými k ruským carským poměrům, za něž si jejich autor ostatně vysloužil, kromě světové slávy, i řadu nepřijemností. Gogol se snažil napsat pokračování *Mrtvých duší*, po Dantově vzoru měl po peklu prvního dílu následovat očistec dílu druhého a pak i ráj třetí části. Úsilí o očistec, jenž měl podat pozitivnější obraz ruských lidí, končilo opakovaně nezdarem.

Vyčerpaný a pravděpodobně též duševně nemocný spisovatel, pronásledovaný celý život vnitřními (i vnějšími?) démony, spálil několik dní před smrtí aktuální variantu rukopisu druhého dílu (některé části různých fází pokusů o druhý díl se však zachovaly). Linie Repin – kozáci – Gogol, vytyčená v úvodu tohoto textu, se zde stáčí opět k Repinovi a uzavírá vpravdě hororový kruh: v Repinově obraze z roku 1909 *Gogolovo „sebeupálení“*, jenž se někdy označuje i jako *Gogol páli druhý díl Mrtvých duší*, na němž vynikají především šílené oči v nelidské tváři spisovatele, osvětlené v jinak potemnělé místnosti světlem z krbu v pravé straně plátna, do jehož plamenů, které ale nevidíme,

Gogol hází listy rukopisu. Repin smysl obrazu sám popsal slovy:

„Gogol je nejjasnější a nejžhavější svící našeho národa před tváří Boží. V národu je živý ideál piety – ideál pokání za všechny hříchy jeho historie, ujařmené bezprávím, národ věří pouze v Boha. V extázi víry hraje buď jurodivého, nebo sebe sama sežehne. Gogol se upálil tímto způsobem – aby vykoupil hříšnost všech. A své dílo vrhl do ohně, když zjistil, jak mizivý má vliv na život hříchu.“⁵⁰

Osobní sebeupálení Gogola nutno samozřejmě vnímat v přeneseném smyslu – sám sebe sežehl v touze po překonání všeho nízkého. *Taras Bulba* i nezdařený pokus o „Živé duše“ tak patrně odrážejí Gogolovu úpornou snahu nalézt a prezentovat též cosi pozitivního, objevit světlo někde na dně Čičikovů a Chlestakovů i v apokalyptických scénách válečného běsnění. Přes ukrutné vraždění, jež Gogol nezatajuje, představují *Bulba*, postava jak z antické tragédie, a jeho kozáci romantické hrdiny, ryzí jedince, bojující za vyšší hodnoty. A nelze popřít, že kozácký svět nespoutané divokosti má – přes své tíživé stíny – v sobě též cosi přitažlivého, ba úctyhodného.

Bulba na Majdanu

Na Gogolovi je však rovněž patrné, že rozhodující je do značné míry ex-post interpretace. Záporožští kozáci jsou v jeho povídce jakýmiisi procarskými džihádisty, kde anticipované podřízení se carovi implicitně popírá kozáckou svobodu, jak ji chápala a vyjadřovala Záporožská síč, kterou ostatně nechala definitivně „zařiznout“ carevna Kateřina Veliká v roce 1775. V současném ukrajinském národním vědomí vystupují kozáci jako bojovníci za ukrajinskou svobodu a nezávislost; povstání Bohdana Chmelnického se (i v učebnicích dějepisu) označuje jako národně-osvobozenecská válka ukrajinského národa.³¹ V židovské paměti zase kozákům přísluší role hrůzných předchůdců nacistů.

A kdo je vlastně Gogol? Rus s ukrajinskými kořeny? Poruštěný Ukrajinec? A co Repin? Jeden z největších ruských malířů se narodil v roce 1844 ve městě Čuhujiv nedaleko Charkova, v takzvané Slobodské

Ukrajně, kde se od 16. století usazovali ukrajinští kozáci. Repinův rodokmen se odvíjí právě od „slobodských“ kozáků – a i proto věnoval (záporožským) kozákům nesmrtelný skupinový portrét.

Klíčovým pojmem je zde evidentně identita. Co ji určuje? Jazyk, kultura, víra? Ostatně, obrana pravoslavní kozáky silně přikláněla na ruskou (carskou) stranu, v tom Gogolova povídka sice hyperbolicky, ale svým způsobem věrně vystihuje situaci. A například jazyk vlastně začíná vystupovat jako prvořadý politický fenomén, formující moderní národy a státy, až od 19. století. Ukrajinská identita je však mimořádně plná protikladů, obsahuje řadu rozporuplných tradic, historických, kulturních i náboženských. I proto se dodnes nezformovala do příběhu, na němž by se (skoro) všichni obyvatelé současného ukrajinského státu shodli.

Geny „kozáckého rodu“ se každopádně dovedou projevit též pozitivně. Nedávno konkrétně na Majdanu, představujícím kolektivní těleso složené z desítek ba stovek tisíc lidí, které se dovedlo samo organizovat a projevovalo nevídané odhodlání, bojovnost a výdrž. Až způsobilo pád vlády (režimu). A v nejnovějších ukrajinských dějinách nikoliv poprvé – oranžová revoluce z přelomu let 2004/2005 měla podobné parametry.

Majdan bezpochyby vykazoval některé rysy Záporožské síče. Ruská média sice tvrdí, že Majdan zorganizovali Američané, a Rusové jim věří právě i kvůli tomu, že jejich vlastní kozácká tradice je mnohem slabší a méně svobodná. Nedovedou prostě pochopit, jak je možné, že zástupy lidí vyjdou do ulic, dorazí někam na náměstí, protestují, sami se zorganizují a dosáhnou (zčásti) svého, aniž by jim to někdo nařídil, ať už car nebo ústřední výbor. Nicméně Majdan se plnil spíše lidmi ze západní a pravobřežní (míněn pravý břeh Dněpru) Ukrajiny, nikoliv z východní části, kam patří i Záporoží, vlast Záporožské síče. Historické geny se tudíž evidentně přenašejí spíše „duchovně“, pomocí literatury, hudby, obrazů, folkloru, prostě ex post vytvářeně národní či jiné mytologie a identity.

Porovnáme-li sedmnácté století s jednadvacátým, na první pohled je skoro vše jiné. I pojmy jako stát nebo národ mají zcela odlišné obsahy. Zároveň však jako by se toho mnoho nezměnilo. Ukrajinci sice mají

samostatný stát, ale o jeho skutečnou suverenitu musejí stále bojovat. Už ne proti Polákům, kteří mohou být rádi za svůj národní státek včleněný do Evropské unie, proti „ruskému caru“ však ano.

Bitva ale probíhá právě i na kulturním poli, o výklad vlastních dějin, o identitu. Ruský film *Taras Bulba* z roku 2009³² se víceméně věrně drží verze textu z roku 1842, byť ubírá něco antisemitismu a přidává trošku sexu – jak by ne, když hlavní ženskou roli ztvárnila polská herečka a zároveň top modelka Magdalena Mielcarzová. Na carsko-pravoslavné pseudomystice si tvůrci snímku dali opravdu záležet: kozáci umírají, tak jako u Gogola, s teatrálními výkřiky typu „ať navěky vzkvétá ruská země“, upalovaný Bulba pronáší za zvuků dramatické hudby své prorocství o příchodu nepřemožitelného pravoslavného cara. Ukrajinský historik Oleksandr Palij nazval v recenzi filmu režiséra Vladimira Bortka Andrijem Bulbou,³³ tedy zrádcem. Bortko, ročník 1946, totiž pochází z ukrajinské rodiny, ale pro tohoto ruského nacionalistu a člena Komunistické strany Ruské federace byl patrně tou pravou vlastní Sovětský svaz. Palij však v roce 2009 možná ještě netušil, jak přesnou se jeho charakteristika ukáže být v roce 2014, kdy Bortko, mimo jiné režisér u nás ceněného televizního seriálového zpracování Bulgakovova románu *Mistr a Markétka*, podepsal petici kulturních pracovníků Ruska podporující politiku Vladimira Putina vůči Ukrajině a Krymu.³⁴

Ale – dalo se to čekat.

„Rusové a Ukrajinci jsou jeden národ a Ukrajina je jižní částí Ruska. [...] Nemohou existovat bez nás a my nemůžeme existovat bez nich. Ano, nyní jsou dva státy. Ale v minulosti tomu tak v některých dobách také bývalo. Ukrajinské území patřilo i pod Litevské velkoknížectví i Rzeczpospolitu. Ale národ, který žil na těchto územích, byl vždy jedním národem. Gogol to plně pochopil a celou dobu o tom hovořil. [...] Taras Bulba je vlastně začátkem debaty o slavjanofilech a západnících. Z Tarasova hlediska jsou západníci, které zosobňuje Andrij, zrádci,“

sdílel v době premiéry svého filmu médiím režisér Bortko,³⁵ myšlenkově evidentně plně synchronizovaný s Vladimírem Putinem.

Vida, dějiny se opakují, a navíc, v rozporu s Marxem, jenž soudil, že napoprvé probíhají jako tragédie a až napodruhé jako fraška, nesou dějiny *Tarase Bulby* v letech 1842 i 2009 (s přesahem do roku 2014) rysy tragédie a frašky současně. Gogola by to asi nepřekvapilo, ale nezapomínejme, že ho právě drásavé vnímání této ambivalentní povahy historie lidského rodu možná dohnalo až k šílenství.

Poznámky:

¹ Zdařilý český překlad je na české Wikipedii, kde má Odpověď záporožských kozáků sultánu Mehmedovi IV. samostatné heslo. Bohužel, bez udání překladatele.

² Magocsi, Paul Robert: *A History of Ukraine. The Land and Its Peoples*. Second, Revised and Expanded Edition. University of Toronto Press, Toronto, Buffalo, London 2010, s. 188.

³ Citováno dle: Моргунова-Рудницкая, Н. Д.: Запорожцы пишут письмо турецкому султану. In: *Илья Ефимович Репин. Альбом / Автор текста и составитель альбома Н. Д. Моргунова-Рудницкая*. Искусство, Москва 1970, s. 18. Internetové zveřejnění textu, [cit. 2015-08-05]. Dostupný z [www <http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?ob_no=17050&cat_ob_no=12525>](http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?ob_no=17050&cat_ob_no=12525).

⁴ Палій, Олександр: Цензураований Бульба і режисер Бортко в ролі Андрія [online]. *Українська правда*, 6. 4. 2009 [cit. 2015-08-10]. Dostupný z [www <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/04/6/3860187/>](http://www.pravda.com.ua/articles/2009/04/6/3860187/).

⁵ Besançon, Alain: *Svatá Rus*. CDK, Brno 2015, s. 61–65.

⁶ Gogol, Nikolaj Vasiljevič: *Taras Bulba*. Albatros, Praha 1973, s. 119.

⁷ Tamtéž, s. 34.

⁸ Tamtéž, s. 38.

⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁰ Tamtéž, s. 45–46.

¹¹ V citovaném vydání *Tarase Bulby* se slovo „žid“ píše s malým ž, tedy ve smyslu příslušníka náboženské skupiny. V citátech tedy ponechávám malé ž, jinde v textu je však Ž velké, ve smyslu příslušníka etnika, byť v židovském případě se oba významy do velké míry překrývají.

¹² Gogol: *Taras Bulba*, s. 50–51.

¹³ Прохоров, Е. И.: Исторические и фольклорные источники «Тараса Бульбы». (*К творческой истории повести*). In: Гоголь, Н. В.: *Тарас Бульба*. Издательство Академии наук СССР, Москва 1963, s. 199–217. Internetové zveřejnění [cit. 2015-09-18]. Dostupné z [www <http://feb-web.ru/feb/gogol/texts/gtb/gtb-199-.htm?cmd=p>](http://feb-web.ru/feb/gogol/texts/gtb/gtb-199-.htm?cmd=p).

¹⁴ Gogol: *Taras Bulba*, s. 53.

¹⁵ Tamtéž, s. 138–140.

¹⁶ Tamtéž, s. 95.

¹⁷ Tamtéž, s. 95–96.

¹⁸ Tamtéž, s. 58–59.

¹⁹ Tamtéž, s. 162–163.

²⁰ Tamtéž, s. 92.

²¹ Tamtéž, s. 26.

²² Pasáže o Agafje Grušecké dle: Ярхо, Валерий: Друг царя, государственный преступник... [online]. *История*, 13/2009 [cit. 2015-08-03]. Dostupný z [www <http://his.1september.ru/view_article.php?id=200901303>](http://his.1september.ru/view_article.php?id=200901303); Седов, Павел Владимирович: *Закат Московского царства, царский двор конца XVII века*. Петербургский институт истории, изд-во «Дмитрий Буланин», Санкт-Петербург 2006; Tazbir, Janusz: Sarmaci w roli pośredników [online]. *Polityka*, 25. 8. 2005 [cit. 2015-08-03]. Dostupný z [www <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/150696,1,sarmaci-w-rol-i-posrednikow.read>](http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/spoleczenstwo/150696,1,sarmaci-w-rol-i-posrednikow.read).

²³ Палій: Цензуrowаний Бульба.

²⁴ Magocsi: *A History of Ukraine*, s. 215–216.

²⁵ Gogol: *Taras Bulba*, s. 128.

²⁶ Tamtéž, s. 115.

²⁷ Tamtéž, s. 167.

²⁸ Citováno dle: Vičar, Jan: Taras Bulba Leoše Janáčka. Konferenční příspěvek [online]. Janáčkůana 2008 [cit. 2015-09-18]. Dostupný z [www <http://konference.osu.cz/janackiana/dok/vicar_j-taras_bulba_lj.pdf>](http://konference.osu.cz/janackiana/dok/vicar_j-taras_bulba_lj.pdf).

²⁹ Dolanský, Julius: Doslov. In: Gogol, N. V.: *Taras Bulba*. Albatros, Praha 1973, s. 171.

³⁰ Citováno dle: Oklot, Michal: *Phantasms of Matter in Gogol (and Gombrowicz)*. Dalkey Archive Press, Champaign 2009, s. 10–11.

³¹ Земерова, Тетяна Юріївна – Скирда, Ірина Миколаївна: *Історія України. Практичний довідник*. Весна, Харків 2008, s. 87.

³² U nás dostupný na DVD v české edici od firmy Н.С.Е.

³³ Палій: Цензуrowаний Бульба.

³⁴ *Деятели культуры России – в поддержку позиции Президента по Украине и Крыму* [online]. *Министерство культуры Российской Федерации, официальный сайт* [cit. 2015-08-14]. Dostupný z [www <http://mkrf.ru/press-tsentr/novosti/ministerstvo/deyateli-kultury-rossii-v-podderzhku-pozitsii-prezidenta-po-ukraine-i-krymu>](http://mkrf.ru/press-tsentr/novosti/ministerstvo/deyateli-kultury-rossii-v-podderzhku-pozitsii-prezidenta-po-ukraine-i-krymu).

³⁵ Malczyk, Jerzy: Rosja: Na ekrany kin wschodzi „Taras Bulba“ Władimira Bortki. Zpráva Polské tiskové agentury (PAP) [online]. *Money.pl*, 1. 4. 2009 [cit. 2015-08-18]. Dostupný z [www <http://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/rosja;na;ekrany;kin;wschodzi;taras;bulba;wladimira;bortki,78,0,440398.html>](http://www.money.pl/archiwum/wiadomosci_agencyjne/pap/artukul/rosja;na;ekrany;kin;wschodzi;taras;bulba;wladimira;bortki,78,0,440398.html).

Josef Mlejnek jr., politolog a novinář. Zaměřuje se na demokratickou transformaci ve střední a východní Evropě.

Král / Jen Lien-kche Jin Ping Mei / Kantor Dvořáková / Novotný Hrdlička / Zizler

Kontext / Vladimír Kantor: Co znamená být spisovatelem – Alena Dvořáková: K Janišovu překladu Kvítka karmínového a bílého – Pavel Novotný: Semestr experimentální tvorby: K české auditivní poezii konce 60. let – Rudolf Ginzler: Fotografie

Rozhovor / S Oldřichem Králem o klasickém čínském románu, o překladu a nepřeložitelnosti, o humoru, sexu, pokrytectví, přepisování příběhů, a především o umění číst

Literatura / Nové básně, prózy a překlady Josefa Hrdličky, Yvety Shanfeldové, Miroslava Olšovského, Manuela Altolaguirra, Volkera Brauna, Rimantase Kmity a Martina Pocha.

Z nových čínských překladů / Překlady Oldřicha Krále: Umění číst, Jin Ping Mei aneb Slivoň ve zlaté váze, Liou Čen-jün: Manžela jsem nezabila (př. Zuzana Li), Jen Lien-kche: Rozpučková kronika (př. Zuzana Li), Li Er: Soudruh Nula (př. Denis Molčanov)

Objednávky, předplatné i starší čísla na internetu nebo na adrese redakce: Souvislosti, Pod Strojírnami 10, 190 00 Praha 9, tel.: 605 530 809, e-mail: souvislosti@seznam.cz

2₁₅

www.souvislosti.cz
revue pro literaturu a kulturu

Z nových básní

PETR KRÁL

Rozkvétáme

Město se dál mění patří teď k němu i mé nové zuby

Z pohyblivých popelů davu
vypluje pípnutí
a zas v nich zmizí

V lese je křesílko z rudého plyše
byť jen mezi dvěma prsty u nohou
nepozorné houbařky

Střídavě zezlátlý list
plátek zjitřeného masa
útlý úšklebek
zčeřeného vzduchu
A tak dál
až do vyčerpání zásoby

Dnes

Venku je snad zas jakési počasí

Pondělní rozvoz příušnic

Cibule dál šustí a praskají slupkami
v temném podsklepi dne

Věčernice

a tvoje (mnohé) nohy
nejkratší báseň po léta přidávaná do torny
všem pruským střelcům

Přišli jsme –

– usedli natáhli bačkoru
směrem k pomníku
někdy jen k cizí
hlávce zelí

Kolem zelí město
kolem města nic
moc Kaluž
a cihla vryp
*tres faciunt
collegium*

Přistane poleno
vypadne zub
Jeřáb se vztyčí
město rozpadne

Každým proletí zbrusu nový kos
Z poslední konzervy UNRRA
až k nároží
kde žebrá nesmělý bůh

Do ciziny

Některé jako by letištní kontrolou
procházely rovnou z ráje

V každém oku jiný bonbon
pod sukní oblak jarního prádla
byly nejspíš s to vyhrát i zimně profukující kulisy

V recepci hotelu si každý host mohl vyzvednout
vlastní tužku

Ve všech prázdných kinosálech se hrála těž *Sláva*

Rekord

Nepřinesl jsem si město v zubech
bylo ve mně stejně jako oceán kdykoli jsem do něj
mohl nahlížet

I při lásce jsem se v něm někdy sám viděl mizet
za neznámým rohem Červené praporky vztyčené
u kaluží ho krásilily
neméně než sukno kulečníků propadlých ke dnu
sklepa než předjarní nohy mladých hereček
svěšené v divadle do prázdného orchestřiště

Z věžáku na kraji Brna byl za letních nocí
vidět Jupiter Skokan na stadionu zabodnul tyč do země
vzepjal se na ní tyč probledla skokan přeletěl latku
– i ta bledla –
a přehodil tělo na druhou stranu Zbledlo tam samo
Jen rekord jehož dosáhl trčí teď nad vším
jak monument ať si tělo hnije ať mu hoří anus
a skučí měchýř sténá kostrč

Jen rekord ční čelí sám v noci zářivé netečnosti
Velkého vozu

Pod nízkým nebem

Mrtvola zas a zas naráží na pilíř mostu, dál nepluje,
je tu nicméně i drobný jetel
na kraji cihlové navigace, pod nízkým nebem,
opičák v bílém smokingu smeká bílý cylindr a tlemí
se na nás z mostu,
okolní brebentění už jen mívá, naše vlastní bláboly
jsou nejlepší, i když neprošly
bruselskou centrální třídnou,
já se teď chystám pustit do Poláčka, jen co dorazím
Reverdyho,
zelený inkoust byl podstatnou lidskou skvrnou
v bílém prádelníku bohů,
temná zeleň dřevěných desek na zavřených krámech
dodnes prohlubuje ticho benátských nedělí

Cesty přinášejí radost
a rozesmůtňují my spolu žijeme ve městech sklenic
vína kusů masa
a trochy jehličí na kraji talíře

Spojenci

Spojenců není nadbytek
v tramvaji k nim sotva patří holka s bílým šlaufkem
v boltci
jímž do ní mléčně kapou daleké hlasy (vprostřed davu
se vybavuje jen s nimi)
natož kluk který s plackami na uších
slavně usnul

Napuchlé v černých zábalech leze z břicha bílý pes
to nechme stranou
i hlášení stanic zní ale nepřátelsky jak z velitelství
nejvíc jistě díky výchovně spisovnému přednesu
starší zasloužilé umělkyně

Matka na protějším sedadle
v další tramvaji se tváří obzvláště přísně každou
pracně vyslouženou vráskou Naštěstí se zas zvedá
jako prezident před proslovem
a vystupuje
Nazrleho krátce přistřiženého body-garda
tu nicméně nechá laškovně modrá košilka
k tmavomodrému obleku
ho dělá jen výhruznějším taška přes rameno marně
předstírá nedbalost
Slídivost prasečích oček nás provází přes celý most

Spojenec s šedou dosud ale vzpurnou křticí
a s kostkovanou košilí (snad i duší) k normálnímu saku
nemá bohužel čas nastoupit
Za hlaholivým „Snad NIC!“ vniknou do vozu dvě
klábosící ženské
které jsou spojenkyněmi jen sobě navzájem
ta v baloňáku má k bundě té v teplákách –
a s ruksakem – aspoň stejně fialovou tašku
(potměšilost lidských čirůvek)
Sportovní starší paní ve větrovce s horským
kloboučkem
a hrdou hůlkou vozem jen projde

Řidič nás ovšem nenávidí všechny

Když se po spojencích podívám za sebe
mezi prázdnými sedadly tam trčí jediný zas trochu
jinak
modrý chlap a zle se mračí na vlastní mobil
Život není snadný

V tomhle životě

Poledne Střed města je něčí rozkrojený horzký
a krvavý kus masa
Jiného se zmocňuje dosud nejasná myšlenka
víří v něm vzlíná a roztáčí ho
jako dervíše
Mé čelo je teď ze dřeva stolu
na nějž nalahlo

Tramvají dolů k Nuslím za hříšně pokoutním přítmím
jak tu těká hned napravo hned vlevo od refýže
mezi Tondovým atelierem a Cesareho nálevnou
Po schodech pak pěšky vzhůru k Vinohradům
málem jak za spásou
I na běžícím pásu v metru bez zastavení
V tomhle životě už si neodpočinem

Střed města je místo kde dřevěné čelo
dolehlo na dřevo stolu
Dosud vágní myšlenka si roztáčí toho v němž vznikla
než jím smýkne za roh a předá ho větru
Sám jsi krvavé sousto do nějž vjíždíš nožem

Demonstrace

Beru si kostkovanou košili
a vynáším ji na slunce k soukromé demonstraci
proti smrti proti Standově utrpení v kšírech
na špitálním lůžku a proti okolnímu teroru
přibývajících ignorantů
proti krutému osudu Mirka S. jehož zaživa vyhaslé tělo
už němě dýchá vstříc jen dalekému nanebevzetí
proti Wandině únavě z celodenního vláčení po kurzech
na dalekých okrajích Prahy Taky jistě za klid letního
parku
proti gangsterským golemům kteří ho chtějí zalít
betonem
co kobercem pro vítání Marťanů

Venku se na mě slabě culí z ošatek jen blede
pomeranče
a kamenné citrony až uvnitř sýrárny v pasáži se přede
mnou za sklem pultu plně rozzáří
mírně pobožené ale důstojné okrové hradby zralých
langrů épouisses a munsterů
Kus odtud starý paternoster dál rozváží vrzavé
prázdnost svých kabin
po patrech kde už vylidněné chodby pod novým
bílým nátěrem
jsou mrazivě němé chodby mauzolea

Charleston

Nemohu říct že nechci víc
než tiché štěstí (pouhý úsměv říká Kozovoj
je na rozdíl od smíchu už smíření se smrtí)
bez signálů to nejde ticho samo je necelé bez výkřiku
trumpety
a výkřik bez předchozího vrznutí pístu

I másle vyndanému z ledničky se trochu stýská po
dalekém hlomozu New Yorku
jak mi doplňuje noc i den jak v něm spouštím sondu
až k hlasu kamelota na úpatí buildingu
Co dělat chtít lze jen klid zas a zas přiostrůvaný
na obzoru lehkým broušením nožů
nebo sykáním dvoučinelu zvaného charleston
Chřestění sirek v krabičce a hracích kostek v kalíšku
taky svist břitvy třené holičem o řemen
a šum špendlíků u švadlen v táhlém šeru salonů
byl nutný úvod a doprovod k pronikání do světa
neméně než k jeho úlevnému obcházení
I cizí milostný křik patří k životu
tak jako pění šampaňského ve zvlněných vlečkách
dam
na palubě Někdy i v povlávajících šátcích
vzrušených skautek
a v roztočených deštníčcích erotických opiček při
prostných u pokreslených stropů zpupných paláců
Klapot tenisových míčků vnáší svou ozvěnou tajné
očekávání i do mrtvých měst oslava vyrazí už ze
zasmání šatnářky za valem kabátů
každý signál je významný i když nic nehlásí
Až zvonění příborů za zády dává úplnost pohledu do
zrcadla

V zahradě

Podzime podzime
stojíš v pěkné rovině
V zahradě tiše soumrak padá
příště tu povede autostráda

Petr Král, básník, překladatel a esejista.

Bylo by těžké nedostat se k malování

Rozhovor s Miroslavou Zychovou

JOSEF MLEJNEK

Po normalizaci v roce 1970 si mohla Galerie výtvarného umění v Havlíčkově Brodě pouze občas připomenout předchozí krátké, ale intenzivní období, kdy v ní vystavovali současní špičkoví výtvarní umělci. Jednou z několika světlých výjimek byla v roce 1981 výstava obrazů Miroslavy Zychové z nedalekého Hlinska. V brodské galerii tehdy pracoval náš společný kamarád Rudolf Korber, pocházející rovněž odtamtud, a při společném sezení po vernisáži jsme se v užším kruhu mohli kromě umělkyně a jejího manžela Bohumíra Komínka seznámit také s básníkem Stanislavem Zedníčkem a s příslušníky zvláštní hlinecké bohémy, které jsme znali z Rudova vyprávění. U vystavených obrazů mne zaujala malířčina detailní péče o zapojení sériově vyrobených kuchyňských předmětů do důvěrně meditativního „obcování“ s jejím vnitřním světem, ale nevzpomenu si už, jestli jsem se jí tehdy nezeptal, nejde-li o subtilní únik před marasmem doby. Přetrženou nit jsem mohl navázat po téměř pětatřiceti letech v hlinecké galerii po zhlédnutí její obsáhlé celoživotní výstavy, kterou mne Miroslava Zychová provedla. Ale ještě předtím jsme hovořili o hlineckém Betlému, malém seskupení roubených domků uvnitř města: v jednom z nich malířka žijící střídavě v Praze a v Hlinsku také bydlí. (jfm)

O Bohumíru Komínkovi jsem se dozvěděl od Rudolfa Korbera, který přišel do havlíčkobrodské galerie někdy na konci sedmdesátých let právě z Hlinska. Hovořil o něm nejen jako o malíři, ale i jako o recesistovi, kumpánu společných maloměstských kratochvílí. Má to nějaké pravdivé jádro, nebo je to celé přehnané?

V době, o níž Ruda patrně mluvil, jsem tady ještě nebyla natrvalo. Ale různé recese s Petrem Baudyšem a Bohoušem Polívkou tu určitě prováděli. Nejvíce vešlo ve známost, že od nádraží spustili z kopce obrovskou špulku se železničním kabelem. Stalo se tak v hluboké noci, nikdo se k tomu nepřipletl. Nevím, jestli ta špulka něco nepoškodila.

Také si pamatuji, že – podle Rudolfa – Bohumír v podniku Elektro-Praga Hlinsko, kde pracoval jako nástrojař, vyzval na celozávodní schůzi k bojkotu zakázky pro kapitalistické západní Německo...

Tohle asi bude pravda, a podobných historek bylo určitě víc. Většinu toho znám také z Mirkova vyprávění.

Když jste se s Bohumírem poznali, byl už hotový malíř s vlastním rukopisem?

Ale on měl i zformované vlastní názory, hledající a zkoušející období měl už za sebou. V té době maloval zdejší maloměstský život a Betlém, přesněji to, jak si představoval, že by měl Betlém vypadat.

Jak jsi vnímala jeho malování?

Poprvé jsem viděla jeho obrazy vystavené zde v Hlinsku ve sklenářství, bylo to v roce 1976 nebo 1977, a bez přehánění jsem nad nimi užasla. Záhy nato za ním z Prahy přijela doktorka Jana Brabcová, která o jeho malování věděla, a vzala mě s sebou. Velice ochotně nám ukázal všechno, co udělal, i to, na čem pracoval. Pak se za mnou u nás stavoval a chodili jsme spolu často po venku. Hlavně po Železných horách. Potřeboval hodně chodit kvůli své cukrovce – takže nějakých dvacet kilometrů byla pro nás jenom taková podvečerní procházka. Perfektně znal Hlinsko a okolí a vůbec zdejší krajinu. A také všechny jízdni řády: byli jsme

Miroslava
Zychová,
foto:
Oleg Zych.

v Horním Studenci a on věděl, že nám za chvíli jede autobus do Havlíčkova Brodu. To všechno nosil v hlavě.

Co tě na Bohumírových obrazech zaujalo především?
Že v nich nebylo nic rozkladného. V Praze na člověka doléhal dobový marasmus, a najednou tu byl s jeho obrazy malovanými jakoby nízkým reliéfem zcela normální život. Už to samo bylo zajímavé, a také duch jeho obrazů byl jiný, příjemný, s ničím takovým jsem se předtím nesetkala.

On byl samouk, nebylo by na místě zařadit ho mezi in-sitní umělce?

Měl velice silné intelektuální zázemí. Všechno měl promyšlené, nebyla v tom žádná neumělost. Ani naivita.

Proč si oficiálně neosvojil potřebnou kvalifikaci?

Z kádrových důvodů ho nepustili ani na střední školu, tak se vzdělával sám. Velmi se zajímal o film, a dal by se vystopovat i silný vliv filmu na jeho výtvarné vidění. Třeba francouzský režisér Alain Resnais s téměř divadelními záběry v jeho filmech, to byl v podstatě předobraz. Film jej silně inspiroval, a on v Hlinsku také dlouho vedl Filmový klub, který zde měl díky němu skutečně vysokou úroveň.

V sedmdesátých letech měl zdejší Betlém zmizet. Jaký byl oficiální důvod?

Chtěli tu autobusové nádraží nebo postavit paneláky. Bylo mi líto, že by tato jedinečná skrumáž chalup, která nikde jinde už nebyla k vidění, měla zmizet ze světa. Postupně je ubourávali, nějaké stařenky zde ještě tu a tam žily, ale postupně odcházely a bylo jasné, že Betlém brzy úplně zmizí. Bděla nad ním sice památková ochrana v rámci Žďárských vrchů, to byla chráněná krajinná oblast, ale bylo to tu odsouzené k zániku. Když jsem pochopila, jak to Mírek vidí, uvědomila jsem si, že on je jediný člověk, s nímž by se dalo na záchranu Betléma i celé odsouzené zóny něco podniknout. Začali jsme společně uvažovat o tom, co by se dalo dělat. Zdejší zainteresované kruhy měly za jasnou věc, že chaloupky dělají ostudu a že proto musejí pryč.

Nějaký papaláš dokonce přišel na to, že kdyby se to chtělo jo zachovat, tak podobným způsobem, jako v Ležákách, kde jsou zachovány půdorysy vypálených domů. Co chalupa, tak jen takový orantlovaný prostor.

Znala jsi blíže Stanislava Zedníčka?

Byl podobně jako Jiří Plaček původně učitel a znal se spíš s mojí maminkou. Býval tu na léto, věděla jsem, že je básník, ale nijak moc jsem ho nepoznala, možná později, když se vrátil do Hlinska a začal trvale žít ve své zdejší garsonce.

To byla spíš nora vytvořená z knih a akvárium.

Měl tendenci se u nás občas stavovat, jenomže vždycky přišel s lahví. A sedět s ním půl dne u vína se mi zrovna moc nechtělo. Měla jsem hodně své práce.

A tvůj muž s ním asi moc popíjet nemohl.

Ten ne, ale on byl spíš doma, v roce 1977 tu moc nebyl. Zedníček navíc pořád mluvil o Vladimíru Holanovi. Bylo to trochu na jednu strunu. Člověk si může něco takového se zájmem vyslechnout jednou, ale poslouchat to pořád dokola dost dobře nejde.

Když jste přijeli v roce 1981 do Brodu, měl jsem dojem, že spolu tvoříte jakési společenství, uměleckou kolonii.

To snad ani ne. A se Standou určitě ne. Párkrát mi půjčil nějakou knihu. Ale v jedné věci na něj vzpomínám

s velkou vděčností. Bylo to v době, kdy jsme zoufale bojovali za záchranu Betléma, a to ještě spíše v Praze, protože tady se v podstatě nic dělat nedalo, odpor zdejších nadřízených orgánů byl silný. Jednou se konalo veřejné shromáždění v hlineckém kině a my jsme Standu poprosili, jestli by tam něco neřekl. On vstal a krásně bez přípravy o Betlému promluvil.

O Vladimíru Holanovi v té souvislosti nic?

Ne, o Holanovi to nebylo, ale přímo k věci. Fakt to bylo od něj výjimečné, skvělé. Za to mu nepřestanu být vděčná. Já bych tam, kde je hodně lidí, nedokázala ani pípnout. Ale nakonec jsem kvůli Betlému byla až na ÚV KSČ. Přišla jsem k tomu jak slepej k houslím, protože sem jednou přivedli nějaké papaláše právě z ÚV. Nevím už, jak a proč k tomu došlo, ale jeden památkář z Pardubic mi řekl, dokonce sem kvůli tomu přijel, aby mi to sdělil, že se jednomu z nich Betlém moc líbil. A že snad také maluje. Opravdu jsem pak viděla na nějaké výstavě kresby beskydských chalup...

Stéblo pro tonoucího?

Mně se na to ÚV vůbec nechtělo jít, byla to ode mě oběť. Nevím, jestli mám o tom vůbec mluvit.

Že jsi šla pro dobrou věc prosit do jámy lvové? Za to se snad nemusíš stydět.

Nejhorší bylo, že jsem tam musela dlouho čekat a poslouchat, jak se všichni zdraví čest čau. To mě úplně fascinovalo, čest čau! Nakonec mi řekli, že dotyčný pán tam není a že mám jít za někým jiným, nebo mě objednali na někdy jindy, to si už nevzpomínám. Byla jsem z toho zdrcená, ale ještě jsem se v Praze zastavila u architekta Josefa Dvorského, on a jeho žena byli naši dobří známí, nechávali mi pro syna Olega šatstvo po odrostlejšími synovi. Vyprávěla jsem jim, co mě potkalo. Dvorský mi na to odpověděl: Já ti pomůžu, něco napíšeme, nebo tam půjdu s tebou. A nakonec tam se mnou skutečně šel. Věděl, jak s takovými lidmi mluvit a najel na takovou lidovou strunu; pocházel z Moravy, on i jeho žena: tož když sme onehdá s Jožkou Černým...

Máme my tam kapitána od Prahy, který neví, co chtějí chlápci z Moravy?

Miroslava Zychová při práci, 1981. Foto: Bohumír Komínek.

Ano, chlápci z Moravy, takhle s tím soudruhem pohovořil, já u toho seděla jako oukropeček. Soudruh mu poradil, abychom všechno sepsali, přesněji abych všechno sepsala já, jak to je a jak to vidím. Architekt Dvorský napsal ten dopis za mě, jen jsem ho přepsala a odeslala.

Přišla od nejvyšších stranických orgánů účinná pomoc?

Kdepak, nic. Dva roky nic. Až po dvou letech jsme se dozvěděli, že se má uskutečnit nějaká schůzka, kde se sejdou s krajskými a zdejšími funkcionáři činitelé zainteresovaní na vyjmutí Betléma zpod křídla chráněné krajinné oblasti Železných hor. A že se celá věc má projednávat na ministerstvu kultury. To bylo v roce 1986.

Jinde už duněla perestrojka...

Všechno se vleкло už skoro deset let. Přitom jakmile se objevil někdo, kdo mohl Betlému pomoci, jeli

jsme hned za ním a jednali s ním. Nesměli jsme nic zanedbat. A všechno vyvrcholilo právě tímto okamžikem. Byli jsme zrovna v Praze, když jsme se o tom dozvěděli, a Mirek mi řekl: Tak a teď tam musíš jít. Za člověkem, jemuž byl adresován dopis formulovaný architektem Dvorským. Udělalo se mi úplně nevolno. Ale objednala jsem se tam na druhý den. Příznivec, kterého znal Dvorský, tam nebyl, přijal mě stejný funkcionář jako při mé první návštěvě, dokonce si mě pamatoval. Oslovovala jsem ho pane, soudruha bych nevyпустиť z úst. Já tam vlastně ani moc mluvit nemusela, asi si to pamatoval a byl v obraze.

Vzal telefon a zavolal na ministerstvo kultury: tady ten a ten, mám tady soudružku...

Tak jsi přece jen byla za soudružku.

A my chceme, aby ten Betlém zůstal zachovaný. Nic víc. Stačila tahle věta, a situace se náhle úplně otočila. Tady v Hlinsku už byli všichni místní soudruzi, oni také plnili přání většiny občanů, natěšení, že se konečně zbaví odporného Betléma, který dělá ostudu jejich krásnému městu. My jsme tam šli taky, šlo o veřejné shromáždění. Doktor Líbal, velebný kmet, na něm prohlásil, že by měli být rádi, že něco takového jako Betlém tu vůbec mají. Předseda MěNV tenkrát málem omdlel, protože něco takového vůbec nečekal. A ono se jim to najednou zvrťlo. Oni nevěděli, kdo za tím je. Mysleli si, že jde o nějaké temné síly.

Kdy Betlém získal svou současnou podobu?

Betlém se to jmenuje proto, že v zimě ty chaloupky skutečně vypadají jako Betlém. Když byly obydlené, vypadalo to tu kouzelně. Hromady sněhu a do toho svítila v domcích okénka. Úplně jiný svět.

Temné síly? Josef Velek byl také váš kamarád?

Za Velkem mě dovedla keramička Jindra Víková. Jeho věc silně zaujala a opravdu sem přijel, nafotil to tady a napsal o Betlému reportáž do *Mladého světa*. Nakonec z toho byla na příslušných místech velká aféra, ale nad *Mladým světem* držela ochrannou ruku ještě vyšší místa. Vznikl pro ně nepříznivý dojem, že se tady něco přece jen může a zmůže, a to mu nemohli odpustit.

Kdo mu to nemohl odpustit, ti nižší nebo ti vyšší?

Tady na kraji. Východočeský kraj. Dallas východu se mu tehdy říkalo. Oni dokonce usilovali o to, aby byl zrušen *Mladý svět*. Je našťvalo, že si někdo dovolil hrábnout do vosího hnízda a nastolit otázku Betléma, a opravdu usilovali o zrušení *Mladého světa*. Navíc po Velkové reportáži psala do *Mladého světa* řada lidí, a ti Betlému i nám projevovali sympatie. Betlém představoval důležitých deset let našeho života. Mirek vše začal svými obrazy, ony to opravdu byly malířské „agitky“ zaměřené na záchranu Betléma. Ale lidé, které oslovil, viděli jen krásné obrazy a nedocházelo jim až tak docela, o co mu jde. Cítili, že je to výborné, ba skvělé, chtěli mít doma obraz, ale Betlém chtěli nechat zbourat.

Když už je jednou namalovaný, tak už tu ani nemusí být?

Asi tak. Betlém byla jeho vize, představoval si, jak chalupy žijí, jak před nimi sedí staří lidé, v jeho chápání to byla oáza, ne že by tam měly být jen nějaké obchody.

Jak je to teď?

Teď je z Betléma skanzen. On měl ale představu živoucího místa, rodinného života s dětmi. Měl představu, že by sem jezdili nebo se tu usazovali umělci a pracovali tu. Dokonce se uskutečnila schůzka právě na téma, že by Betlém mohl být využit tímto způsobem a stát se místem pro výtvarníky, ale místní to samozřejmě neakceptovali.

Nevedl si Bohumír deník, nezapisoval i své úvahy?

Něco možná bylo, ale on špatně viděl a nakonec úplně oslepl. Je škoda, že jsme si všechno dění kolem Betléma alespoň nenahrávali. Když jsme o něm začali vyprávět, vzpomněli jsme si každý na něco a mohli jsme to dát dohromady. Bylo by dobré mít vše zaznamenané, ale to jsme zanedbali.

Jak se Bohumír při svém malování vyrovnával se svým slábnoucím zrakem?

Tvrdil, že se mu oči bystří, když maluje. Že mu malování dělá na oči dobře. Později začal fotografovat, příležitostně fotografoval už předtím, přivezli jsme sem z Prahy zvětšovač a vyrobili jsme také černou komoru.

On se v ní zavíral, a to bylo špatné právě na oči. Celý den nebo půl dne jen červené světýlko a koupání fotek v lázni. Nakonec toho musel nechat.

Náš společný kamarád Ruda Korber také maloval, a nebyl to jen sváteční malíř, ale zůstalo v něm něco nedotaženého.

Bohužel dost pil, ale malíř byl víc než slušný, měl dar umění. Nedávno jsem restaurovala jeden jeho polo-rozpadlý obraz, který mi svěřil Rudův syn. Abstrakce, šedesátá léta, z jeho raného malování. My jsme ho do brodské galerie panu Pokornému doporučili. Tehdy si tím také zčásti vyřešil své rodinné problémy. Nebylo to až po naší výstavě?

Určitě před ní, věděli jsme o vás dopředu z jeho vyprávění. Na nynější výstavě máš věci, které jsi namalovala už jako dítě. Jak ses dostala k malování?

Ono by v mém případě asi bylo těžké se k malování nedostat. Tatínek, Miroslav Zych, maloval, a malíř to byl od Pánaboha. Ve škole učil matematiku a kreslení, stejně jako maminka, oba měli stejnou aprobaci. Na normální základní škole, na měšťance. Poznali se spolu na chrudimském učiteláku.

Takže jsi měla v rodičích hned od počátku vzor?

Tatínek zemřel ve čtyřiceti letech, mně bylo necelých osm. Maminka jeho pozůstalost pečlivě ošetřovala, bylo obdivuhodné, co za svůj krátký život dokázal stihnout. Na mé výstavě, v její genealogické části, jsou i jeho kytice, ale maloval především krajiny. Společně s bratry byl na Slovensku, cestovali na kolech. Kde se mu líbilo, tam zastavil, udělal rychlou krásnou kresbičku, pohled, a pak všechny v těch kopcích rychle dohnal. Zachoval se jeho malý skicáček, který je také na výstavě. Po válce, když se opět mohlo studovat na vysokých školách, chtěl tatínek jít normálně na Akademii, jenomže jsem se měla narodit, tak ze studia sešlo. Maminka by to sama neutáhla. Tehdy byly kurzy pro učitele a vůbec pro zájemce, František Jiroudek a jiní mistři dělali například kurzy aktu. Krásné kresby, akty, krajiny, zátiší nebo technologické zápisníky tady po něm máme. Snažil se dohnat, co mohl, tímto způsobem.

Byl u tvých prvních výtvarných kroků, stihl to?

Snažila jsem se ho napodobovat. Ale jsem trochu jiná. On měl takový silně malířský drajv, zatímco já jsem spíš kresebná.

Tenhle rys jsi podědila po mamince?

Asi v tom je jen ten tatka, protože maminka nikdy nemalovala, učila děti kreslení, to ano, ale že by sama někdy malovala, toho jsem si nikdy nevěšila. Měla vkus a vytríbený cit pro všechno, ale sama se nikdy do ničeho nepouštěla. Byla otci spíš oporou, a pak i mně. Vždycky se mi snažila předat to, co věděla vlastně od něj.

Vybavily se mi dojmy z tvé výstavy v roce 1981 v Havlíčkově Brodě, na tvých obrazech-zátiších z té doby jsou zachyceny věci denního užívání, hrnce nebo kastrolky, vůbec nádobí, které jsi tím jako by vyňala z jejich sériovosti. Jejich zakomponování najednou v sobě mělo nesériový „intimní“ moment, měly své mystérium. To byl pro mě objev.

Máš asi na mysli kastrůlek, na jehož nerez vypouklém povrchu se zračí zdejší interiér, takové obrazy byly asi tři. Nikdy toho nedělám moc, také nestíhám moc z toho, co bych bývala chtěla udělat. Tehdy to byl kuchyňský kastrůlek, pak ještě obraz *Pára nad hrncem*: to byl hrnec, ve kterém se vaří voda, vzhůru stoupá pára, a pak ještě *Hadr na holi*. Ta *Pára nad hrncem* se octla v galerii na Hluboké, ale je to odsud daleko, tak jsme ji nezařadili. Mám ten obraz skutečně ráda.

Ted' máš na výstavě několik řad obrazů udělaných analogicky, šaty, šatníky, nafukovací hračky. Ty jsou ještě pomíjivější než nádobí a ošacení, hračka končí na smetišti třeba hned po sezóně. Co bylo hlavním impulzem k tomu, aby ses jimi zabývala a malovala je?

Jsou to náhlé popudy. V osmdesátých letech jsem chodila do hračkářství shánět dřevěné hračky. Ptala jsem se, co dostanou dřevěného. Přála jsem si, aby si dítě mohlo hrát s nějakým ušlechtilým materiálem. A v obchodě měli také řadu hraček nafukovacích. Už jsem odtamtud odcházela, ale sama sebe jsem se ptala, co to je, co si o tom mám myslet? Musela jsem se vrátit a jednu jsem si koupila. Ne pro dítě, aby si s ní hrálo, to vůbec ne, protože z bůhvíčeho ten materiál

Miroslava Zychová:
Kastrůlek, 1979,
tempera, 38x50 cm.

Miroslava Zychová:
Hieratická kompozice,
1986, tempera,
100x120 cm.

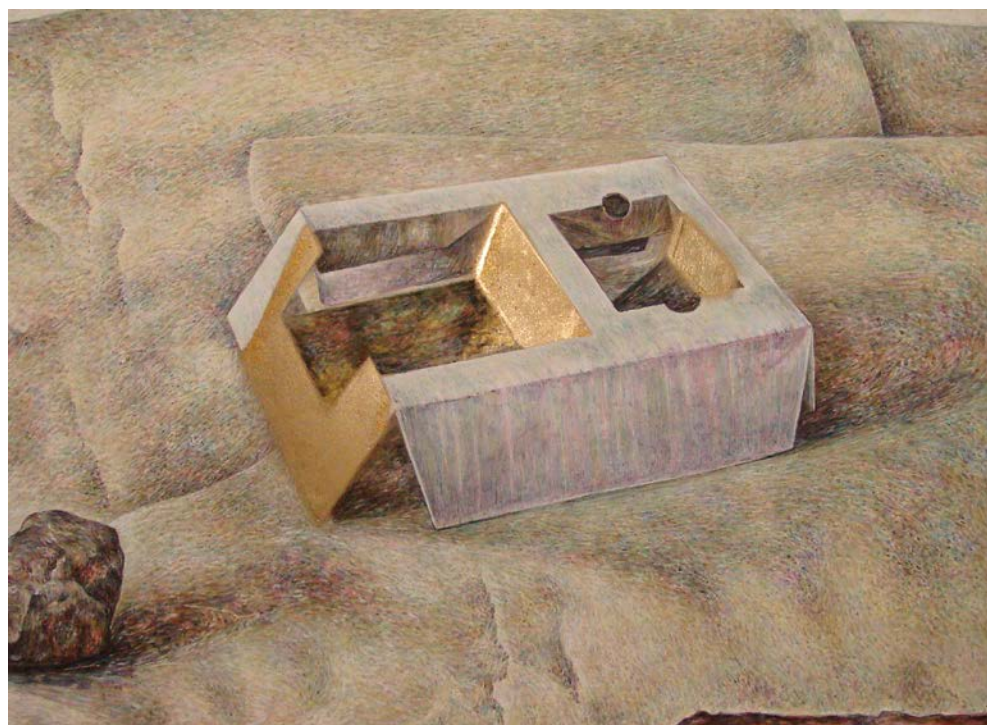

Miroslava Zychová:
Po vánocích, 1996,
tempera,
106x128 cm.

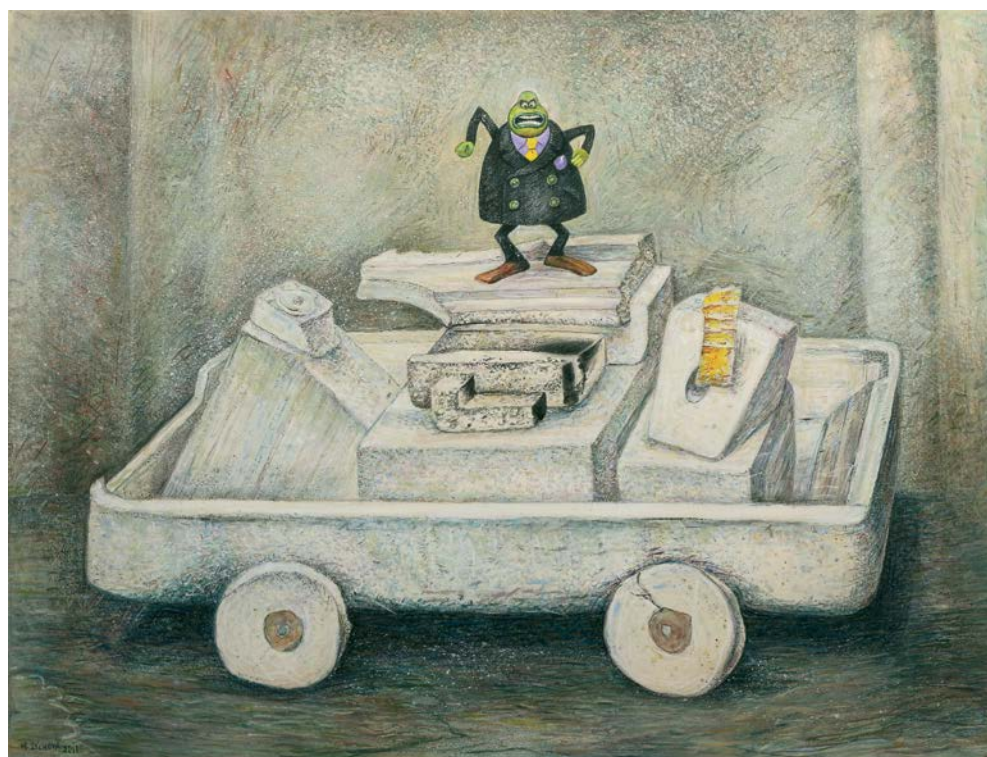

Miroslava Zychová:
Návrh sochy pro malé
město – urbanistická
studie, 1995–1996,
tempera, olej,
140x115 cm.

Miroslava Zychová:
31 200 cm³ dechu,
1998, tempera,
150x115 cm.

Miroslava Zychová:
Světlo na krabičce, 2007,
tempera a zlatý sprej,
40x55 cm.

Miroslava Zychová:
Alegorický vozíček, 2011,
tempera, pastel, pero, tuš,
61x81 cm.

Miroslava Zychová: Monument Zifčákova taška, 2009, tempera, olej, 61x46 cm.

Miroslava Zychová: Pára nad hrncem, 1979.

byl, různé ftaláty atd. Dítěti bych takovou věc nikdy nedala do ruky, a jak by si s ní mělo také hrát? Co s ní může dělat? Do bazénu si ji má vzít, aby se neutopil? A také ten tvar, nerozuměla jsem tomu, fascinovalo mě přijít na to, proč je něco takového vůbec na světě, říkala jsem si, že je v tom celá tahle doba.

Nejde o to, že jsi svým způsobem vtiskla trvalost něčemu nejen pomíjivému, ale i pomínutelnému, nicotnému až ničemnému: je to pro děti, a přitom by se jim taková věc neměla dostat do ruky?

No a navíc stačí nepatrné píchnutí nějakou jehličkou, a je po tom, je po tvaru. Jde v podstatě o velice zranitelný předmět, stejně jako je zranitelný samotný život, protože člověk je rovněž strašně zranitelný. A lidský dech dává těm hračkám život, ale stačí málo, a ten život unikne. Jde vlastně o modelovou situaci.

Jedna z hraček se dokonce přímo jmenuje podle kubického obsahu lidského dechu.

Onoho modrého slona jsme skutečně ponořili do vody, do určitého objemu, a ta dechem vytlačená...

Vytlačená kapalina, vy jste aplikovali Archimediův zákon?

No ano, a skutečně nám vyšlo, že ji vytlačilo 31 200 cm³ lidského dechu uvnitř toho namalovaného zvířete, od hlavy až po pás. Skutečně model všeho.

A u šatů a šatiček bylo pro tebe hybným podnětem zase něco jiného?

Tak člověk s dětskými šatečkami zacházel skoro pořád.

Ale máš tam namalované i šaty pro dospělé.

Na výstavě je vedle šatů rodičů také obraz kabátu, modrého se zlatými knoflíky, který mi dal jeden kamarád. Takové kabáty kdysi nosili policajti, šlo mi o to vyjádřit, že takový dohled alespoň od toho kabátu byl. U těch dětských šatiček je zachycen vývoj od nejmenších, jsou tam i šatičky na panenky. Od těch nejmenších až po rodičovské šaty je zahrnuta určitá hierarchie.

U obrazu monumentu se Zifčákovou taškou bych bez tvého vysvětlení asi tápal.

Při výročí 17. listopadu v roce 2009 jsem v televizi viděla připomenutí celé té historie se studentem Šmídem, kterého sehrál právě pan Zifčák. Jak tehdy ležel ten mrtvý student někde na ulici a měl být přikryt československou vlajkou.

Jako z Rádia Jerevan: nebyla to vlajka, ale taška...

Byla to opravdu taška, a tu tašku ukazoval v televizi dokonce sám Ludvík Zifčák, který dnes žije někde v Jeseníkách.

Myslím, že žije přímo v Bruntále.

Má tam také nějaký penzion nebo hotel.

Je zkrátka vysmátej, jak se mezi lidem říká.

Ale tu tašku v televizi skutečně ukazoval a o tomhle příběhu mluvil i Petr Pithart. No, o příběhu, ale nic z toho jsem si nevymyslela. On to nezamýšlel, ale

nakonec jeho fingovaná smrt byla impulzem k tomu, že se něco konečně dalo do pohybu. Byla to jedna z věcí, která rozpoutala ten odboj. Přišlo mi to jako typicky české. Snad to ode mě není hnusné.

Ne, proč by to mělo být hnusné? Bylo to pro české poměry přímo příznačné.

A takové trochu švejkovské. Pak se ukázalo, že student mrtvý není, a že to není Šmíd...

Jak říkám, Rádio Jerevan.

Tak mě napadlo, že Zifčákově tašce udělám pomník.

Pouze tašce?

Jenom té tašce, ne Zifčákovi, toho nechci nijak oslavovat, ten si jen odbyl svou roli.

Dosti na tom, že jsi chodila na Ústřední výbor, byť kvůli Betlému.

Hrozná souvislost. Kurátor výstavy Pavel Ondračka si ještě všiml, že kdyby ty pruhy měly být české, tak to bude jinak – takhle vypadá ruská vlajka.

Bud' česká trikolóra, nebo ruská vlajka. Tím líp.

To jsem nevymyslela, to tam vlezlo samo. Můžu ti na důkaz ukázat modelky té tašky z papíru, který jsem si vytvořila, nasázela jsem tam ty pruhy, ale nesledovala jsem tím žádný záměr.

Na výstavě se mi několikrát vybavil Chagallův obraz Autour d'elle, Kolem ní, namalovaný bezprostředně po nenadálé smrti jeho ženy Belly v roce 1945, jež ho těžce zasáhla. Bella zemřela náhle, zatímco tvého muže sužovala po celá léta zlá nemoc. Daly by se tvé obrazy nafukovacích hraček na pozadí „citátů“ jeho obrazů odsud z Betléma zahrnout pod společný název Autour de lui, Kolem něj?

Je v nich melancholie, rozdíl je v tom, že jsem je malovala v době, kdy Mirek ještě žil, a malovala jsem je s jeho vědomím a souhlasem. I ty krabice s jeho obra-

zy – studii k jeho pomníku. Ale v té době už neviděl, vyložila jsem mu pokaždé, co na nich je, a on k nim vymyslel rám. I když neviděl, tak podle popisu věděl přesně, jaký rám má u nich být. Rámy jsou opravdu důležité. Jde-li na obraze o realitu, je ji třeba od té okolní reality nějak oddělit, vydělit ji. U abstrakce je to jedno, ta se vyděluje sama. Ale jinak ne. Mirek byl také úžasný matematik. Už jako slepý počítal z hlavy složité rovnice. I pokud jde o ty rámy, byl Mirek opravdu skvělý úplně do konce. Úplně do konce.

Říkala jsi, že ti k různým tématům většinou stačí namalovat dva tři obrázky a dost.

Když mi něco vytane, vyčerpám ten motiv tím, že s ním pracuji, ale nejde to donekonečna, nemohla bych stále dokolečka malovat plastická zvířata. Něco začne a skončí. Vytane mi něco jiného, takže se přesunu někam jinam. Nemám jedno téma. Podle bůhví čeho. Nechávám tomu volný průběh. Až něco přijde, tak to bude.

Takže i sběrné vozíčky jsou už minulostí?

Myslím, že ano, ale nevím.

Hlinsko, září–říjen 2015

Josef Mlejnek, básník, kritik a překladatel.

Miroslava Zychová (12. 11. 1945) se narodila v Poličce. V období 1960–1964 navštěvovala Střední odbornou školu výtvarnou v Praze, v letech 1965–1971 pokračovala ve studiu na Akademii výtvarných umění v Praze (ateliér Karla Součka). Žila s malířem Bohumírem Komínkem (1944–1999), s nímž má syna Olega. Pobývá v Praze a v Hlinsku, přesněji v jeho historické části nazývané Betlém, za jejíž záchranu se spolu s B. Komínkem v minulosti zasazovala. V Galerii Klatovy se letos na jaře uskutečnila pod názvem „Jedno místo, dvě cesty“ jejich společná výstava. V současnosti (od 25. září do 8. listopadu) probíhá v Hlineckém muzeu a galerii výstava „Miroslava Zychová 2015“ prezentující její celoživotní dílo.

Básníci čtou básníky

MICHAL MARŠÁLEK

MICHAL MARŠÁLEK (1949), básník a esejista. Pracuje jako primář Psychiatrické nemocnice Bohnice. Žije v Praze. Kromě básní a psychiatrických publikací píše eseje o vztahu umění a duševních poruch. Vlastní hypotézu, vysvětlující dosud neobjasněný smysl tvorby rakouského sochaře F. X. Messerschmidta, který na konci 18. století vytvořil rozsáhlý soubor bizarních soch, shrnul v knize editorů Kaňovského, Bhatii a Rosalese: *Dystonia and dystonic syndromes* (Springer, Wien 2015). Básně publikuje především v časopise *Tvar*. Byl zařazený do ročenky *Nejlepší české básně 2014* (Host, Brno 2014) a nominovaný na cenu Magnesia Litera za poezii 2015. Vydal sedm básnických sbírek: *Z člověka oči* (Dauphin/Protis 2007); *Letná: první kroky na Měsíci* (Dauphin 2008); *Kobalt přechází do krve* (Dauphin 2009); *Tady a nikde* (Dauphin 2010); *Práce s mraky* (Dauphin 2012); *Sfinze a hlemýžďům* (Dauphin 2013); *Černá bere* (Dauphin 2014). V tisku je osmá sbírka *Pootevřeno*.

Jak upravit zálibu, aby se vešla na předepsaný počet stránek? Najednou se ukazuje, že jsou různé básně pro různé příležitosti. A je jich víc, než jsem předpokládal. Z výběru proto vypustím všechny domácí i cizí velké klasiky, které většina čtenářů dobře zná. Volba se také nebude řídit významem vybraných ukázek, ale jen mým vztahem k nim. Začnu třeba od A.

JOHN ASHBERY, představitel poválečné newyorské avantgardy, se svou tvorbou vždy vymykal představě, jak by se měla psát poezie. Žil dlouho ve Francii. Proslavil se experimentálními texty, které nebylo možné jednoznačně interpretovat. Přesto se stal paradoxně nejčtenějším básníkem poválečné Ameriky a svou popularitu si udržuje dodnes. Jeho poéma *Autoportrét ve vypouklém zrcadle*, která bývá srovnávána s Eliotovou *Pustou zemí*, mi dokázala, že báseň unese psaní o čemkoli. Spolu s *Terezkou Planetovou* Vladimíra Holana mi také dodala odvalu k napsání několika dlouhých epických básní s poměrně nepoetickými náměty (zveřejněny především ve sbírkách *Kobalt přechází do krve* a *Tady a nikde*). Ashberyho básně, ke kterým jsem se během let opakovaně vracel, vyvolávají často pocit, že úplně nerozumím jednotlivostem, ale že mi to nebrání, abych rozuměl celku. Ashbery, který se věnoval také malbě a hudbě, často používal spíš hudební než literární postupy. Nejlépe jeho tvorbu charakterizují jeho vlastní slova: *Co mám na hudbě rád, je schopnost přesvědčovat*

a dovést do konce polemiku, aniž jsou známy argumenty. Co zůstává, je struktura, výstavba polemiky, scény příběhu. Někdy jsou to popisy vhledu do procesu uvažování.

John Ashbery
FRONTISPIS

V předtuše deště silueta dne
nosí svou duši z čela jako klobouk
na pozadí rozedraných mraků a oblastí
náhlého smekání od zimy do zimy, hádanek

podnebí, které neumí pochopit.
Někdy ke konci pohled plný touhy
oddělil se, pevný, od oněch očí,
potkal tvé a konečně pochopil, pozdě,

a často též nikdo si nevšiml počátku,
jako by příběh mohl posouvat své pěšce
takto diskretněji a nedbat přitom
mezi běžného zdraví a rozumu,

ale jiným způsobem vložil
svou skutečnost do obrazu. Vtiskla se,
musí tam být. Obracíme tedy list
a myslíme na počátek. Nic víc.
(přeložil Pavel Dominik)

PAUL CELAN je volbou jazyka básní německý autor a životním určením světoběžník, poznamenaný druhou světovou válkou. Sám překládal verše ze sedmi jazyků, včetně rumunštiny a hebrejštiny. Žil a ukončil život v Paříži v roce 1970. Slova jeho mlčenlivých textů jsou prastará. Jeho mimořádně koncentrovaná poezie se občas pohybuje na hranici srozumitelnosti. Celan je svědkem své doby – doby, která už nikdy nebude bezpečná. Jako básník se ke mně vrací na každém kroku. Poněkud netypická báseň o válce v Asii, vystihující lesk i hrůzu agrese, je dobrou ukázkou, jak také může vypadat „angažovaná poezie“, o které se v poslední době často hlasitě mluví.

Paul Celan
JEDNOMU BRATROVI V ASII

Samozářivá
děla
vstupují na nebesa.

deset
bombardérů zívá,

rychlpalba kvete
tak zaručeně jako mír,

hrst rýže
zmírá jakožto tvůj přítel.
(přeložil Ludvík Kundera)

HENRI MICHAUX, Belgičan, který se styděl za své „divné“ jméno, neduživý, nervní, v poezii submisivní. Přesto člověk, který strávil rok na lodi jako námořník a během života opakovaně procestoval Čínu, Indočínu, Indii a Jižní Ameriku. Moc mi to všechno nešlo dohromady. Chápat jeho poezii jsem se snažil opakovaně. Poměrně nedávno jsem zase po čase náhodně otevřel výbor z jeho díla pořízený Janem Vladislavem. První na stránce byla báseň *Odvezte mne*. Začal jsem číst. Předě mnou ležela dokonalost a křehkost cesty do nicoty. Jedno slovo nebylo zbytečné. Pochopil jsem, jak dobrý byl Michaux básník.

Henri Michaux
ODVEZTE MNE

Odvezte mne na karavele,
Na staré a tiché karavele,
Na špici lodi anebo třeba na pěně
A ztratíte mne daleko, daleko.

Ve spřežení jiného věku,
V šalivém sametu sněhu,
V dechu pár odehnaných psů,
V zesláblém stádu uschlého listí.

Odvezte mne, ale nepolamte v polibcích,
V hrudích jež se zvedají a dýchají,
Na kobercích dlaní a jejich úsměvu,
V chodbách dlouhých kostí a kloubů.

Odvezte mne nebo spíš pochovejte.
(přeložil Jan Vladislav)

Další z těžko zařaditelných amerických básníků – JAMES WRIGHT. Autor jdoucí svou cestou v dobách vrcholícího vlivu beat generation. V poezii poučený především Georgem Traklem, kterého překládal. Zatímco jeho sláva během života stále rostla, v soukromí bojoval s psychickou labilitou a nevírou ve svou tvorbu. Jeho hluboká poezie využívá obrazy přírody, která je mírou všeho. V pozadí doznívají básníkovy pády a pokusy dostat se znovu nahoru. James Wright zemřel nečekaně v 53 letech, kdy od něj kritika očekávala další velké básně. Kdo by řekl, že následující skladba popisuje prožitek během ranní kocoviny? Doporučuji užívat tuto báseň jako lék.

James Wright
...

Na borovici
pár yardů od mé okenní římsy
poskakuje po větvi nádherná sojka,
nahoru a dolů, nahoru a dolů.
Směju se, když ji vidím oddávat se
dokonalé radosti, protože ona ví stejně dobře jako já,
že tahle větev se nezlomí.
(přeložil Aleš Pelán)

VÍT JANOTA, básník a saxofonista matematického vzdělání i myšlení. Lyrik pražských továrních čtvrtí. Noční chodec na pustých místech. Básník výrazných melodii a spravedlivého hněvu, který nechá nahlédnout i do svého života. Jeho civilní poezii poslouchám nejraději v jeho výrazném podání. Báseň Víta Janoty jsem vybral ze své paměti, byla však také publikována ve sbírce *Miniová pole*.

Vít Janota
XII

Ještě ses mě dotýkala
ještě jsme leželi vedle sebe
ale mé neklidné myšlenky
už bloudily po podzimních cestách
Kunratického lesa

Kolik potoků
mi zbývá přebrodit
kolik strání zlézt?
Kolikrát ještě chytím druhý dech?

Za posledním stoupáním
v propoceném tričku
s velkým číslem na zádech.

Dalším z mých autorů je ostravský básník PETR HRUŠKA. V jeho civilní, přímočaré poezii cesta obvykle rychle končí u nejbližší zdi. Věty plynou bez zbytečných řečí. Není na ně čas, řítíte se do toho, čemu se říká život. Řítíte se ale pomalu, stereotypně. Pointy Hruškových básní jsou vždycky na straně bezmocných a snadno zranitelných. Na prázdném ostravském betonu se proto před vámi střídají opilci, děti i zvířata. Někdy nastane chvíle oddechu. Uvádím zde báseň otištěnou v minulém roce v literárním čtvrtletníku *Texty*. Její hrdinkou je černá kočka. Všimněte si autorovy schopnosti v závěru dosáhnout až do nesdělitelného.

Petr Hruška
KOČKA

Zvířata ovládají podstatu geometrie mnohem lépe.
Černá kočka záhy nachází
osu situace,
střed místa,
zlatý řez odpoledne a uléhá do něj.

Vprostřed noci se posadí,
Našpicuje svůj obrys
a zjistí,
že nikam nepatří.

KENNETH PATCHEN byl osamělý buřič, přirozený literární talent, který s mimořádnou lehkostí chrlil řadu let sugestivní básně o životě a hlavně o lásce. Jeho zásadovost mu nadělala nepřátele. Říká se, že čím lépe psal, tím více byl opomíjen literární kritikou. Svou kariéru začínal v USA na konci třicátých let minulého století, o generaci později, již s ochrnutými nohama, se stal uznávaným předchůdcem a legendou hnutí amerických hippies. V posledních sbírkách se jeho verše prolínají s kresbami a tvoří jejich nedílnou součást. Patchenovy silné básně přicházejí z lidských hlubin a často vyvolávají ono pověstné mrazení v zádech, pro které stojí za to poezii číst.

Kenneth Patchen
„TAK MĚ MILUJ“

Tak mě miluj:
jako strom, strom,
co v něm zpívají ptáci
a vítr, přestože vědí,
jak skutečná je noc
a že nikdo nemůže
dlouho jít dál
ať tou či onou cestou.
Tak mě miluj.

Tak mě miluj:
jako déšť, déšť,
co má v sobě
hlasy, těch velkých
i těch bloudů, ubohé mrtvé
z dávných počasí –
životy zvážené
a zavržené,
jako budou ty naše.
Déšť padá a květiny rostou
na hrobech
našich nepřátel.
Tak mě miluj.
(přeložil Jan Zábřana)

Judita pozdě v noci

Z poezie Michala Maršálka

Práce s mraky

Ptáci se ze zvyku lehce vznášejí nad těžkým světem.
Zkřížené ranní zvuky,
Smyčce vzduchu,
dolaďuje se.
Hluboko v souřadnicích
tažná křídla.
Ptáci ze zvyku lehce přelétají přes těžký svět.
Pracují mezi mračny
v křiku.
Pár bílých oblaků mění směr.

(Ze sbírky *Práce s mraky*)

Armaňak

O jakém armaňaku mluvíte?
Stáří? Značka? Láhev na dotyk?
Doména na jazyku? Škvíra vzpomínek
do kterého obchodu v Paříži?

Jaká jižní zídka prohřátá v pozadí?

(Ze sbírky *Sfinze a hlemýžďům*)

Dva na konci večera

Prázdný déšť na konci trávy,
hladký postoj,
rozhovor tma,
železné boty smíchu,
u té zdi.

Tělo do ruky,
půjde za ním
ve zbytku sukně
všude, kde se spustí
očekávání.

Moc se pilo
mezi lucernami.

(Ze sbírky *Sfinze a hlemýžďům*)

Ale už jinde

Chemická reakce ticha s tikáním hodin.
„Nezhasínej na druhém konci.“
Ráno jak před bitvou,
napěchováno hvězdami,
řekla: „Tak divně bílé sperma noci.“
„Nečekej.“
Ticho do ticha.

(Ze sbírky *Sfinze a hlemýžďům*)

Hlubinné ryby plují

Když se dnes ráno probudí,
je listí pryč,
blízká krajina jiná,
vítr omývá skla v oknech ponorky –
klesla až na dno roku. Hlubinné ryby
plují hlavou. Ohledávají.

(Ze sbírky *Sfinze a hlemýžďům*)

Judita pozdě v noci

Snažila se ho směnit za alkohol
a odvést pro sebe,
zvrátit mu hlavu.

Mlčel a padal,
měl toho plné plíce,
taxík se každým okamžikem přibližoval.

Svět se každým okamžikem přibližoval.
Pili jsme všichni v řadě.

(Ze sbírky *Černá bere*)

Statický text

Stálým opakováním slunce
nastává poušť.

Stálým opakováním sebe
nastává poušť.

Stálým opakováním očekávání
nastává poušť.

Uprostřed.

(Ze sbírky *Černá bere*)

OBRAZY NA VODĚ

I

Slunce na kůži

Houpavý pohyb,
odkopané stromy
na nábřeží.

Kůže se leskne:
je opálená.

Pomalé údery slunce
zničí město.

II

Obsah řeky

Obsah řeky
celý den
na hromadách.

Poznámky vln,
stroje mlčí.

Ztrácejí se
oklikou
všechna snažení.

III

Podplouvání mostu

Dramatický bod
tichého rybáře
na hladině.

Podplouvá se most
na jeho
nejzranitelnějším místě.

IV
Bez příčiny

Šikmý hák visí
nad řekou,
den končí,
čas vleče člun
proti proudu.

V
Tma za zábradlím

Vytesaní do dechu, vytesaní
nad ránem do druhého břehu.

Zábradlím se od nás něco odděluje.

Není vidět podrobnosti.

VI
Ztráty poledne

Vyprahlé břehy
mezi námi.

Přes řeku vede most,
co za nic nemůže.

VII
Obrazy na vodě

Parník rve řeku.
Pomačkaný proud.

Obrazy odplouvají
vzhůru nohama.

VIII
Nehybnost

Rybář vlascem
od rána připevněný
k trpělivosti.

Čas – hračka much.

IX
Na nábřeží

Nábřeží, pevné okruhy,
pásmo návratů
a vykolejení.

Na starých kamenech,
daleko od dna,
budeme krmit ptáky.

(Ze sbírky *Černá bere*)

Nokturno

Spíš,
hluboce křičíš ze snu,
je-li to sen.

(Ze sbírky *Černá bere*)

Michal Maršálek (1949), básník a esejista. Pracuje jako primář Psychiatrické nemocnice Bohnice.

Zde, však zároveň i tam

Josef Suchý: Slzy věcí, Ivo Harák: Básník Josef Suchý

ZDENĚK VOLF

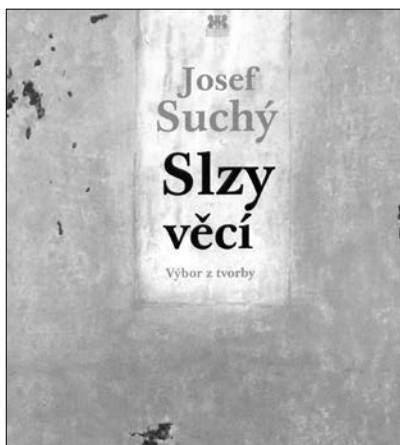
Obě knihy propojil už brněnský podvečer konaný v půdních prostorách Mahenova památníku ve středu 17. 6. 2015. Jeho protagonista Ivo Harák, pedagog, literární kritik a svého času začínající básník, nejenže na něm představil svou druhou monografii (předchozí zasvětil Zdeňku Rotreklovi), ale na pozadí Suchého veršů – sdíleně ze *Slz věcí* přednesených Milenou Fucimanovou (!) – vděčně poodhalil i působení Josefa Suchého jako taktního literárního rádce a zasvětitelů do hájemství poezie: „*Musí být někde ukotvena. Ve světě duchovním... ale také v reálném světě, v nějaké reálné krajině. Strom není totéž co borovice, bříza, jinan, jilm.*“

Na první prolistování však *Slzy věcí* edičně připravené Jaroslavem Medem nepřekvapí. Jeho přesný doslov jsme si mohli v podstatě předčíst již v revue *Alternativa plus* (3/2003) nebo v titulu *Černá a bílá pravda (Josef Suchý 1923–2003)*. A následný rozhovor s básníkovou dcerou Ivanou Srbkovou (zároveň spo-

lupodílnicí na výboru), být v každém ohledu přínosný („... bez psaní prostě nemohl být, šlo o něco tak pro život nezbytného, jako je třeba dýchání.“), zase v revue *Kontexty* (3/2013). Zkrátka – kromě několika archivních fotografií – nic nečekaného z pozůstalosti. Dokonce ani žádná citace z dosud neuveřejněné korespondence, jen jediná faksimile věnování z darované knížky: „*Milý Josífku, nezapomeňte putovat do Dubrovniku! Už k vůli mně! Jakub Deml.*“

Půvab, působivost této publikace je totiž v něčem jiném, založeném především na záměrném oprostění. Na holém vystavení se pouze básníkovu slovu („*Je to opravdu zvláštní – / Ale když bývá člověku nejhůř, / už vlastně necítí bolest. / Především trne / a vidí.*“)! Na výběru natolik asketickém, že z některých sbírek zůstalo po jedné dvou básních a z bohatého překladatelského úsilí z němčiny či lužické srbštiny to nejexistenciálnější: Rilkovy *Zápisky Malta Lauridse Brigga*. Editor jako by vstoupil do Suchého nelehkého údělu, jemuž se (po poklidném vysočinském dětství v Lesním Jakubově) nevyhnulo ani vězení za poúnorovou převedčskou činnost (1949–1952), ani vojenská služba u PTP, ani nucené vřazení středoškolského profesora češtiny do těžkého průmyslu (1955–1968).

Ale nejen to. Jako by na sebe vzal jeho subtilitu a vrozené tíhnutí k harmonii: jak ve verši a v rodině, tak v časech diktovaných posrpnovou normalizací; očitnuv se v jeho tvůrčích tísňích, milnících („*Neoslovoval jej svět destrukce – proto nikdy nepodlehł svodům avantgardní výjimečnosti –, ale vždy usiloval o niterný souzvuk s krásou stvoření...*“) i rozcestích, neváhaje editorsky rozrušit i časovou posloupnost vydávaných sbírek, potažmo (vůči podtitulu) předřadit úryvky

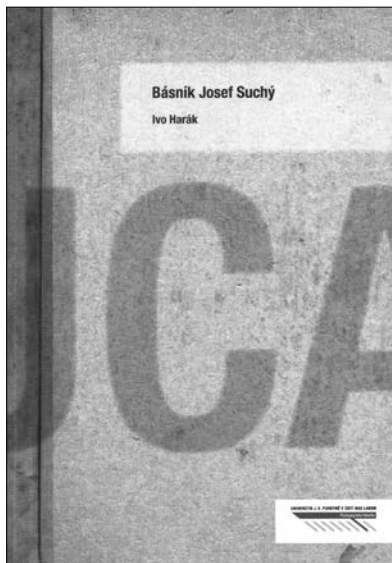

Josef Suchý: *Slzy věcí*. Výbor z tvorby (poezie, próza, překlad). Barrister & Principal, Brno 2013.

z překladu před básnickou prózu *Eliášovo světlo*. Jinak řečeno, i meditativnější čtenář, jenž tíhne ke krajinně-spirituální lyrice (Březina, Zahradníček...), octne se někdy – chtě nechtě – na „suchu“. A přesně proti tomu Jaroslav Med staví svůj výběr, čímž vytváří jakýsi básníkův očistec, i Suchého před Suchým! Z literárně-historického hlediska zpevněný výňatky z dobových pro-recenzí (J. Med, B. Fučík, M. Suchomel, Z. Kožmín (!), K. Křepelka, M. Doležal); ale též, což nelze nevyzdvihnout, za výtvarné podpory detailů z kreseb akrylem, uhlem, popelem Milivoje Husáka (autora už básníkova náhrobku na brněnském Slavíně a pamětní desky v Brně-Maloměřicích), které povyšují každý jednotlivý výtisk – v podzimně zažloutlé typografické úpravě Bohdana Lukáše – na artefakt.

* * *

To Harákova monografie (bez obvyklého fotodokumentárního pandánu) působí vizuálně jako skripta. Jako sborník statí či přednášek. I její název *Básník Josef Suchý* nezní zrovna vynalézavě. – Ale nejde spíš o nápis...? Před něhož člověk přichází nejraději sám? Navíc... před jméno tohoto tvůrce se toho mezitím navršilo, ba nabánilo: „*Básník tichý a pokorný srdcem*“ (L. Štěpán); „*Básník domova a smíru*“ (J. Med);

Ivo Harák:
Básník Josef Suchý.
Pedagogická
fakulta Univerzity
J. E. Purkyně, Ústí
nad Labem 2014.

„*Básník ukotvených hodnot*“ (I. Pospíšil); „*Básník duše*“ (K. Plocek). Jak odtížit, nadzvednout takovýto nános, poklop?

Záměr nepostupovat po tradičních kapitolách, nýbrž pomocí samostatných uzavřených studií má sice nevýhody, kupříkladu v opakování osobních nebo dobových reálií, třebaže připomínat si zásluhy Jana Skácela na vydání *Jitřenky v uchu jehly* (1966) či na Suchého přechodu od ponku na redaktorské místo v Bloku (jakož Josefův revanš Janovi při vydání nejenom *Dávného prosa*, 1981) neuškodí. Na druhou stranu to však dovoluje mnohem uvolněnější autor-ský přístup, s možností bočních přítoků, stavidel, zdymadel. Včetně nevytěšňování vlastního pisatelova příběhu (viz týden strávený se svým „mistrem“ v Srbské Lužici, za totality dá se říct jeho jazykovém azylu apod.).

A hned v úvodu práce nečekaně podrobné pojednání: „*Příběhy v denících (básníka a kněze) Rudolfa Suchého*.“ Otcova bratra, jenž sice zemřel, když byl jeho synovci rok, ten však po zbytek života (zvláště za války, po Únoru 1948, po Srpnu 1968 a v těžké nemoci před smrtí) z deníkového svědectví svého strýce, odrážejícího jeho literární i mystické zrání („*Obětují dobro, abych časem obdržel je zpět i s požehnáním lásky*.“) – přetištěné jen sporadicky v Demlových *Šlápějích* –, pokrevně sál. Rovněž další řez nazvaný „*Trvalé a pomíjející, Žernov a Snímání (s kříže)*“, v němž se rovnoměrně komparují osudy-debuty Josefa Suchého a Ivana Slavíka: dvou výrazných básnických pokračovatelů katolické iniciace, kterýchžto „únorové“ prvotiny (Suchého nakonec rozmetána) došly plné rehabilitace až v bezcenzurním polistopadovém období, čili po padesáti letech (!); dvou celoživotních přátel (Ivanovi Josef svatebním svědkem) opětovně potvrzujících, že skutečná tvorba, tedy shůry, povstává a obrozuje se taky ze vzájemného sdílení či v skrytém potýkání: „*Ale zdá se mi, že od Jitřenky (respektive Žernovu) přeshlapuje na místě. Opakuje se, melancholický stesk za domovem je v jeho dalších sbírkách a vyslovené už ve Znamení vah útlékem k tomu, co dnes není. [...] malá tvárná síla, verš zastaralý, jakoby vůbec nedotčený vývojem. (Znamení jsou ovšem prózy Eliášovo světlo.)*“ – *Hory roků*, deníko-vý zápis ze 7. 5. 1971.

Naštěstí tento Ivanův „autorský“ atak (vzpomeňme Nezval/Halas apod.) ani Jaroslav Med, ani Ivo Harák nesdílejí a oba ve shodě vytyčují tři Suchého literární vrcholy: *Žernov* (1948, 1998), *Ve znamení vah* (1970), *Eliášovo světlo* (1971). A o čem první jakoby mlčí, co spíš naznačuje uspořádáním, nezařazením, druhý s akribií verbalizuje a knížku po knížce (včetně překladů, včetně prózy povídkové, historické, pro mládež i tisků příležitostných) neúplatně a v souvislostech (ekologie ducha) potězkává, rozsuzuje. Méně pečlivě žel po jazykové stránce, pro překlepy a některé nepřesnosti (poznámky pod čarou 37–68 se týkají *Ocínové flétny*, nikoli *Jitřenky v uchu jehly*; Kožmínova prubířská studie nevyšla roku 2002, nýbrž v dubnovém *Akordu* 2003; na str. 128 dva nepřesné přepisy veršů atd.). O to spolehlivěji však a „na tepu“ co se týká toku/tlaku Suchého básnické mízy, jež osciluje

mezi „podtlakem“ psychologickým a vizionářským (C. G. Jung), nevyčísitelně lyrickým i rozjímavě prozaizujícím. Na podloží světa tohoto (Vysočina/Brno/Lužice) a zároveň „zcela jiného“ (R. Otto); kdy mohou „kameny kvést“ i žernovskými drtit; kdy květinu milovat... nelze, „že uvadne“, ale poněvadž zde tíhu (*Křížová cesta*, 2004) dopomáhají snést, „protlít“.

Zmíněný památný podvečer tedy propojil dvě knihy. Nenápadně však zároveň ukázal, kolik má Josef Suchý „tichých“ čtenářů. I já s podivem zjišťuji, oč častěji dnes – než třeba Mikuláška, Skácela – rozečtu právě jeho strofy: „*Leč pojednou – / nu, prostě byl jsem zde, / však zároveň i tam, / sám sobě vzdálený a cizí.*“ (*Ve znamení vah*, str. 51)

Zdeněk Volf, brněnský básník, povoláním soukromý inseminátor krav.

DN
divadelní
noviny

Kulturní čtrnáctideník pro divadelníky a jejich diváky

22 čísel ročně atraktivního čtení o divadle, televizi, filmu, rozhlase a kultuře

- ★ **jediná komplexní reflexe současného divadla v ČR**
- ★ **původní rozhovory s herci, režiséry, dramatiky**
- ★ **kontroverzní kauzy, pohledy a reportáže z divadelního zákulisí**

Už dvacet čtyři let jsou Divadelní noviny
spolehlivým průvodcem českým a světovým divadlem.

Objednávka předplatného na emailu anna.vondrackova@divadlo.cz
nebo na adrese: Společnost pro Divadelní noviny, Celetná 17, Praha 1, 110 00.

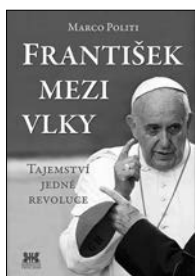
www.divadelni-noviny.cz

Z nových knih

MARCO POLITI FRANTIŠEK MEZI VLKY

Tajemství jedné revoluce

Barrister & Principal, brož., 224 s., 249 Kč

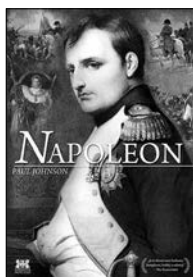
Papež František mění zažitý obraz nelítostné církve vedené panovačnými vládci a snaží se působit jako prostý kněz, jehož hlavní starostí je pomáhat lidem

trpícím úzkostmi moderního života a nejistotou v období ekonomické krize. Neuznává hranice mezi věřícími a nevěřícími. Neodsuzuje homoseksuály. Ctí všechna náboženství a díky zkušenostem z argentinských slumů dobře ví, co je to skutečné utrpení lidí stojících na okraji společnosti.

Současně je to ale i jezuita, strateg nepostrádající politické myšlení. Součástí jeho odvážného plánu je reforma církve pro jednadvacáté století. Chce reformovat římskou kurií, v souladu se závěry Druhého vatikánského koncilu posílit roli biskupů, zprůhlednit církevní finance, reorganizovat Italskou biskupskou konferenci, která se podle něj musí zříct své politické role. A to není vše: František by do rozhodovacích procesů v nejvyšších sférách katolické církve rád zapojil ženy.

PAUL JOHNSON NAPOLEON

Barrister & Principal, brož., 200 s., 249 Kč

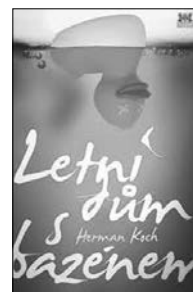

Jen málokterý jednotlivec dokázal ovlivnit dějiny zásadněji než Napoleon Bonaparte. I když byl u moci jen po desetiletí a půl, jeho vliv neprestal být patrný

dodnes a mnoho lidí stále obdivuje jeho nezdolnou vůli. Jednou z hlavních tezí Johnsonovy knihy je, že Bonaparte nebyl ideolog, nýbrž oportunist, kterému se podařilo využít dějinné náhody Francouzské revoluce k tomu, aby se vyšvihl na vrchol moci. Poté rozpoutal v Evropě nejničivější války, jaké starý světadíl do té doby zažil. Vůbec poprvé hrály v obrovském růstu armád podstatnou roli masové odvody a v bitvách se střetávaly celé národy. Zrodil ze nový koncept totální války a vyrostly instituce jako tajná policie, rozsáhlá profesionální špionáž, vládní propagandistická mašinérie nebo předstírání údajně demokratických postupů, voleb a plebiscitů. Johnson čtenáře poutavým způsobem seznamuje i s mnoha fakty Napoleonova soukromého života, ať už jde o jeho rodinu, dvě manželky, milenky či vyhnanství a smrt na Svaté Heleně.

HERMAN KOCH LETNÍ DŮM S BAZÉNEM

Barrister & Principal, brož., 344 s., 299 Kč

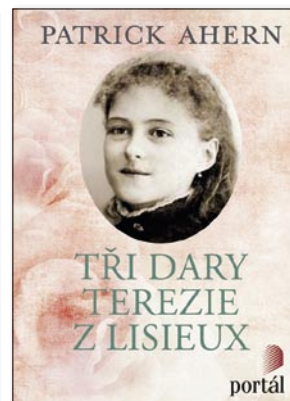
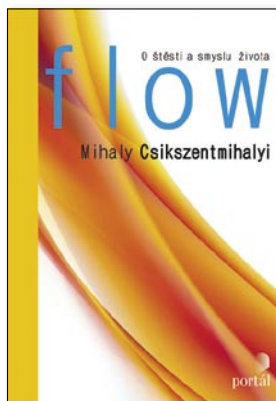
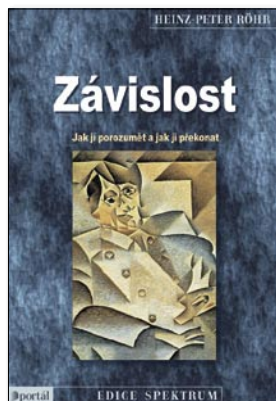

Rodinný doktor Marc Schlosser udělal chybu. Jeden z jeho pacientů, slavný herec Ralph Meier, kvůli tomu zřejmě zemřel. Doktora teď čeká kárná komise,

která má posoudit závažnost jeho pochybení, ale hlavu si s tím příliš neláme. Všichni se přece znají ještě ze studií, nic horšího než suspendování na pár měsíců ho nemůže potkat. Ale jde skutečně o lékařské pochybení? Nevyrídil si Marc jen účty za to, že Ralph projevoval přehnaný zájem o jeho krásnou manželku Caroline? V Letním domě s bazénem vypráví hlavní hrdina s nelítostnou otevřeností o tom, jaké okolnosti ho přivedly až sem. Je to napínavý příběh o překračování hranic, o právu na odplatu, o přetvářce a nenávisti, o tenké linii mezi spravedlností a zločinem.

Barrister & Principal, o.p.s.
Martinkova 7, 602 00 Brno
tel: 545 211 015
e-mail: obchod@barrister.cz
www.barrister.cz

Knihy, které mají duši

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

DINGIR

religionistický časopis o současné náboženské scéně,
vychází čtvrtletně od roku 1998.

Nové číslo 3/2015 má téma
NÁBOŽENSTVÍ KYBERPROSTORU

Další články z domova i zahraničí o současném duchovním životě,
rozhovor, události, informační servis, recenze, reflexe a dopisy.
Zásadní články jsou odborně recenzovány.

Cena: 49,- Kč.

Objednávky: <http://www.send.cz> v sekci kulturních časopisů.

Číslo na ukázkou rádi pošleme zdarma.

Starší čísla v redakci (e-mail: dingir@dingir.cz).

Předchozí čísla měla např. tato témata:

Pohanství dnes
Náboženství, moc a autorita
Když zklame předpověď
Náboženství při řešení konfliktů
Reformní hnutí uvnitř i vně islámu

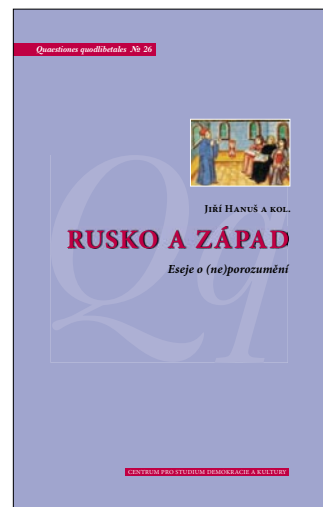
JIRÍ HANUŠ A KOL.

Rusko a Západ

Eseje o (ne)porozumění

Ukrajinské události, vnitřní vývoj Ruska a konečně i politika takzvaného Západu byly motivacemi setkání o vztahu Ruska a Západu (a vice versa) v dějinách i současnosti, setkání, z něhož vznikl tento soubor textů. Příspěvatelé zajímaly různé věci: jak vypadala ruská diplomatická poselstva v raném novověku, jaká byla tvářnost ruské politiky a kultury v 19. a 20. století, nakolik se ovlivňovaly různé evropské společnosti navzájem. Jistý leitmotiv všech dílčích otázek vytváří výraz (ne)porozumění v podtitulu publikace. Vyjadřuje zásadní problém soudobých kulturních dějin. Do jaké míry můžeme mluvit o „překladu“ kultur, o jejich vzájemném sdílení, o pochopení či naopak nepochopení základních společenských struktur navázaných jak na národní státy, tak na širší kulturní okruhy? Jak rozuměl a rozumí Západ Rusku a Rusko Západu, co vytváří podmínky tohoto dorozumění a co ho naopak deformuje?

Brož, 204 str., 189 Kč

BEDŘICH LOEWENSTEIN

Občanská společnost a její krize

Eseje historické a filosofické

„Někdy se zdá, že problémy ‚revoluce‘, ‚utopie‘, ‚nacionalismu‘ ve věku postideologickém ztrácejí svou naléhavost. Není tomu tak, náš svět zůstal neklidný a krizový: konec dosavadních dějin není na dohled.“ Těmito slovy uvozuje známý historik svou novou knihu esejů, které jsou věnovány jeho klíčovému tématům (pokrok v dějinách, války a násilí ve 20. století, národní hnutí a nacionalismus, česko-německé vztahy, úkoly intelektuálů v moderní době, utopické a ideologické myšlení) i některým osobnostem českého myšlení (B. Bolzano, T. G. Masaryk, J. Patočka a další). Autor patří k domácím myslitelům, kteří si vydobyli evropské renomé jak svým originálním myšlením a mezioborovými přístupy, tak svými zásadovými životními postoji, které se odrážejí v jejich díle.

Brož, 456 str., 398 Kč

LUKÁŠ FASORA

Stáří k poradě, mládí k boji

Radikalizace mladé generace českých socialistů 1900–1920

Kniha přináší metodologicky inovativní výklad změn v socialistickém hnutí v českých zemích v letech 1900–1920. Dramatické události světové války, revoluce v Rusku, rozpad monarchie a vznik republiky jsou nahlíženy z pohledu mladé generace příslušníků a sympatizantů socialistického hnutí s cílem představit čtenáři alternativní pohled na poměrně dobře známé události českých a světových dějin. Metodologickou oporou je autorovi generační přístup, poprvé v české historické vědě takto komplexně uplatněný na historickou látku. Autor upozorňuje na generačně specifickou interpretaci světa u mládeže narozené v letech 1885–1900 s cítem pro interpretační rozdíly dané národnostní, třídní nebo politickou příslušností. Vývoj v českých zemích je systematicky srovnáván i se situací socialistické mládeže mimo habsburskou říši i v rámci jednotlivých socialistických stran Předlitavska.

Vázaná, 244 str., 249 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

